T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BALKAN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

BALKAN DİL BİRLİĞİ VE TÜRKÇE

AYCAN BOYACIOĞLU

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi FATMA SİBEL BAYRAKTAR

EDİRNE 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

...BALKAN...ÇALIŞMALARI. ANABİLİM DALI

.....PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aycan...BOYACIOĞLU...(ZHDANOVICH) tarafından hazırlanan .....Balkan...Dil...Birliği...ve...Türkçe.....

Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 19-6 maddeleri uyarınca .....25.06.2019..... günü saat .....10.30..... 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin *.....Kabul...Edilmesine..... **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Sibel Bayraktar	Kabul edilmeme	
Doç. Dr. Hristo Saldzhiev	Kabul Edilmesine	
Dr. Öğr. Üyesi Sevgi Öztürk	Kabul Edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

Tezin adı: Balkan Dil Birliği ve Türkçe

Hazırlayan: Aycan BOYACIOĞLU

ÖZET

19. yüzyılda Ferdinand de Saussere'nin yazılarına dayanarak Avrupa'da yapısal dilbilim ortaya çıktı. 20.yy.da bu akım, çağdaş dilbilimin gelişiminde belirleyici bir rol oynayarak 20li ve 30lu yıllarda Prag dilbilim ekollü yapısal dilbilimin esas olarak alındığı "dil birliği" teorisini ortaya attı (Trubetskoy). Bu teori; çeşitli dil gruplarının veya ailelerinin tarih boyunca çok fazla temasta bulunmasıyla ilkel yapısının değişerek ortak yapısal benzerlikler oluşturabileceği görüşündeydi. Dil birlikleri de bu şekilde oluştu. Bu teorinin en önemli örneklerinden biri de Balkan Dil Birliği'dir. İçerdiği diller Bulgarca/Makedonca, Rumence, Arumence, Arnavutça ve Yunancadır. Bu diller yapısal bakımdan birçok benzerliği paylaşmaktadır.

Bu tezde Balkan Dil Birliği'ni inceleyen Balkanolojinin bölgesel dilbilimin ayrı bir kolu olarak ortaya çıkmasını ve gelişimini inceleyeceğiz.

Balkan coğrafyası içerisinde yer alan Türkiye'nin dili Türkçe Balkanoloji'den dışlanmıştır. Dışlanma sebepleri ise yapısal dilbilime göre zengin ekleşme ve oldukça gelişmiş hal sistemine sahip olan Türkçe, yapısı bakımından bükümlü ve analitik diller olduğundan Balkan dillerine taban tabana zıt bir dildir. Bu sebeple Balkan Dil Birliği ile uğraşan dilbilimciler Türkçeyi Balkan dili olarak görmemişler ve fiilen dilbilimsel Balkanoloji'den dışlamışlardır. Yani Türkçe yalnızca coğrafi açıdan Balkan dilleri arasında yerini alırken dilbilim açısından Balkan dili olarak kabul edilmemiştir. Türkçenin Balkan dilleri üzerine etkisi, yalnızca leksikoloji alanında sınırlanmıştır, oysa ki Türk dili yapısal dilbilimde de karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Balkan Dil Birliği, Balkanoloji, Türkçe, dilbilim

Name of Thesis: Balkan Language Union and Turkish

Prepared by: Aycan BOYACIOĞLU

ABSTRACT

In the 19th century, a structural linguistics emerged in Europe based on the writings of Ferdinand de Saussere. In the twentieth century, this movement played a decisive role in the development of contemporary linguistics and introduced the theory of ğı language unity bir (Trubetskoy), in which, in the 20s and 30s, Prague linguistics was based on structural linguistics. This theory; The fact that various language groups or their families had too much contact throughout history, could change their primitive structure and create common structural similarities. This is the way the language associations. One of the most important examples of this theory is the Balkan Language Association. The languages included are Bulgarian / Macedonian, Romanian, Arumence, Albanian and Greek. These languages share many similarities in structural terms.

In this thesis, we will examine the emergence and development of Balkanology as a separate branch of regional linguistics.

Located language of Turkey in the Balkans were excluded from the Turkish Balkanology. The reasons for exclusion are Turkish language, which is rich in terms of structural linguistics and has a highly developed state system, and is diametrically opposed to Balkan languages because it is twisted and analytical languages in terms of structure. For this reason, the linguists dealing with the Balkan Language Association did not consider Turkish as Balkan language and de facto excluded it from linguistic Balkanology. In other words, Turkish is not only accepted as a Balkan language in terms of linguistics while it is one of the Balkan languages. The influence of Turkish on Balkan languages is limited not only in lexicology but also in structural linguistics.

Key words: Balkan Language Union, Balkanology, Turkish, linguistics

ÖN SÖZ

Balkanlarda Türkçe'nin söz varlığının fazla olduğu bilinmekte ancak fonolojik, semantik gibi dilbilgisel açılardan incelendiğinde çok eski tarihlere dayanan örnekler görmekteyiz. Yakın coğrafyalarda bulunma sebebiyle Balkan dillerinin sözcük alımı dışında Türkçenin dilbilgisini de oldukça etkilediğini gördük.

Bu tezi konu olarak ele almayı düşündüğümüzde zor bir sürecin bizi beklediğini bilmekteydik. Sadece Bulgarca – Türkçe olarak değil, araştırmaların yettiği kadar birliğe üye olan dillerin de sentezini yapmak lazımdı. Yunanca örnekler için Yunan alfabesine aşina olmak da bir süreçti. Lisans bölümüm Bulgarca alanında olduğu için verilen örneklerin çoğunu Bulgarcadan seçtim.

Son olarak; tezimin planlanmasında, araştırılmasında, yazım aşamasında ilgi ve desteğini esirgemeyen, yorulduğum anlarda beni yeniden çalışmaya teşvik eden, tezde bahsi geçen ya da geçmeyen tüm verdiği bilgiler için sayın hocam ve tez danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Fatma Sibel BAYRAKTAR'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Bulgarca aşamasında bilgilerini benden asla esirgemeyen, Bulgar dilinde yapılan araştırmaları bana anında ulaştıran, tezime katkıda bulunacak bilgileri vermek için uzun yollar kateden, Bulgaristan – Stara Zagora Trakya Üniversitesi'nde görev alan sayın hocam Doç. Dr. Hristo Saldzhiev'e teşekkürü bir borç bilirim. Tez çalışmamda bana destek olan annem ve eşime de teşekkür ediyorum.

EDİRNE, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**

ABSTRACT ..... **II**

ÖN SÖZ ..... **III**

İÇİNDEKİLER ..... **IV**

KISALTMALAR ..... **VI**

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ ..... **VIII**

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ ..... **IX**

GİRİŞ **1**

I. BÖLÜM

BALKAN DİL BİRLİĞİ'NE KATILAN DİLLERİN SAYISI HAKKINDA TARTIŞMALAR 17

II. Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrası 17

Balkan Dilbiliminin Hazırlık Dönemi 17

Balkan Dil Birliği Dillerinin üyeleri – "Balkan Rumencesi" ve "Balkan Slavcası" terimleri ve sayıları hakkındaki sorunlar 24

II. BÖLÜM

BALKAN DİL BİRLİĞİNE TÜRKÇENİN VE ÖLÜ TÜRK DİLLERİNİN SES BİLGİSEL ETKİSİ 29

1. FONOLOJİK SİSTEM 29

1.1. Balkan Dillerinin Ünlü Sistemi 29

2. ÜNLÜ SİSTEMİNDEKİ KARAKTERİSTİK OLAYLAR 35

2.1. Vurgusuz Geniş Ünlülerin Daralması 35

2.1.1. e>i Daralması 36

2.1.2. o>u Daralması 38

2.1.3. a>ı Daralması 42

2.2. “ı” Foneminin Ortaya Çıkışı 48

2.3. Balkan Dil Birliği’ne Üye Olan Dillerde Ön Ses Türemesi 53

3.ÜNSÜZLER 57

3.1. Ünsüzlerde Ses Değişmeleri 58

3.1.1 Ses Uyumu 58

3.2. Ünsüz Sistemdeki Diğer Türkçe Unsurlar 63

III. BÖLÜM

BALKAN DİLLERİNDE TÜRKÇE FİİL SİSTEMİNİN ETKİSİ 64

1. Balkan Dillerinde Sentezci-Analitik Gruplaşma 64

2. Sözcükbilim ve Türkçenin Karmaşık Fiil Biçimleri 66

3. Balkan Dillerinde Görülen Türkçe Analitik Fiil Biçimleri 68

3.1. Balkan dillerinin, Türkçenin tanımlayıcı ve analitik yapılarına paralellik göstermesi 68

4. Balkan Dilleri ve Türkçenin Bulgar Dilindeki Bitmiş Zaman Üzerine Etkisi 71

SONUÇ 85

KAYNAKÇA 88

KISALTMALAR

ADB	Avrasya Dil Birliği
Ar.	Arapça
At.	Anadolu Türkçesi
Az.	Azerice
Başk.	Başkurtça
BDB	Balkan Dil Birliği
Çağ.	Çağdaş Türkçe
Çuv.	Çuvaş Türkçesi
Etü	Eski Türkçe
Far.	Farsça
Gag.	Gagavuzca
Gtü.	Genel Türkçesi
Kar.	Karamanca
Kır. Tat.	Kırım Tatarcası
Kırg.	Kırgızca
Kkp.	Karakalpak Türkçesi
Kpç.	Kıpçak Türkçesi
Krç-Blk	Karaçay-Balkar Türkçesi
Krh.	Karahanlı Türkçesi
Kzk.	Kazakça
Lat.	Latince
Nog.	Nogay Türkçesi
Ot.	Osmanlı Türkçesi
Rum.	Rumence

Rus.	Rusça
Tat.	Tatarca
Trkm.	Türkmence
TT	Türkiye Türkçesi
Ttü.	Türkiye Türkçesi
Tuv.	Tuva Türkçesi
Uyg.	Uygur Türkçesi
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
Yak.	Yakut Türkçesi
yy.	Yüzyıl

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın başlıca amacı Türkçe ve Balkanlarda daha erken dönemlerde yaygın olan diğer Türk dilleri tarafından etkilenmiş ve Balkan dillerinin hem ses, hem fiil sisteminde yer alıp şu ana kadar klasik Balkanizmler içine katılan bir takım yapısal dil benzerliklerinin ve olgularının olduğunu ispat etmektir. Türk dillerinde tipik olan ve Balkan dillerine çeşitli zamanlarda geçen dil yapılarını, Balkan dillerinin bugünkü durumunu ve Balkan Dil Birliği'nin oluşturulmasındaki amacın önemini araştıracağız.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Seçtiğimiz araştırma yöntemleri dil topluğu teorisinin dayandığı yapısal dilbilimin metotlarıdır. Yani ayrı ve tesadüf dil olguları olmaktan çıkıp sisteme geçen yapısal dil benzerliklerini hem tarihsel hem de eş zamanlı ve karşılaştırmalı bir bağlamda araştırıp inceleyeceğiz. Bu konu üzerinde çalışmış olan dilbilimcilerin kaynaklarından çeviriler yapılarak yapısal dil benzerliklerine örnekler verilecektir. Ağızlarda olan ses olaylarını ise karşılaştırmalı olarak inceleyeceğiz.

GİRİŞ

Diller, arasındaki ilişkilerden dolayı ortak bazı noktalarda birleşir. Bu birleşmelerin çoğu coğrafik açıdandır. Bunlar tipolojik modeller arasında görülür. Bu demektir ki genetik bir benzerlik sunmadığı halde göze çarpıcı uyuşmadan bahsedilir.

Türkçenin Balkan dilleri üzerine yapısal etkisi olmadığı ve bir Balkan dili olmadığını iddia eden dilbilimcilerin sayısı da oldukça fazladır (bilhassa Balkan ülkelerinde çalışan dilbilimciler). Tarihsel açıdan 19. ve 20. yy.da bu konuda çalışan en önemli dilbilimcilerin görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

Genellikle dilbilimsel Balkanoloji temelinin 19. yüzyılın ilk yarısında atılmış olduğu görüşü vardır. Slovenyalı filolog Jerney Kopitar 1829'da Tuna'nın güneyinde bulunan bütün dillerin benzeşme seviyesi üzerinde çalıştı. Bu çalışmalarda ilgili dile ait olan dil materyallerini kaydetti. (Kopitar 1829:253) Böylelikle yakın olmayan dilleri, örneğin Rumence, Arnavutça ve Bulgarcayı spesifik bir şekilde inceledi.(Haarmann 1976:77, Tomic 2008:181, Wagner 2010: 1)

Ardından 1861 de Franz Miklosich sekiz tipik özelliği olan bir liste yayımladı. Buna göre Balkan dilinin gerçeği ve Kopitar'ın buluşunun bilimini kurdu. Miklosich, buna değinen ilk kişi olarak bilinir. Ürettiği dil kataloğu bir diğerinde genişlemiş ve de sistemli bir şekilde kaydedilmiştir. Miklosich Yunancayı da araştırmalarına dahil eden ilk kişidir. (Wagner 2010:13)

Nikolay Trubetskoy Balkan dillerinin araştırmasını ciddi bir şekilde geliştirdi. Balkan dillerinin dil yapısındaki göze çarpan benzerliğini incelerken bir yandan da kültürel kelimelerin bir çok parçaya bölündüğünü farketti. Ancak bu iki durum arasında sistematik uyuşma olmamasına rağmen temel kelimelerin birbirinden farklı olduğunu gözlemledi. Trubetskoy, özellikle bu tür ilişkiyi "dil birliği" olarak adlandırıyordu. (Haarmann 1976:78 Tomic 2008:181, Wagner 2010:1)

Aslında tartışılan bu kavram dilbilim alanıyla ilgilidir ve coğrafik bölge olarak yakın olmayan diller göze çarpıcı bir şekilde benzerdir (Wagner 2010:1).

Trubetskoy bu kavramı 1928'deki Den Haag'da yapılan ilk uluslararası kongrede sundu. Ve 'dil ailesi' teriminden farklı bir görüşü sunmayı amaçladı.

Sanfeld 1930 yılından bugüne kadar elde edilen bilgileri kendisinin hazırladığı 'Linguistique Balkanique' de bir araya getirdi. Dil bilimini, Balkan dillerinin kuralları çerçevesinde açıkladı. Bir noktada birleşen olayların sebebiyle ve dil ailesinin oluşumuyla ilgilendi. Bunun yanı sıra geleneksel Balkan dilbilimindeki Miklosich'in yayınladığı listedeki benzerlik ile ilgilendi: "Sözcük ve dilbilgisi şekillerinin arasında eşdeğerlik"(Making parallels between lexical and gramatical forms) (Tomic 2008: 186) Bu tarzdaki Balkan dillerinin ortak tipolojik modeline "Balkanizm" denir. (Haarmann 1976:78, Lehiste 1988:61)

Balkanizmlerin daha ilk araştırmacıları, Türkçenin sözde "klasik" Balkan dillerinden çok farklı olduğunu belirtmişti ve bu görüş şimdiye kadar da pek değişmemiştir. Mesela Gustav Weigand; Türkçenin, leksikoloji ve kısmen tümce bilgisi alanında Balkan dillerini oldukça etkilemesine rağmen sadece coğrafi bakımından Balkan dili sayılabildiğini ama dilbilgisi bakımından Balkanlarla hiçbir alakası olmadığı fikrini savundu. Weigand, sadece Bulgarca, Arnavutça ve Rumenceye "gerçek Balkan dili" statüsünü verdi (Weigand 1998: 48-49).

Sanfeld ise her Balkan dilinde rastlanabilen ve Osmanlı döneminde söz konusu dillere girmiş Türkçe alıntılardan dolayı Türkçenin Balkan dilleriyle belirli bir derecede, sadece ortak söz darağacını paylaştığını ama yapısal özellikleri açısından bu dillerden uzak bulunduğunu iddia etti (Sandfeld 1930).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde dilbilimin Balkanoloji alanında çalışan dilbilimcilerin çoğu, önceki dönemde bu oturmuş geleneği sürdürerek Türkçe ve Türk dillerin etkisinin sadece leksikoloji ile Bulgarca, Makedonca ve Arnavutçada olduğunu tespit etti ve konuşan kişinin şahit olduğu/olmadığı fiilleri (-dili ve –mişli geçmiş zaman) gösteren zamanlarla özdeşleştirdi (Friedman 2000: 5-7). Jack Feuillet, Georg Solta, Henric Brinbaum gibi önemli dilbilimciler, eserlerinde benzer fikrileri ortaya atarak fiilen Türkçenin "klasik" Balkan dilbilgisine has olmayan ve yabancı bir unsur olduğu görüşünü benimsediler…

Schaller'e göre Türkçe üçüncü dereceden bir Balkan diliydi (Shaller 1975: 191).

Buna görüşlerin ardından 20. yy.ın 80li yıllarından bu yana bu eğilimi değiştirmeyi deneyen bazı çalışmalar da ortaya çıktı. Amerikalı dilbilimci Viktor Friedman bazı yazılarında ve araştırmalarını genelleştiren ayrı bir kitapta, 1945 yılında Türkçeyi edebi dil olarak Makedonlara kabul ettirdi ve bunu da kısmen Rumenler, Ulahlar, Sırplar, Arnavutlar ve Bulgarlar takip etti. Friedman, eskiden beri iyi bilinen Türkçe alıntıların toplumsal önemliliği ve –dili/–mişli geçmiş zaman üzerine vurguyu koydu. Aynı zamanda Makedon ağızlarının ses sisteminde, Türkçenin etkisi sonucu ortaya çıkan bazı incelenmeyen olguların altını çizdi: bazı sözcüklerde Makedoncaya has olmayan "ı" ve "ü" ünlüleri ve gırtlak "h" ünsüzün tespit edilmesi, "c" ve "l" ünsüzlerin geniş kullanılışı gibi (Friedman 2003:2-6). Tümcebilgisi alanında Friedman'a göre yine Türkçenin etkilediği ve hem Bulgarcanın hem Makedoncanın paylaştığı bazı iyelik biçimlerine önem verildi (Friedman 2003:8-9). Belki de Balkan dillerindeki Türkçe alıntıların Balkan dil olgusu olarak tanımlanması Friedman'ın en önemli katkılarının biri olduğu görüşünü savunmamız hiç de yanlış olmaz.

Balkan Dil Birliği'nin çağdaş araştırmacıları çalışmalar sonucunda, artık Türkçenin Balkan dili statüsünü inkar etmemekte fakat yine de Türkçenin rolünü sadece leksikoloji alanında sınırlamaktaydılar (Sobolev 2008: 5)

19. yüzyılın ilk yarısında Kopitar ve Miklosich gibi Balkan dillerinin ilk araştırmacıları, Balkan yarımadasında konuşulan ve Hint-Avrupalı dil ailesinin çeşitli kollarına mensup olan bazı diller arasında bir takım yapısal benzerliklerin olduğunun farkına varmıştı. 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında Gustav Weigand, Norbert Jokl, Gustav Majer gibi Viyana dilbilimi alanındaki bilginler eserlerinde "Balkanizm" olarak adlandırdıkları söz konusu benzerliklere büyük önem vermekteydi. Aynı zamanda bu sorun Rus dilbilimcilerinin de dikkatini çekmeye başlamıştı. Sonraki yıllarda Selişçev başta olmak üzere Balkanlarda antik, orta ve modern çağda yaygın olan Hint-Avrupa dilleriyle uğraşan hemen hemen bütün Rus ve Sovyet dilbilimciler Balkanizmlerin incelenmesi için çok çaba harcamışlardı. Balkanizmler o dönemde, doğmakta olan yapısal ve bölgesel dilbilimin odağına girip

Rus dilbilimcilerin teorisinin doğruluğunu kanıtlamak için sık sık kullanılan önemli tezlerden biri haline geldi. Danimarkalı dilbilimci Kristopher Sandfeld 1926 yılında önce Kopenhag'da sonra Paris'te yayınlanan "Balkan Dil Bilimi. Problemler ve Sonuçlar" adlı eserinde o zamana kadar bilinen Balkanizmleri yeniden ele alıp bu konuda bilimsel yayınların sonuçlarını genelleştirerek ilk defa "Balkan Dil Birliği" terimini kullanıma soktu.

Bu olaydan iki yıl sonra birliğin üyeleri, 20. yüzyılın en ünlü dilbilimcilerinden bazıları (Roman Jakobson gibi), Jan Baudouin de Kortune'nin bölgesel temasların ve dillerin gelişmesi üzerine etkisi hakkında teorisini daha geliştiren, bu yıllarda modern yapısal dil biliminin prensiplerine dayanan ve yine Balkanizmleri göz önünde bulunduran Prag Dilbilim Okulu "Sprachbund" – yani Dil Birliği kavramını ortaya koydu. Bu terim bilimsel topluluklar tarafından hemen kabul edilip kullanılmaya başlandı. Bu kavram aynı coğrafyayı paylaşan, yakın ve sürekli temasa giren, tarihte aynı yollar izleyerek dilbilgisin her düzeyinde büyük miktarda benzerliklere uğrayan ve akraba olmayan ya da akrabalığı uzak olan dillere aitti. Balkan Sprachbund terimi ortaya çıktığından beri Avrasya, Atlantik, Karpatya, Çin-Tibet, Volga, Altay gibi yeni Sprachbundların (birliklerin) bulunması, deneyimlerine rağmen Balkanizmler Sprachbund teorisinin en tartışılmaz ve parlak örneği olarak kaldı. Belki de bu sebeple Balkan Dil Birliği Avrupa, Rusya, Amerika ve hatta Japonya'dan yapısal ve bölgesel dilbilimi alanında çalışan onlarca uzmanların ilgisini çekti ve Norbert Riter gibi bazı bilginler buna kesin olarak itiraz ettikleri halde geçmiş yüyılın ikinci ortasında Balkan Dil Birliği'nin Balkanlardaki dil süreçleriyle tamamen özdeşleştirilmesine tanık olundu.

Sözgelimi Balkan Dil Birliği'nin merkezinde bulunan Bulgarca için ilginç bir örnek verilebilir. Otuzlu yıllarda Sprachbund teorisinin Bulgarca'nın yüzyıllar boyunca bağımsız gelişmesi iddialarıyla ilgili olarak bazı milli veya tam olarak milliyetçi dogmalarına aykırı düştüğü için o zamanki Bulgar dilbilimcileri bunu kabul etmediler. Fakat altmışlı yıllardan başlayarak siyasi motiflerinde olduğu bu konudaki incelemeler ve yayınların sayısı gün gittikçe artmaya başladı. Son on yılda her Bulgar üniversitesinde Sprachbund teorisi esas alınarak Balkanoloji bölümü kuruldu. Dilbilim

alanında yetmişli yıllardan beri en prestijli Bulgar dergisi "Balkan Linguistic" yani "Balkan Dilbilimi" adını taşıyor.

Türkiye'ye gelince Balkanizmlerin ilk araştırmacıları Türkçe'nin sözde 'klasik' Balkan dillerinden çok farklı olduğunu belirtmişti ve bu görüş şimdiye dek pek değişmemişti. Mesela Weigand Türkçe'nin sadece coğrafi bakımından Balkan dili sayılabildiğini ama dilbilgisi bakımından Balkanlardan uzak bulunduğu fikrini savunuyordu. Sanfeld her Balkan dilinde rastlanabilen ve Osmanlı dönemindeki Türkçe alıntılardan dolayı Türkçe'nin Balkan dilleriyle belirli bir derecede yalnız ortak söz darağacını paylaştığını ama yapısal özellikleri açısından onlarla alakası olmadığını savunuyordu. Schaller ise Türkçe bir Balkan dilidir fakat üçüncü dereceden görüşünü savunuyordu. Bunun gibi anlayışların tesiri altında Balkan Sprachbund teorisi ortaya koyulduğu zaman Türkçe bu dil topluluğuna dahil edilmemişti. Hatta Türkçe'nin Balkan dillerine mensup olmadığı görüşü artık bilimsel bir önyargı haline gelmişti. Örneğin Bulgaristan üniversitelerinde Türkçe sadece Türkoloji kapsamında öğretilmektedir, Balkanoloji bölümünün öğretim programlarında ise Türkçe ya hiç bulunmamaktadır ya da saatleri çok az ve sınırlı olan seçmeli dersler şeklinde öğrencilere verilmektedir. Mesela Plovdiv üniversitesinde Balkanoloji bölümünde Yunanca ve Rumence dört yıl Arnavutça üç yıl, Sırpça bir yıl öğretilir. Türkçe ise seçmeli bir dil olarak 30 saat verilmektedir. Yani Türkçeyle tanışmak isteyen öğrenciler fiilen bu dil hakkında çok sınırlı bilgi edinebilir.

Tezin içeriğinde en çok ele alınan sorular ise şunlar oldu:

1. Balkan Dil Birliği'ni oluşturan diller nelerdir?
2. Bu diller arasında başlıca yapısal benzerliklerin özü nedir?
3. Türkçe'nin Balkan Dil Birliği'ne katılmaması için tezler nelerdir?
4. Balkan Dil Birliği Türkçe'nin Balkan ağızlarını nasıl etkilemiştir?
5. Türkçenin Balkan Dil Birliği üzerine tesiri nedir?

Balkan Dil Birliği ile ilgili en çetrefilli sorunlarından biri de bu topluluğun kaç üyesi olduğu yani dillerin tam sayısının tespit edilmesidir. Balkan dillerinin bazılarında Balkan Dil Birliği'nin özel yapısal çizgilerinin sadece farklı ağızlarda görülmesi tespit edilememe sebeplerinden biridir ama aslında bu alandaki problemler için başlıca sorumluluk Yapısal Dilbilim veya Sprachbund teorisi değil Balkanların modern siyasi tarihi veya tam olarak bazı Balkan devletlerinin İkinci Dünya Savaşı sonrası döneminde güdülen dil politikasıdır. Savaş öncesi dönemde bütün dilbilimcilerin Balkan Dil Birliği'nin öğesi olarak belirledikleri diller şunlardır: Arnavutça, Arumence – Merkezi Yunanistan, Güney Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'ın Batı Rodop bölgesinde yaygın olan bir Rumen dili, Bulgarca, Mıglen Rumencesi – bugünkü Makedonya ile Yunanistan arasında bölüştürülen ve Mıglen adını taşıyan bir yörede konuşulan ve dilbilimciler tarafından 19. yüzyılda bulunmuş bir Rumen dili, Rumence ve Yunanca. Yunancaya gelince bazı dilbilimciler sadece kuzey ve kuzey batı ağızlarının Sprachbund'a girdiğinde ısrarcıydı fakat çoğuna göre bu dil Sprahbund'un tartışılmaz bir üyesidir ve söz konusu ağızlar Yunancanın en Balkanlaştırılırmış şiveleridir.

Bu dillerden dördü – Arnavutça, Bulgarca, Rumence ve Yunanca – devletlerin resmi dilleri statüsünü taşır. Diğer ikisi – Arumence ve Mıglen Rumencesi azınlık dilleri sayılır. Arumence'nin kendi yazılı varyantı vardır ve hatta çok kısa sürede olsa İkinci Dünya Savaşı zamanında İtalyanlar tarafından Yunanistan'da kurulan özerk Arumen bölgesinin resmi dilidir. Mıglen Rumencesi ise sadece konuşma dili olarak kullanılıyordu ve günümüzde de kullanılmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı döneminde Balkan Dil Birliği'nin Rumen üyeleriyle şimdiye kadar çözümü bulunamayan ilk ciddi sorun ortaya çıktı. Genellikle bir taraftan proto Rumence'nin öbür taraftan Mıglen Rumencesiyle beraber proto Arumence'nin onuncu asıra kadar birbirinden ayrılmış oldukları kabul edilir. Bu dillerin Balkan Halk Latincesinin çeşitli ağızlarından geliştikleri görüşü de var. Buna karşın Rumen dilbilimciler Arumence ve Mıglen Rumencesi'nin ayrı diller olduğu iddiasına sert tepki vermişler yani Rumence'den farklı diller olduklarını kabul etmeyi reddetmişler ve Rumence'nin Balkan ağzı olduğunu iddia etmişlerdir. Bu eğilim Romanya

dilbiliminde 1945'ten sonra da sürmüş hatta bazı konularda daha pekiştirilmiştir – mesela tarih boyunca yazılı olan Rumence'den daha farklı yollar izlenmiş ve yazılı Arumence dışlanmıştır. Bugün de Romanya'da durum çok değişmemiştir.

İkinci Dünya Savaşından sonra Eski Yugoslavya'da siyasi sebeplerle dilbilimcilerin çoğu o zamana kadar Bulgarca'nın batı ağızları sandıkları ve Bulgarcayla ortak yazılı tarih paylaşan Makedonya şiveleri esası üzerinde ayrı bir dil olarak Makedonya Cumhuriyetinin resmi dili Makedonca oluşturulmuştur. Bu yeni dilin meydana gelmesi hem Slav hem de Balkan dilbilmi alanında büyük bir bölünmeye ve bugüne dek süren çekişmelere yol açtı. Mesela bugün de Bulgar bilimadamları ve siyasetçileri Makedoncayı ayrı dil olarak kesin olarak tanımayı inkâr etmektedirler. Bu konuda tamamen veya kısmen Yunan ve bazı Rus ve Batı Avrupalı dilbilimcilerden destek almaktadırlar. Fakat Balkan dilleriyle uğraşan çağdaş bilginlerin çoğu Makedonca'nın olmasını kabul edip onu Balkan Sprcahbudunun üyeleri olan dillerin içine katmıştır

Türkçe gibi Balkanların Kuzeybatı kısmında konuşulan Slav dilleri – yani Sırpça, Hırvatça ve Boşnakça Balkan Dil Birliği'nin dışındadır. Gerçekten bu diller, Sırpçanın en Güneydoğu ağızları hariç, Balkan Dil Birliğine has olan yapısal özellikleri taşımamaktadır. Sırpçanın söz konusu ağızları Morava vadisinde yaygındır. Geçmişte bilhassa Ortaçağ zamanında Bulgarca'nın kısmıydı ve 19. yüzyılın sonuna kadar Bulgarcanın kuvvetli tesiri altında gelişmekteydi. 1878 den sonra bu topraklar Sırbistan'a geçti ve o tarihten itibaren Sırp dilbilimcileri tarafından Sırpça'nın ağızları olarak görülmektedir. Buna tepki olarak Bulgar dilbilimcilerinin bazıları bunların Bulgar ağızları olmaya devam ettiklerini iddia ederler. Genellikle yabancı dillciler bunları Bulgarca ile Sırpça arasında geçişli şiveler gibi tasnif eder.

Son yıllarda bu siyasi tartışmalardan kaçınmak üzere bazı ABD'li bilginler iki yeni terim önerip kullanıma sokmayı denedi – Balkan Rumencesi ve Balkan Slavcası. İlki Rumence, Arumence ile Mıglen Rumencesini, ikincisi Bulgarca, Makedonca ve Sırpça'nın Güneydoğu ağızlarını kapsamaktadır. Ama bunun gibi deneyimlere karşın bütün araştırmacıların kabul ettiği ve Balkan Dil Birliği'nin üyelerinin tam sayısının tespit edilmesi için kullandığı ortak prensipleri yoktur.

Aslında bu konu üzerinde İkinci Dünya Savaşı öncesindeki araştırmacıların görüşleri birbirlerine çok yakındı fakat savaş sonrasında bu konu farklı dilbilimcilerin özel tercihlerine ve milli mensubiyetine bağlı olan bir soruna dönüşmüştür.

Balkan Dil Birliği'ni oluşturan diller Hint-Avrupa dil ailesinin çeşitli dallarına mensuptur ve uzak akrabalık da bulunur. Yani 19. yüzyıl dilbilimcileri tarafından Hint-Avrupa denilen ve yaklaşık 5000 yıl önceye dayanan ortak bir dilin uzak varisleridir. Bu nedenle kendi aralarında bazı genetik benzerlikler vardır – örneğin eklemeli bir dil olan Türkçeden farklı olarak Balkan Dil Birliği'nin dilleri fleksiv (bükümlü) dillerdir. Hâlbuki "Balkanizm" denilen yapısal benzerliklerin Hint-Avrupalı dillerin mirasıyla ilişkisi yoktur. Bazı bilginler Balkanizmlere inovasyon derler çünkü ilk önce konuşma dillerinde ortaya çıkıp sonra da yazılı dilleri etkilemişlerdir.

Bu dillerinden ikisinin (Yunanca ve Bulgarca) yazılı tarihi olduğundan bu dillerde Balkanizmlerin meydana gelmesi ve gelişmesi daha iyi izlenebilir. Yunancada ilk Balkanizmler Antik dönemin sonunda sözde Koyne Yunancası'na[1] ait olan yazılı kaynaklarda belirtilmiş ve Ortaçağ Bizans kaynaklarında seyrek rastlanan bir olgu olmaktan çıkıp kural haline gelmiştirler. Bulgarcada dokuzuncu asrın sonu ve onuncu asrın ilk yarısındaki ilk yazılı anılarında tipik Balkanizmlerin bir kısmına rastlanabilir. Yine yazılı kaynaklardan sonuç çıkararak 13. yüzyılda Bulgarca'nın Balkanlaştırılma sürecinin bitmiş olduğu iddia edilebilir. Bu yüzden Bulgaca Slav kökünden uzak duran ve dilbilgisi diğer Slav dillerinkinden çok farklı olan bir dile dönüşmüştür.

Antik veya Ortaçağ döneminden kalmış yazılı belgeler eksik olduğu için diğer dillerin Balkanlaştırılma tarihi kesin olarak belirlenmez. Mesela Arnavutça ve Romanca'nın ilk yazılı kaynakları 16. asırdan Arumence ve Mıglen Rumencesi'nin ise 18. ve 19. yüzyıldan gelmektedir. Fakat dilbilimciler bu dillerin ilk yazılı kaynaklarda

[1] Koine Helenistik Dönemde Attik Diyalekt'ten sonra gelişen ve Yunanistan dışındaki bölgelerde de kullanılan, bu sebeple sadece Yunanlar'ın değil Yunan olmayanların da kullandıkları bir halk lehçesi. Aynı zamanda Romalıların Yunan toplumuyla anlaşmak için kullandığı lehçedir. Orta Doğu'da yaygın olarak kullanılmıştır.

tamamen Balkanlaştırılmış diller olduğunu göz önünde bulundurarak bu sürecin Ortaçağda tamamlanmış olduğunu farz eder.

Söz konusu Balkanizmlerin tam sayısı henüz belirlenmemiş ama bugüne kadar tespit edilenler ve kanıtlanan ortak özelliklerin sayısı üç yüzden fazladır. Bunlar Balkan dillerinin dilbilgisinin bütün düzeylerini kapsayıp etkilemiştir.

Sesbilgisi alanında Balkan Dil Birliği'nin üyeleri birbirlerine çok yakın veya tamamen tesadüfen ünlü ve ünsüz sistemlerine sahiptir. Bu sistem aralarında yüzyıllar süren seslerin mübadelesi uzun bir sürecinin sonucu oluşmuştur. Mesela Bulgarca tarihsel gelişiminde diğer Balkan dillerinde eksik olan ünlülerini kaybetmiştir. Fakat "f" gibi yeni ünsüzler kazanmıştır. Aynı zamanda Bulgarcadan bu dillere bilhassa Balkan Rumen dillerine bazı özel ünsüzlerin geçtiği görülmektedir.

Bunun dışında Balkan Dil Birliğinin dilleri, ses sistemlerinde bir takım tipolojik olaylar vardır. Bunlardan en önemlisi depalatalizasyon (kalınlaşma) eğilimi. Tarih boyunca ince ünsüzlerin çoğu yitirilip yerini kalın ünsüzler almıştır. Bu süreç özellikle Yunanca, Arnavutça, Arumence ve Bulgarcanın ses sistemini çok etkilemiş ve değiştirmiştir. Hâlbuki başlıca yapısal benzerlikler morfoloji ve cümle yapısına aittir. En göze çarpan ve Balkan Dil Birliği'nin özünü oluşturan benzerlikler içinde ilk olarak bu olgu durum sisteminin kaybolmasıdır. Bu diller arasında sadece Bulgarca tamamen analitik bir dildir – yani tarihsel durumlarını tamamen yitirmiştir. Diğer diller morfolojisinde bazı tarihsel durum kalıntıları korur (en az Yunanca – üç, en fazla Arnavutça – beş) fakat geçmişe göre ismin hallerinin kullanımı çok sınırlıdır. Elbette ismin hal sistemlerinin kaybolması sadece Balkan dillerinde değil Batı Rumen dilleri veya İngilizce gibi diğer Hint Avrupalı dillerde sık sık rastlanan bir özelliktir. Fakat Balkan dillerinde bu kaybolma aynı yolu izleyerek gerçekleşmiştir. Mesela fiilin yönü ile yeri arasında ayrımlaşma kaybolmuş, yönelme halinin ekleri iyelik durumununkine uyarlanmış, diğer durumların işlevini edat (preposition) ve yalın durumda bulunan adlardan oluşan tamlamalar meydana getirmiştir.

Diğer özellikler ise; yönelme hali adıllarının kısa varyantlarının iyelik zamirlerinin yerinde kullanılması, bir takım edat ve izafi adılların tümcedeki eski

görevini ve anlamını değiştirip yeni ortak anlamlar ve görevler oluşturması, belirsizlik-belirlilik kategorisinin meydana gelmesi, fiillerin çekim biçimleri tarafından ikame edilen mastarın yitirilmesi, gelecek zamanının istemek fiilinin çekim biçimleri veya var/yok modal sözcüklerinin aracılığıyla oluşturulması, analitik karşılaştırma biçimleri, tümcede nesnenin tekrar edilmesi, ortaçlar ve ulaçların çok sınırlı kullanılması, ortak mecaz veya yan anlam taşıyan birçok kelime ve deyimin olması.

19. yüzyılda bilginler bu ve diğer yapısal benzerlikleri Trakça ve İlirice gibi eski Balkan dillerinin etkisiyle açıklamaya çalışmış fakat bu görüş 20. yüzyılın ortasında değişmiştir. Bugünkü araştırmacıların çoğu Balkanizmlerin daha erken orta çağda Balkanlar'da var olan çok dilliliğinin neticesi olduğunu kabul ederler. Çok dilliğinin tesirine uğrayan dillerin dilbilgisinin, yakınlaşma ve basitleştirme sürecinden geçtiği ve eski biçimlerinin yerinde yeni biçimlerin ortaya çıktığı iyi bilinir. İngilizce dilbilim çalışmalarında bu gibi dilleri tanımlayan özel bir terim kulanıllır – pidgin dilleri[2].

19. yy.ın sonundan itibaren yapısal dilbilim ve Sprachbund teorisinin damgası altında gelişen dilbilimsel Balkanoloji alanındaki bu benzerlikler Balkan Dil Birliği'nin en tipik, en özel karakteristiği olarak kabul edilir ve bunları paylaşan diller Balkan dillerinin kökeni sayılır.

Bu anlayışa uygun olarak söz konusu yapısal benzerlikleri paylaşmayan fakat Balkan coğrafyasında konuşulan dillerin sadece coğrafya bakımından Balkan dili olarak sayılabilir ama dilbilgisi açısından Balkanlara ait olduğu sayılamaz. Bunların arasında eski Slav dilbilgisinin özelliklerini daha iyi koruyan Sırpça, Boşnakça ve Hırvatça bulunur. Türkçe'ye gelince Balkan Dil Birliği'nin özelliklerine taban tabana zıt bir gramere sahip olduğu için ve başlıca Balkanizmlerin Osmanlı İmparatorluğu öncesi dönemde ortaya çıkıp geliştikleri düşünüldüğü için Türkçe de yalnız coğrafya bakımından Balkan dili sayılır ve hatta bazı açıklamalara göre Sırpça ile Hırvatça Dil Birliği'nin üyeleri olmadıkları halde Türçeyle kıyaslanarak sözde tipik/klasik Balkan

[2] Pidgin, birbirlerinden farklı diller konuşan, kendi anadilleri ile anlaşmayı sağlayamayan birden fazla grubun kendi aralarında iletişim kurmak için kullandıkları dilleri ifade etmek için dilbilimciler tarafından kullanılan bir terimdir. Bu bakımdan doğal olarak pidgin dilleri ilişki/temas dilleridir.

dillerine çok daha yakın görülür. Türkçe'nin Balkanlarda tamamen yabancı olan bir dil olduğu görüşünü savunan dilbilimciler de vardır. İşte bu sebeplerle Türkçe Balkan Dil Birliği'ne ilişkin çalışmalarda ve dilbilimi Balkanolojisinin gelişmesinde geri plana atılmıştır.

Bu süreçle beraber yirminci yüzyılın ikinci ortasında bazı Macar Türkologlarının girişimiyle Türkçenin Balkan ağızları üzerinde yaptığı incelemeler sayesinde Balkanizmlerin bir kısmının yerel Türk ağızlarını etkilediği ortaya çıkmıştır. Çeşitli ağızlardaki Balkanizmlerin yayılması farklı derecede – bazılarında çok kolay bazılarında ise daha zor anlaşılır – olmuştur. Genellikle Balkanlardaki Türk ağızları iki büyük gruba ayrılır: Doğu Rumeli ve Batı Rumeli. Balkan Sprahbund tarafından en ciddi derecede etkilenmiş ağızlar Batı Rumelidir. Özellikle Makedonya'daki Türk ağızları... Şunun altını da çizmek gerekir ki, en fazla Balkanlaştırılımış ağızlar Balkan Sprahbundun özelliklerinin yüzde otuzundan fazla değildir.

Türk ağızlarındaki Balkanizmlerden biri de sesbilgisinde ses uyumunun bozulmasıdır. Söz konusu olan bu bozulma en ücra batı ağızlarda oluşmuş ve genel olarak Balkan dillerinde Türkçe alıntılıların adaptasyonu modelini takip etmektedir. Balkan dillerinde ses uyumu yoktur ve Türkçeden alınmış dört ve iki varyantlı ekler[3] tek varyantlı oluyor. Böyle bir olgu bu ağızlarda da tespit edilmiştir; örneğin, *kurnazlık* yerine *kurnazlik, göllük* yerine *göllik, kulluk* yerine *kullik, Üsküplü* yerine *Uskupli, Manastırlı* yerine Manast*arli* gibi. Daha yaygın olgu ise ince ünsüzlerin kalınlaşmasıdır.

Morfoloji ve tümce bilgisindeki Bakanizmlerde nitelendirilebilen birkaç önemli değişiklik vardır. Yine Makedonya ağızlarında Türkçe fiilin yeri ve yönü arasında örnek göstermek mümkündür– sık sık bulunma hali, yönelme hali gibi kullanılır – *odada girdim, sokakta çıktım, sende geliyorum* gibi. Bazı hallerde yönelme

[3] İki varyantlı ekler: Geniş ünlü içerirler. Geniş ünlülerden "o" ve "ö" sesleri sadece ilk hecede geldiği için eklerde kullanışmaz. Ünlülerden sadece "a" ve "e" sesleri kalır. Çift varyantlı ekler sadece büyük ünlü uyumuna uyarlar. Örneğin: /-a/, /-sa/ vb.
Dört varyantlı ekler ise şu durumlarda görülebilir: Ek, dar ünlü içerir: /-ip/, /-miş/, /-li/ vb. Bu ekler hem büyük hem de küçük ünlü uyumuna uyarlar. Diğer durumda ise ek, hem sedalı hem sedasız karşılığı olan bir ünsüzle başlar ve geniş bir ünlüyle devam eder: /-da/, /-dan/ vb. Bu ekler ise büyük ünlü uyumu ve ünsüz uyumuna uyarlar.

durumu iyelik zamirini belirtmek için kullanılır. Örneğin, "*Bu araba Ahmet'in*" yerine "*Bu araba Ahmet'e*".

Ağızların bazılarında da belirlilik kategorisi ortaya çıkmıştır – *Bize gelen adamı kardeşimdir*. Belki de en yaygın Balkanizm hem doğu hem batı ağızlarda rastlanan dilek kipinin biçimlerinin mastarı belirtmesidir. Örneğin; *okumayı seviyorum* değil *seviyorum okuyayım*, *seviyorsun okuyasın* değil *seviyor okusun* gibi.

Bazı dilbilimciler, Makedonya ağızlarında gelecek zamanın Balkan dillerin modeline göre oluşturulduğunu açıklamışlardır – var ile yok sözcüklerinin aracılığıyla yapılan *var gideyim/yok gideyim* gibi (Fruedman 2002: 456-462).

Osmanlı döneminden bazı Balkan dillerinde yazılan ve basılan kaynaklardan da örnek vermek mümkündür. Bulgarca kaynaklara göre 15.yy.ın sonuna kadar Balkanlarda diller, daha erken orta çağ dillerinden farksızdı ama 16.yy.ın başından başlayarak yazılı dil çok çabuk değişmeye başladı. Öncelikle metinlerde zamanla, sayısı durmadan artan Türkçe alıntılar göze çarptı. Sonra 17.yy.dan itibaren iki dilli (hem Türkçe hem Bulgarca) metinler de ortaya çıkmaya başladı. Bu metinler genellikle Kiril harfleriyle yazıldı. Bazen Türkçe metni Bulgaca metninden ayrı olarak verildi fakat çoğu durumda aynı bir metinde bu iki dil, hiçbir kural olmadan kullanıldı. Hatta bazı hallerde cümleler Bulgarca başlıyor Türkçe bitiyordu. 19.yy.da matbaacılığın yayılmasıyla, Kiril harfleriyle iki dilde veya tamamen Türkçe çeşitli kitaplar, dergiler ve gazeteler yayımlandı. Söz konusu kitapların arasında şiir, türkü külliyatları, atasözleri derlemeleri hatta dini olarak Hristiyan kitapları da vardı. Yazarları, editörleri ve bunları alan müşteriler Bulgardı. Bazı Yunan bilginlerinin yazılarından o zamanki Yunan edebiyatının buna çok benzer bir süreçten geçtiği de anlaşılmaktadır. Bu yalnız bir şekilde izah edilebillir: iki dillilik. Yani bugünkü Balkan milliyetlerinin atalarının çoğu Osmanlı döneminde iki veya çok dilliydi ve kullandıkları dillerden biri Türkçeydi. 16.yy. civarında Türkçe - Balkan (Türkçe Yunaca, Türkçe Bulgarca, Türkçe Sırpça, Türkçe Arnavutça) iki dilliği Balkan Dil Birliği'ni oluşturan daha eski iki dilliklerinin yerini aldı ve Türkçe Balkanlarda *lingua*

franca[4] haline geldi. 19. yüzyılda Balkanlarda ortaya çıkan yeni milli devletler Balkan milliyetlerinin bügünkü resmi dillerini oluşturarak bu iki dilliliği sona erdirdi ama kalıntılarını bugün de anlamak mümkündür.

Bulgaristanda, ne dilbilimle uğraşan ne de Rumence bilen öğrencilerle yapılan bir deneyde Rumence iki ses kaydı dinletildi. İlk metinde Bulgarca alıntılar varken diğer metinde Türkçe alıntılar vardı. Öğrenciler Bulgarca alıntıları farketmediler. Aslında bu gayret normaldi, çünkü bu alıntılar Rumenceye on yüzyıl önce girmişti ve o zamandan beri Bulgarca ses yapısı çok değişmişti. Anladıkları tek şey Türkçe alıntılardı. Sonra aynı deney Arnavutça ile Yunancayla tekrar edildi. Sonuç aynıydı. Yani Balkan dilleri arasında bilhassa Balkan Dil Birliği üyeleri arasında birçok yakın veya tamamen tesadüf eden biçim olabilir ama içeriğini oluşturan leksik unsurlar çoğu zaman Türkçe alıntılardı. Karşılıklı anlayış için yalnız biçim benzerliği yeterli değil, içeriğin de aynı olması gerekmektedir, çünkü biçimler aynı olsa bile içeriği farklı olursa karşılıklı anlayış olanaksız olacaktır. Yapısal dilbilim genellikle biçime vurguyu koyar ve belki bu kusurlarından biridir.

Neredeyse 20. yüzyılın başına kadar süren Balkan uluslarının iki dilliliği Türkçenin Rumeli ağızlarını etkilemesinde başlı başına bir sebepti. Çünkü Balkanlarda Türkler Balkan Dil Birliği'nin kalıplarına göre Türkçe konuşan kitlelerle karşı karşıya geldiler, onlarla temasa girdiler, ilişkiler kurdular ve tabii ki zamanla yerli Türklerin Türkçesi diğer ağızlarına tipik olmayan değişimlere uğramış oldu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardan çekilmesinden sonra leksikoloji alanında bütün Balkan dillerinin paylaştığı Türk dil mirasıyla ne olduğu da başka bir sorundur. Yeni milli Balkan devletlerinin resmi dillerinin oluşturma süreci Balkan milliyetçi ideolojisi aşırı bir derecede etkilenmiştir. Prensip olarak Balkan milliyetçiliği o zamanki Fransız ve Alman milliyetçiliğinden ilham alıyordu ve örneklerini yakından izlemekteydi. 19. yüzyılda Avrupada dilin sözde milli ruhun en parlak ifadesi, en görkemli gösterişi olduğu fikri çok yaygındı. Bu sebeple de yeni

[4] Lingua franca veya geçer dil ortak bir dili paylaşmayan insanların birbiriyle anlaşmak için kullandığı ortak iletişim dilidir. Günümüzde İngilizce için kullanılır. Lingua franca, İtalyancada Frenk dili anlamına gelir.

aydınlar, yeni siyasi sınıfın temsilcileri dil temizliğinin yapılması veya yenileştirilmesi lazım olduğunu düşündüler ve kendi dillerini yabancı alıntılarından arındırma politikası yürüttüler. Aynı zamanda bu politika eğitim sistemlerinde ciddi problemler yarattı. Bu hususta örnek olarak Yunanistan'ı verebiliriz. 19. yüzyılın otuzlu yıllarında Osmanlı İmparatoruluğu'ndan bağımsızlığını ilan ettikten sonra Bizans zamanından olan kilise dilini resmi dil olarak kabul etti. *Katarevus* adlı bu dilde yabancı sözcükler çok azdı ve Türkçe alıntıları yoktu. Bu Yunanistanda bir dil çerçevesinde çok zor çözülebilen bir iki dilliliğe yol açtı. Bir yandan edebi dildi öbür yandan Türkçe alıntılarıyla dolu olan *demotiki* adlı halk diliydi. Elbette bu diglosi eğitim alanında büyük problemler yarattı ve geçmiş yüzüyılın otuz yıllarından bu yana Yunanlar gitgide katarevustan vazgeçip onun yerinde demotikinin belirli bir derecede Türk alıntılarından arındırılmış olan bir varyantı kullanmaya başladılar.

Bulgaristan'a gelince 19. yüzyılda belki Yunan tesiri altında orta çağ Bulgar yazılı kaynaklarına dayanan bir edebi dil oluşturmak isteyen bazı aydınlar vardı. Ama o zamanki siyasi ve kültür faktörler böylesine konservatif (tutucu) bir dilin milliyetin modernleştirilmesine büyük engel olacağını anlıyordu. Nihayet uzun zaman süren tartışmalardan sonra bir uzlaşma sağlandı. Sonucunu da bugünkü edebi Bulgarcanın karışık söz daracağına sahip olmasıyla açıklayabiliriz. Yani hem eski dilden hem de halk lehçesinden alınmış unsurlar vardır. Bunun sonucu olarak Türk alıntılarının sayısı göreceli olarak azdır. Ağızlarda kullanılan Türkçe kökenli sözcüklerin yaklaşık yüzde onu edebi Bulgarcaya geçmiştir.

Rumence de diğer Balkan dillerinden alınmış sözcüklerden arınmış, bunların yerine batılı Rumen dillerinden sözcükler alınmıştır. Rumencede arındırma poltikasının vurgusu Türkçe alıntıları üzerine değil Bulgarca alıntılar üzerine olmuştur ama aslında Türkçe alıntılarının çoğu Rumenceye Bulgarcanın aracılığıyla geçmiştir.

Sırpça ise şimdiye kadar yazılan diğer dil örnekleriyle taban tabana zıt bir örnektir. Avusturya tesiri altında ve bazı siyasi sebeplerle modern Sırpça tamamen halk ağızlarına dayanarak kurulmuş ve bu sebeple 19. yüzyılda kurulan diğer Balkan milli dilleriyle kıyaslı olarak Sırpçada Türkçe alıntılarının sayısı en fazladır.

Boşnakça da çok ayrı bir örnektir. Hem Osmanlıca hem de halk Türkçesi tarafından etkilenmiştir. Bosnalılar Ortaçağda Kiril alfabesi türlerinden birini kullanarak kendi dilinde ilk belgeleri yazdılar. Sonra Osmanlı Döneminde yavaş yavaş Osmanlıcadan Arap harfleri ve birçok kelime alıp gene kendi dilinde zengin bir müslüman edebiyatı oluşturdular. 20. yüzyılda Boşnakçanın bağımsız gelişimine son verilerek sözde Sırpça-Hırvatça çatısı altına katıldı. Geçmiş yüzyılın doksanlı yıllarında Boşnakça yeniden ortaya çıktı. Bu konuda en çarpıcı olay Osmanlıcadan büyük miktarda alınmış kelimelerin kültür terimleri olarak kullanılmasıydı.

Yirminci yüzyılda Balkanlarda iki edebi dil daha ortaya çıktı – Arnavutça ve Makedonca.

Arnavutça iki alt lehçeye ayrılır - Toskça ve Gegce. Arnavutluk'da edebi Arnavutçanın hangisine dayandığı konusundaki tartışmalar yüz yıldan fazla sürmüştür. Ve nihayetinde Toskça modern Arnavutçanın temeli olmuştur. Prensip olarak köksel, özgün Arnavut kelimelerinin sayısı azdır ve genellikle hayvancılığa ait terimlerdir. Arnavutçanın söz daracağının büyük bir kısmı yabancı dillerinden (en çok Latince ve Türkçe, daha az Yunanca, Bulgarca, Sırpça) alınmış kelimelerden oluşmaktadır. Üstelik Arnavutçanın daha eski sözlüğünü bilmediğimizden bu dilde ilk yazılı kaynaklara 16. yy.da rastlamaktayız. Bu sebeple yabancı kelemelerden arındırma politikasının yürütülmesinin olanakları sınırlı olmuştur. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında Arnavutluk resmen ateist bir ülke ilan edilmiş ve Türkçe alıntılarının çoğunun edebi dilden dışlanmasına yönelik bir politika başlatılmıştır. Çünkü Arnavutluğun nüfusunun yüzde yetmişi Müslümandır ve o zamanki Arnavutluk'da idari faktörler birçok Türkçe alınıtının İslam dinine etkisine dayandırılıyordu.

Makedonca ise Bulgarcadan ayrılmak için halk ağızlarından birçok Türkçe alıntıları almış ve bu alıntıların büyük sayısı bugünkü Makedoncanın Bulgarcadan başlıca farklıklarından biri olmuştur.

Arumence ve Mıglen Rumencesi bazı deneyimlere rağmen kendi edebi varyantlarını yaratamamış ve halk dili olarak kalmaya devam etmişlerdir. Bu sebeple Türkçe alıntılarını korumuşlardır.

Mevcut olan tez ise şunu açıklıyor: Balkan Dil Birliği bilinen ve araştırılan en eski dil birliği olup aynı zamanda en az tartışılan dil grubudur (Haarmann 1976:77). Bu dil birliğini Türkçe örneklerle de inceleyerek yapıların birleşim ve ayrışım noktalarına değineceğiz.

Son olarak; özellikle Türkçe ve Bulgarca dil akrabalığı sistemlerinde Avrasya öğelerinin karşılaştırılması temeline dayalı olarak, dil – sosyal kültür sistemindeki ilişkilerin artzamanlı karakterini göstermeye çalışacağız. Ayrıca Bulgar lehçeleri temel alınarak Türkçe ile temaslarının fonolojik özelliklerinden bazılarına ve özellikle diyalektik etkilerine odaklanılacaktır.

I. BÖLÜM

BALKAN DİL BİRLİĞİ'NE KATILAN DİLLERİN SAYISI HAKKINDA TARTIŞMALAR

II. Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrası

Son yüz elli yıldır Balkan dilbilimi ayrılmış olup bir taraftan dilsel kurallar olarak, diğer taraftan da Balkanistikanın karmaşık bilimi olarak gelişmiştir. Johann Erich Thunmann'in fikirleriyle Balkanistikanın başlangıcındaki bazı kavramlar benimsenseydi, 1774 yılında ortaya koyduğu "Arnavutların ve hakimiyetlerinin dili ve tarihi üzerine" eserinde ifade ettiği gibi Balkanistika üçüncü yüzyılına girerdi…

Balkan dilbiliminin gelişiminde üç farklı ana dönem vardır:

1. Balkan dilbiliminin hazırlık dönemi
2. Balkan dilbiliminin bağımsız bir dilsel disiplin olarak ayrılma dönemi
3. Çağdaş Balkan dilbilimi dönemi

Balkan Dilbiliminin Hazırlık Dönemi

1930 yılına kadar Balkan yarımadasındaki dilsel verilerin araştırılmasıyla başlanmıştır.

Balkan dilbilimi Slavistik merkezlidir: Jerney Bartol Kopitar'ın "nur eine Sprachform herrscht aber mit dreyerlei Sprachmaterie" (sadece bir dil biçimiyle üçlü dil konusuna hakim olma) ifadesine göre, diğer Slav dilleriyle ilgili olarak Balkan yarımadasındaki Slav dillerinin özelliklerinin incelenmesi, Balkan yarımadasının özel dil durumunu ortaya çıkarmak için sebep olmuştur.

a) Balkan dilbiliminin temelleri, Balkan dillerindeki bazı ortak özelliklere dikkat çeken Viyanalı Slavistikler J. Kopitar ve F. Miklosich tarafından atılmıştır. En başından beri dilsel yapının altında yatan özelliklere yönelik ilgiler dikkat çekicidir.

Yani J. Kopitar, Arnavutça, Rumence ve Bulgarcadaki şart (konjunktiv) kipli mastar yerine belirteçlerin konumunun kökeninin zamirler olduğunu belirtir. Balkan dillerinin bu ortak özelliklerinden sonra F. Miklosich ilgi hali ve yönelme halini senkretik[5] hale getirmiş, aynı zamanda kısa ve uzun haldeki kişi zamirlerini, orta ünlüde *ă* foneminin bulunması, *a* ***(a)*** foneminin daralıp ***ъ (ı)*** fonemine dönüşmesi, rotasizm[6], 11'den 19'a kadar olan sayıların oluşumu, Arnavutça-Rumence sözcük benzerliği gibi bazı fonetik özellikleri de kullanmıştır.

b) Yaklaşık bir asrın ardından başta Rumence, Arumence (Ulahça), İstro-Rumence olmak üzere, Gustav Weigand'ın araştırmaları vasıtasıyla ve aynı şekilde Bulgarca ile Arnavutça dillerinde Norbert Jokl, Gustav Majer ve Holger Pedersen ayrıca Viyana Akademisinin XIX. yüzyıldan günümüze kadar yayımladığı "Schriften der Balkankommission" serisinde Balkan dilleri ve lehçeleri üzerine hazırlanmış monografik çalışmaları ile Arnavutça gibi belirli Balkan dilleri ve lehçeleri hakkındaki kavram da genişleyip derinleşmiştir. Bu süreçte Balkanistikanın gelişmesinde Weigand'ın sadece araştırmalarının değil en önemli Balkanistika çalışmasının *(Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig)* yayınlanması gibi faaliyetlerinin özel bir yeri vardır. Yaklaşık elli yıl boyunca "Wiegand Dönemi" olarak adlandırılan bu başlangıç evresinde Balkan dilbilimi üzerinde çalışmalarının önemi oldukça büyüktür.

c) Balkan dilbiliminin gelişimindeki ilk aşama, Balkan dillerinin arasındaki benzerliklerini açıklama girişimleriyle karakterize edilir. Bu fikrin öncüsü olan F. Miklosich'e göre bu, Trakça veya İlircedir. Yani bu dil Arnavutların atalarının dilidir.

d) Balkan Dil Birliği ve Türk dilleri: Balkan Dil Birliği'ndeki çalışmalarda en tartışmalı sorunlardan biri de bu birliği oluşturan dillerin[7], 11. – 14. yy.larda Balkanlarda bulunan Türkçe ve Osmanlı Türkçesinin bu dilleri etkilemesidir. 19. yy ve 20. yy.ın ilk yarısında, araştırmacılar Türkçeyi sadece klasik Balkan dillerine

[5] Senkretizm; Birbirinden ayrı düşünce, inanış veya öğretileri kaynaştırmaya çalışan felsefe sistemi (*TDK Güncel Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu. 2009)
[6] "R" harfini söyleyememe durumudur.
[7] Arnavutça, Arumence, Bulgarca, Makedonca, Rumence, Yunanca

yönelik sözlü ve deyimsel bir aktarım olarak görüyorlardı. Bir coğrafi alanda iki veya daha fazla dilin paylaşıldığı istem dışı (bilinçsiz) olan yapısal ve sistematik benzerliklerin incelenmesine ve yorumlanmasına odaklanan Sprachbund teorisi baştan beri "bilinçli" düzeylerin ürünü olan sözsüz materyali pek önemsemiyordu. Muhtemelen yapısındaki bu "takıntı" nedeniyle Sprachbund görüngüsünün tüm araştırmacıları Balkan dillerinde diğer Türk ve Türkçe alıntı kelimelerin ve deyimlerin muazzam varlığını kabul etmesine rağmen 19. ve neredeyse 20. yy.ın tamamında Balkan Türkçesi, Balkan Dil Birliği kapsamında kabul edilmiyordu. Balkan dil ortamına yabancı olmayan diller ise Balkan dili olarak sınıflandırılıyordu. Örneğin karşılaştırmalı Balkan dilinin kurucularından biri olan ünlü Latinist Gustav Weigand, sadece Bulgarca, Arnavutça, Balkan Rumencesi ve Kuzey Yunan lehçelerinin Balkan Dil Birliği'nin çekirdeğini oluşturduğu görüşünü sürdürüyordu. Makedonya Budunbetimi'nde Türkleri tamamen Küçük Asya'ya ait olan, yani Balkan halkından olmayan insanlar olarak nitelendirerek Türkçeyi "Balkan dilleri doğasına ait bir şeyin bulunmadığı dil" olarak sınıflandırdı (Weigand, G.,48). Farklı nüanslarla aynı olan görüş, İkinci Dünya Savaşı öncesi Afasaniy Selishcev, Nikolay Trubetskoy, Kristian Sandfeld gibi Balkonoloji dilbilimi alanında ün yapmış kişiler tarafından da paylaşıldı.

Çelişki ise şuradaydı: Hiç kimse klasik Balkan dilleri üzerinde bariz etkileri bulunan Türkçeyi reddetmedi veya aralarındaki bu yakın etkileşimi sorgulamadı. Sprachbund (dil birliği) teorisinin ilkeleri aynı zamanda dillerin bir alan paylaşması ve kökenlerine bakılmaksızın, yani sadece bir dil ailesinin farklı gruplarından değil, aynı zamanda farklı ailelerden gelmelerine izin vererek ortak bir yapısal bağlamda incelenmesini sağladı. Örneğin, 1930'lu yıllarda Roman Jakobson ve Nikolay Trubetskoy tarafından kabul edilen Avrasya Dilbilim Birliği teorisi Balkanlardan daha büyük bir alanı kucaklamakta ve dört dil ailesi içermektedir. Ancak ilk Balkanologlar ve takipçileri Hint-Avrupa Balkan dillerinin kapsamını aşmayarak uygulamada Dilbilimsel Balkanoloji adı altında Hint-Avrupa çalışmaları alanının bir dalı olarak tanıtıldı ve geliştirildi.

Balkanlardaki dil sürecinde Türkçenin yerini belirlemeye yönelik daha önemli girişimlere rağmen bu güçlü eğilim İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda da etkisini göstermeye devam etti. Özellikle Balkan ülkelerinin ulusal dil okullarını kendileri etkiledi. Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutluk'tan olan yazarlar Balkan Dil Birliği üzerine yapılan araştırmalarda Türkçeyi hemen hemen dışladılar. Türkçeyi ortak Balkan leksikolojisinden ve sözcük dağarcığından dışlama girişimleri ve iki dalda da tamamen "saf" Hint-Avrupa mirasına (yeniden) dayanması 1960 ve 1970'lerdeki bazı eserlerde de görülmektedir. Aynı zamanda söz konusu olan sorunlar Türk dilbilimcileri için mutlak bir "terra incognita[8]" olarak kalmıştır.

Yukarıdaki gelişmelerin aksine, 1970'lerden beri bazı Batı Avrupalı ve Amerikalı araştırmacılar, bazı çekincelerle Türkçenin "Balkan statüsünü" tartışmaya ve hatta tanımaya bile başlamıştı. 1975'te Helmut Schaller, oldukça ünlü "derece sınıflandırmasında", yarımadadaki diller arasında "Balkanlaşmanın" üç seviyesini birbirinden ayırmıştı: Birinci seviye Arnavutça, Bulgarca, Makedonca, Rumence; ikincisi Yunanca ve Sırpça ve üçüncüsü de Türkçedir (Schaller 1975).

Victor Friedman, 1976'dan bu yana Arnavutça, sözde Balkan Slavcası (Bulgarca ve Makedonca) ve Türkçe arasındaki sözlü sistemdeki bazı benzerlikler üzerine yoğunlaşmıştır (Friedman 1988, 135). Ayrıca Balkan dillerine geçmiş Türkçe sözcükler sorununu dilbilimsel Balkanoloji'nin önemli bir parçası olarak yeniden keşfetmiştir. Andrey Sobolev, son dönemde yarımadanın farklı diyalektik bölgelerindeki Türkçe sözlü öğelerin dağılımına dikkat çekmiştir ve Balkan dil çalışmalarında Türkçe/diğer Türk dilleri konularını açıkça tanıtarak Osmanlı öncesinde Balkan Türk dillerinin öldüğünü, Balkan Dil Birliği'nde anlamsal olmayan "yapısal" benzerliklerin bir kısmının bu şekilde oluştuğunu öne süren birkaç yazardan biri olmuştur. Aşağıda Sobolev'in önemli varsayımlarına eleştirel bakabileceğimiz birkaç madde bulunmaktadır:

- Balkan Dil Birliği'nin ortaya çıkışı diyalektik düzeyde farklı dil etkileşimleri tarafından provoke edilmiş ve bu da lehçeler alanında bir dizi yenilik ile

[8] Keşfedilmemiş yer.

sonuçlanmıştır (Sobolev 2008, 5). Bu nedenle bir dildeki ayrı lehçeler farklı derecelerde yansıyabilir veya söz konusu yenilikleri yansıtmayabilirdi. Aynı zamanda da her bir yenilik (isogloss[9]) Dil Birliği'ni oluşturan dillerin[10] iki veya daha fazla lehçesini kapsayabilirdi. 19. ve 20. yy.da ortaya çıkan yeni Balkan devletlerinin ulusal dillerinin standartlaşma süreçleri ekstra dilsel faktörleri (siyasi, kültürel, sosyal) büyük ölçüde etkilemiştir. Bu faktörlerin etkisi altındaki ulusal diller Balkanizmde yayılmış olan lehçelere farklı statüler kazandırmıştır. Hatta bazı Balkanizmler yeni dillerin standartlarında resmen tanınmıştı. Ancak diğer kısım, ulusal dil çarkının dışında kaldı. Bu nedenle ulusal diller karşılaştırmalı araştırmacıların temeli olarak görülmedi. Balkan Dil Birliği'nin çekirdeğini oluşturan birkaç dil (Arumence, Mıglen Rumencesi veya Güneydoğu Sırbistan'daki Torlak lehçesi gibi) bazı girişimlere rağmen dilde standartlaşmaya ulaşmadı ve ulusal diller olarak gelişmedi.

- Balkan diyalektik sürekliliğinde iki büyük bölge oluşturan Balkan eşdillilik çizgisinin özel Kuzeydoğu ve Güneybatı yönleri bulunmaktaydı: Doğuya Yunanca, Bulgarca ve Doğu Makedondaya'nın Slav lehçeleri dahil olurken Batı bölgesi Kuzeydoğu Slav lehçeleri ve dilleri ile Arnavutça ve Arumenceyi içermekteydi (Sobolev 2008: 6). Aslında tipik Balkan lehçe sınırlarının çoğunun morfolojik özellikleri bulunmaktadır ve aktif kullanım merkezi ve çevresi oluşturmuşlardır. Konumları genellikle Doğu/Batı coğrafi ekseni üzerindedir. Slav Balkan dilleri ve Balkan Türkçesinin klasik lehçe sınırı çakışmamaktadır. Söz konusu olan bu sınır, belli başlı isoglosslar ile belirlenir ve incelemelerle Doğu dillerinden çoğunun Türk dillerine özellikle Türkçeye oldukça tipolojik benzerlik sergilediğini görmekteyiz.

- Balkan Dil Birliği, küçük ya da daha büyük topluluklardan oluşan ve bir uyum içinde olan bir dil grubu olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte benzer gruplardaki dil etkileşimlerinin detaylı bir şekilde incelenemeyeceğine rağmen Sobolev, dil değişikliğinin üç temel değişkenini ana hatlarıyla çizmektedir (Sobolev 2008: 6-7):

[9] Lehçe sınır çizgisi
[10] Arnavutça, Arumence, Bulgarca, Makedonca, Rumence, Yunanca

- Dilde alt katmanın yeniden düzenlenmesi, yani anlam ve biçim bakımından ortak dil unsurlarının ödünç verilmesi: dilbilgisi kategorilerini veya sözcükleri oluşturan sözlükbirimler, deyimler ve anlambirimler.

- Dil işlevinin yeniden düzenlenmesi, yani diğer unsurların etkisi altındaki bir dil unsurunun işlevinin değiştirilmesi.

- Bir dilden diğerine fonemlerin geçmesi veya değiştirimi. Bu süreç genellikle alıntı kelimeler sonucu ortaya çıkmış, yani dil değiştirimi yeniden düzenlenmiştir (Sobolev 2008: 9-10). Ancak bize göre iki dilli çevre koşulundaki dil asimilasyon süreci fonolojik sistemde önemli değişiklikler yaratabilir.

- Farklı dil temas türleri: Thomason ve Kaufman'ın çalışmalarını baz alan Sobolev evrensel dil etkileşim tipini ikiye ayırıyordu: İlkinde, temasların dillerde korunmaya yol açtığı etkileşimdir. Yani yenilikler öncelikle sözcük sistemini etkiler ve morfo sentaktik seviyesinde daha az görülür. İkincisinde ise; bu etkileşim, dillerden birinin ortadan kaybolmasına ve daha sonra yeniliklerin (örn. altkatman/yankatman dilinin izleri), morfolojide, sözdiziminde ve fonolojide baskın dil asimilesinin ve sonra sözcüksel katmanların daha belirgin hale gelmesine neden oluyordu. Bununla birlikte, asimilasyon süreci nispeten uzun ve sürekli iki dillilik durumuyla ilişki olsa da istisnalar vardı (Sobolev 2008: 12-13). İlk bakışta "klasik" Balkan dilleri ile Türkçe arasındaki etkileşimin ilk türdeki dil temasında bulunduğu görülüyordu. Ancak aşağıda göreceğimiz üzere, Türkçenin çoğu Balkan dilinde sadece sözlü sistemi etkilediği iddiası, yukarıda sözü edilen yapısal düşünce tarafından doğan önyargının ötesinde; Türkçenin "Balkan olmayan dil" konumunu belirlediğinden daha fazla değildir.

- Dil etkileşimlerinin niteliğiyle ilgili diğer bir sorun da "saygın" ve "baskın" dil türleri arasındaki farklardır. Balkan Dil Birliği ile ilgili çoğu eserde her iki dil türünün de sınırlandırılması açıkça belirtilmemiştir. Balkan alanındaki dil süreçlerini sözde "saygın" dillerin etkisiyle açıklamak isteyen yazarlar, Sprachbund'un diyalektik düzeyde gerçekleşen etkileşimlerin sonucu olduğunu tamamen göz ardı etmeyi tercih etmişlerdir. Çoğu durumda "mantıkları" yazılı kültür

alanındaki etkileşimlerden farklıydı. Örneğin 14.-18. yy. arasında Eflak ve Boğdan'da Orta Bulgarcanın farklı varyantları, kiliselerde, devlet dairelerinde ve günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılamada yazılı dil olarak yaygın bir şekilde kullanıldı. Aynı zamanda Tuna'nın kuzeyinde konuşulan Bulgarca, Ulahça (Rumence) konuşma diline göre önceki gücünü kaybetti ve belli başlı izole adalara indirgendi.

Bize göre bu sorun çoğu yazarın geçmişteki dil ilişkilerine yönelik anakronistik[11] tutumundan dolayı daha karmaşık hale gelmiştir. Açıkçası, çağdaş ulusal dillerin sosyal özelliklerini, onlara veren "saygın" ve "baskın" dil türü olmak üzere iki farklı olayı birbirine karıştırıyorlardı. Ancak yukarıda verdiğimiz iki örnek en azından geleneksel Balkan toplulukları arasındaki önemli farklılıkları göstermektedir.

- Çözülmemiş bir diğer sorun ise Balkan Dil Birliği'ni oluşturan diller üzerindeki Türkiye Türkçesinin etkisidir. Fonoloji alanında bazı tipolojik benzerliklerin belirgin olmasına rağmen ispatlanmaya çalışılan amaçlar, sözcükbilim ve kökeni belli olmayan sözcükbirimler ile sınırlıydı. Nitekim bu benzerliklerden bazıları Balkan ve Türk dillerinin bağımsız bir şekilde gelişmesinin sonucudur. Ancak diğerleri hiç de hafife alınmayacak etkileşimler sonucu meydana gelmiştir. Karşılaştırmalı bağlamda ise kronolojik görünüşler ve bölgesel dağılımlar göz önünde bulundurularak bu etkinin yeniden düşünülmesi gerekmektedir.

[11] Tarihi olay ya da olguların içerisinde geçtiği zaman ile olay ya da olguda yer alan nesne ya da özelliklerin birbiriyle uyumsuzluğudur.

Balkan Dil Birliği Dillerinin üyeleri – "Balkan Rumencesi" ve "Balkan Slavcası" terimleri ve sayıları hakkındaki sorunlar

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan süreçte Balkan Dil Birliği üye dillerinin sayısıyla ilgili kararlar üç ana soruna tekabül etmektedir: Yunancanın Balkan Dil Birliği'ndeki yeri; Arumence ve Mıglen Rumencesinin (ayrı diller veya Rumencenin Balkan lehçeleri) durumu ve Prizren-Timok lehçesi olarak bilinen Güneydoğu Sırp diyalektik grubunun durumu.

Sadece Balkanizmin modeli ve doğası değil aynı zamanda Balkan Dil Birliği'ndeki belirli dillerin varoluşu ve bunları belirleyen kriterler tıpkı eskiden de olduğu gibi başlı başına bilimsel bir tartışma konusudur. Araştırmanın güncel durumuna göre bu diller arasında Slav dilleri (Makedonca, Bulgarca ve Hırvatça) Balkan dilleri Rumence, Arumence ve Mıglen Rumencesi, Arnavutça, Yunanca, Çingene dili şivesi ayrıca sınırlı oranda Yahudi İspanyolcası ve Türkçe'de yer alır. Bunlar Balkan dillerine aittir. (Tomic 2008:184) Ancak Schaller (1975); Bulgarca, Makedonca ve Hırvatçanın güney şivesinin (özellikle Sırp şive grubuna ait Torlakça) yanı sıra Arnavutça, Rumence ve Yunanca'nın da Balkan Dil Birliği'ne ait olduğunu iddia etmiştir. Victor A. Friedman ve Yaron Matras ise yaptığı yeni çalışmalarda Schaller'in bu iddialarını araştırmıştır.

Tüm Balkan dilleri Balkanizmi içermemektedir fakat çeşitli bilim adamları Balkan dillerinin arasında farklı hiyerarşi olduğunu varsaymaktadır (Wagner 2010:35). Weigand (1928) a göre; Sırpça ve Türkçe sadece coğrafik açıdan Balkan dillerine dahil iken Arnavutça, Rumence ve Makedonca tipik Balkan dilleri arasında yer almaktaydı. Arnavutçayı, Makedoncayı, Bulgarcayı ve Rumenceyi Balkan dillerinde birinci sıraya koyarken; Yunanca ve Sırpçayı ikinci sıraya koymaktaydı. Üçüncü sırada ise Türkçe olduğunu belirtiyordu. Schaller'a göre; Balkanizme ait olan diğer (Yunanca ve Sırpça) diller, birinci sıradaki Balkan dillerine göre kayda değer bir büyüklükte sistematik boşluklar oluşturuyordu. Göze çarpan ise Balkanizmin Balkan Dil Birliği'nin içinde olduğunun ispatlanamamasıdır.

Çoğu dilbilimci Yunancanın Balkan Dil Birliği üyeleri arasında kesinlikle yer alması görüşünü savunmaktaydı. Sadece Kuzeybatı Yunan lehçelerinin Balkan Dil Birliği üyelerinin bir parçası olacağını savunan Gustav Weigand ise istisnai bir dilbilimci olmuştur. Weigand'a göre; Arnavutça, Bulgarca ve Balkan Rumencesi dilleri Balkan Dil Birliği'nin[12] temeli iken Yunanca yalnızca Epir ağızlarıyla oluşmaktadır. Weigand'ın bu tezi, Balkan Dil Birliği üzerine yapılmış dilbilimsel çalışmalarda izole kalmıştır. Aslında Epir ağızları Balkan Dil Birliği'nin biçimsel ve sözdizimsel özelliklerini taşımaktadır ancak diğer Yunan diyalektleri de temel özelliklerini taşımaktadır. Aynı şekilde Güneybatı Bulgar lehçeleri, Bulgar diyalektik devamlılığın geri kalan kısmı ile karşılaştırıldığında en "Balkanlılaşmış" olanıdır.

Arumence ve Mıglen Rumencesinin durumu hakkındaki sorun çok daha fazla tartışmaya neden olmuş ve tartışmaların baş konusu haline gelmiştir. Aslında bu sorun üzerine dilbilimcilerin ulusal bağları tarafından önceden belirlenmiş iki farklı bakış açısı bulunmaktadır. Hemen hemen tüm Rumen araştırmacılar, İkinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi, Arumence ve Mıglen Rumencesini, Rumencenin Balkan lehçeleri olarak görme eğilimindeydiler. Buradaki en önemli istisna ise; geçtiğimiz yüzyılın yirmili ve otuzlu yıllarında, ayrı birer Balkan dili olarak kabul edilen Arumence ve Mıglen Rumencesi üzerine çeşitli incelemeleri (dilbilgisi ve sözlüklerde dahil olmak üzere) yayınlayan Arumen kökenli Rumen bir dilbilimci olan Theodor Capidan'ın çalışmalarıdır.

19. yy.dan beri de Rumen olmayan araştırmacılar bunları Rumen dillerinden ayrı bir yerde tutmaktadır ancak her biri Arumence ve Mıglen Rumencesinin Rumence ile olan genetik bağlarını doğrulamıştır. Sıkça bahsedilen sınıflandırmaya göre Arumence, Mıglen Rumencesi ve Rumence 10. yüzyılın sonlarına kadar Proto-Rumence veya Ortak Rumence olarak bilinen bir genel dil oluşturmaktaydı. Rumen olmayan dilbilimcilerin çoğunun tahminine göre bu dil, Orta Balkanların dağlık

[12] Arnavutça, Arumence, Bulgarca, Makedonca, Rumence, Yunanca

bölgelerinde (günümüzdeki Sırbistan, Kuzey Makedonya ve Batı Bulgaristan) konuşuluyordu ve (Proto) Arnavutça ile de yakın ilişki içerisindeydi[13].

Ortak Rumencenin Karpat Dağları'ndan Balkanlara yayıldığı görüşü de mevcuttur. Bu görüşte Rumen dilbilimciler ve tarihçiler "ototonik teori" olarak adlandırılan hipotezi savundular[14]. Onuncu yüzyılda bu ortak dil üç ayrı kola ayrıldı. Rumence ve Mıglen Rumencesi, Yunan etkisinin baskın olduğu Arumenceden farklı olarak Bulgarca[15] ile daha fazla etkileşim içine girdi.

1945'ten sonra bazı Amerikalı dilbilimciler, Arumence ve Mıglen Rumencesinin yapısına ilişkin sorunların önüne geçmek için Balkan Dil Birliği'nin Rumence üyelerini (İstriya'da konuşulan Rumence de dahil) birleştirerek "Balkan Rumencesi" terimini öne sürdüler. 19. yy.a kadar Dalmaçya'da (Balkanların Adriyatik Denizi kıyısı) konuşulan ve bir Rumen dili olan Dalmaççа'yı ise ayırdılar.

Bir diğer tartışmalı olan konu ise; Güneydoğu Sırp ağızlarının yapısıdır: Standart Sırpça ve Sırpça diyalektik sürecin[16] aksine, Prizren-Timok ya da Morav lehçesi olarak adlandırılan sözde Balkan Dil Birliği üyelerinin daralmaya uğraması, mastar halin yerine "да"*(da)* yapısının gelmesi, gelecek zamanın "istemek" fiili ile birleşmiş şeklinden oluşması vs. Bu sorunu keşfetmeye yönelik ilk girişim, 1926 yılında Fransız dilbilimci Marguliés tarafından ortaya atıldı. Bu bahsi geçen lehçelerin başlangıçta Sırpça-Hırvatçanın tüm özelliklerini paylaştıklarını, daha sonra

[13] Rumence ve Arnavutça arasındaki bir dizi sözlü, fonetik ve morfolojik benzerlikler Çağdaş Rumencenin öncülüğünde "Proto" Arnavutlara rumenize edildiği hipotezi ileri sürüldü. Paradoksal olarak Arumence ve Mıglen Rumencesi bu benzerliklerin çoğunu paylaşmamaktadır ve Balkan Dil Birliği Rumence üyeleri arasındaki farklardan biridir.

[14] 19.yy. Romen dilbilimcileri ve tarihçileri tarafından Çağdaş Rumencenin öncülerinin, Balkanlardan 10.-12. yy.da günümüz Romanya topraklarına yerleşen göçmenlerden değil, M.Ö. 2.-3. yy.da Rumenleşmiş yerel Daçya kabilelerinden miras kaldığı görüşüne dair ısrarcı oldukları öne sürülmüştür. Bu hipotez belirli bir derecede, 19. yy.da Balkanların kötü Avrupa imgesinin yanı sıra Rumenler ile Macarlar arasındaki milliyetçi gerginlikten kaynaklanıyordu. Bu durum Romanya"da baskınlaştı ancak yabancı dilbilimciler tarafından kabul görmedi.

[15] Farklı Bulgar lehçeleri ile Tuna Nehri"nin kuzeyinde konuşulan Kuzey Bulgarca lehçelerinden açık bir şekilde etkilenen Rumence (Bernşteyn: 1948: 81-97) Mıglen Rumencesi, Rodop ve Güneybatı Bulgar lehçeleri ile yakın temaslarda bulundu. (Capidan 1925:1-61, 86-93)

[16] Standart Sırpça aynı zamanda Çağdaş Hırvatça ve Boşnakçanın temelini oluşturan sözde Shtokavski lehçesine dayanmaktadır. Balkan Dil Birliği"ndeki çok az etki izine sahip tipik Slav dilbilgisinin karakteristik özelliklerini taşımaktadır.

Ortaçağ'daki Bulgar Devletinin bu bölgedeki topraklara yayılmasının bir sonucu olarak bazı Bulgarca öğeleri paylaştıklarını savundu (Marguliés 1926: 203-208).

Polonyalı Slavist Slaviski ise bu lehçeleri Bulgarca ve Sırpça arasında bir geçiş olarak görmeyi tercih etti. Ona göre morfoloji kapsamında bu lehçeler, Bulgarca ile yakın dururken fonetik yapıdan Sırpçanın özelliklerini taşıyordu (Slaviski 1954: 104).

Sırp dilbilimci Popović, bu lehçelerde yer alan Balkanizmlerin yenilik olduğunu, yani onların yerel doğasıyla değil, Bulgarca ve Balkan Rumencesinin birleşik etkisi altında oluşan daha sonraki bir çağda ortaya çıktığını vurguladı (Popović 1960: 250). Ardından Sırp dilbilimcilerinde bu bakış açısı hakim oldu. Bulgar dilbilimciler ise bu eğilimin aksine, onları Bulgar diyalektlerinin en batısı olarak tanımlama eğilimindeydiler.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Balkan Dil Birliği'nin Slav üyeleri sayısı sorunu daha da karmaşık hale geldi. Çünkü Çağdaş Makedonya Cumhuriyeti'nde yeni bir Slav edebiyat dili ortaya çıktı: Makedonca… Bu dil, dilbilimciler tarafından 19. ve 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren Bulgar diyalektik sürecin güneybatı parçası olarak ve hatta Bulgarların en güçlü "Balkanlaşmış" lehçesi olarak tanımlanıyordu. Bu yüzden Makedoncanın ortaya çıkması Slav ve Balkan çalışmalarında ciddi bir kutuplaşmaya yol açmıştı. Bazı dilbilimciler bu dili, Slav Bulgar dilinden ayırmış ve böylelikle Balkan Dil Birliği'nin ayrı bir üyesi olarak kabul etmişlerdir. Diğerleri ise bunu reddederek Makedoncanın bahsinin geçmediği 1945 yılı öncesindeki "klasik" Balkan dillerinin yerlerini korumayı tercih etmişlerdir. Birnbaum ve Ronelle Alexander gibi bazı Amerikalı dilbilimciler, en yeni Slav dilinin ortaya çıkmasına ilişkin politik tartışmalardan kaçınmak için bazı uzlaşmacı terim bulmaya çalışmışlardır. Bu dilbilimciler, muhtemelen 1960'lı yıllarda "Balkan Rumencesi" terimini takiben, birçok Avrupalı ve Rus akademisyen tarafından kabul edilen ancak Bulgar dilbilimcileri tarafından kategorik olarak reddedilen "Balkan Slavcası" terimini öne sürmüşlerdir.

Birnbaum “Balkan Slavcası’na Bulgarca, Makedonca ve Sırpçanın tartışmalı olan “Timok-Prizren” lehçelerini dahil etmiştir ancak Bulgarca ve “Eski Bulgarca” olarak adlandırılan, ortak bir dilden meydana gelen Makedonca ile olan tarihi bağın da altını açıkça çizmiştir. Birnbaum’a göre Sırp lehçelerinde Balkan unsurları bulunmaktaydı yani asıl bir kökeni yoktu. Balkanlarda konuşulan Slav dillerine de yeni bir sınıflandırma sunmuştur: Balkan Slavcası (Bulgarca ve Makedonca) ve Güney Slavcası (Sırpça/Hırvatça/Boşnakça) (Mladenov 2008: 58-61).

Şu anda bağımsız bir ulusal ve edebi dil olarak kullanılan Makedoncanın varlığı sorgulanmakla kalmamış, geçmişi ve özellikle de sorunlarıyla ilgili tartışmalar bu dilin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

II. BÖLÜM

BALKAN DİL BİRLİĞİNE TÜRKÇENİN VE ÖLÜ TÜRK DİLLERİNİN SES BİLGİSEL ETKİSİ

1. FONOLOJİK SİSTEM

Balkan dillerinin çağdaş döneminde fonolojik sistem üç ana özellikle karakterize edilir:

a) Balkan Dil Birliği'ne ait olan dillerin sadece fonolojik sistemdeki benzerliklerini değil aynı zamanda farklılıklarını da ayrıntılı bir biçimde incelenme çabası
b) Bu sistemlerdeki gelişimin homojen hale gelme sürecinin takip edilmesi
c) Diyalekt düzeyinin ve olayların yorumlanması

Balkan dilleri, eklemleme (artikülasyon) oluşumunu çok benzer (hemen hemen aynı) bir şekilde ortaya koymaktadır. (Georgiev1968:10)

1.2 Balkan Dillerinin Ünlü Sistemi

Türkçede sesler, ünlüler ve ünsüzler olmak üzere iki ana gruba ayrılır.

Ses yolunda bir engele çarpmadan çıkan sese ünlü denir. Türkçede sekiz ünlü vardır: *a, e, ı, i, o, ö, u, ü*[17] . Aslında bu ünlülerin yanı sıra Türkçe'de nazal ünlüler de bulunmakta ve günümüzde hala kullanılmaktadır. Örneğin; genç, mum gibi (Sultanzade 2016:18, 7-16).

[17] www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 08.07.2017 20:10)

Balkan dilleri ise, fonolojik uzunluğun[18], fonolojik nazallığın[19] ve fonolojik açıklığın[20] bulunmadığı, temelde dinamik vurgu özelliği olan aynı ünlü sistemine sahiptir.

Bazı uzmanlar günümüzde iki çeşit olan genel bir Balkan ünlü sistemi olduğunu gösterir:

i***(i)***		у**(u)**		и***(i)***
	e***(e)***	ъ***(ı)***	о***(o)***	
		а***(a)***		

Neredeyse tamamen özgün Balkan formunda kalan Bulgarca ve Rumence. Havrenek tarafından ileri sürülen vokal sistemi ise şöyledir (Havranek 1932:30-31; Simeonov 1977:57);

i ***(i)***		и***(i)***
e ***(e)***		о***(o)***
	ъ***(ı)***	
	а***(a)***	

Bu sistem, Balkan dillerindeki ünlü sisteminin gelişimine uyumlu bir yaklaşımdır. Balkan yarımadasındaki Çağdaş Slav dillerinin diyalektleri Eski Bulgarca ve Eski Yunancanın yanı sıra Çağdaş Yunanca ile de benzerlik göstermektedir (Afendras,1970).

Prag dilbilim okulundan gelen dilbilimciler eserlerinde, 20. yy.ın ilk yarısı ve ortasını kapsayan Avrupa ve İç Asya'da konuşulan dillerin fonolojik sistemleri üzerine çalışıp Türk fonolojisi ve diğer Avrupa dillerindeki ilkeler baz alınarak sözde Avrasya türü olan diller arasındaki farklılıklara değinmişlerdir. Söz konusu olan farklılıklardan bazıları Avrasya dillerinde (Türkçe, Volga vadisinden ve Doğu Slav ülkelerinden gelen Fin-Ugor) ünsüzlerin çok sayıda, ünlülerin de nispeten az sayıda olduğuyla ilişkilidir. Tarihsel olarak Balkan Dil Birliği'ne üye olan diller, geniş ünlü sistemine

[18] Bir sesin kapladığı süredir ve bir nicelik olgusudur (Vardar 2002:205).
[19] Geniz yoluyla çıkarılan ses (örn: ñ) (Vardar 2002: 101)
[20] Açık nitelikli seslerin durumu (Vardar 2002:11)

sahip dillerin egemen olduğu alanlardan çıkarılarak Avrasya türüne yakınlaştırıldı. Kısaca bu değişiklikler şöyle özetlenebilir:

a) Çok sesli ve niceliksel vurgunun dinamik olanla yer değiştirmesi
b) Eski ünlü harflerin sayısını azaltma ve ünsüz harflerin baskın olması
c) Kısa ve uzun ünlüler arasındaki uzunluğun ve nicel ünlülerin kaybolması
d) Nazal seslerin kaybolması (Bulgarca)
e) Çift ünlü sayısının azalması (Yunanca/Rumence) ya da tamamen kaybolması (Arnavutça/Bulgarca)
f) Arnavutça, Bulgarca, Rumence ve bazı Yunan ağızlarında /ə/ (ı) arka sesinin ortaya çıkması
g) Vurgusuz geniş ünlülerin (a,o,e) daralması ve düşmesi

Balkan Dil Birliğine üye olan dillerin gelişimi aşağıdaki tablolarda verilmiştir:

Arnavutça

Ünlü sistemi	Ön Arnavutça[21]	Çağdaş Arnavutça
Ünlüler	Kısa: *ă, *ĕ (sonuncusu **ie* ye uyum sağlamıştır), *ĭ, *ŭ Uzun: *ā, *ō (sonuncusu **ue* ye uyum sağlamıştır),* ī,*ū (sonuncusu **ui* ye uyum sağlamıştır)	a, ë (ı), e, i, o, u, y (ö)
İkiz ünlüler	*ai, *ei, *au, *eu, *ie/*ia	

[21] Vladimir Orel"e göre (Orel 2000: 1-23)

Bulgarca

Ünlü sistemi	Eski Bulgarca	Çağdaş Bulgarca
Ünlüler	a (a), e (e), ѣ (ê), н (i), o (o), оу (u), ь (oldukça kısa e/i), ъ (oldukça kısa u/o), ѧ (ę), ѫ (ą)	a, ъ (ı), o, у (u), e, и
İkiz ünlüler	ы[22]	

Rumence

Ünlü sistemi	Latince	Çağdaş Rumence	Arumence
Ünlüler	Kısa: ă,ĕ, ĭ,ŭ,ŏ Uzun:ā,ē, ī, ū, ō	a, e, i, o, u, ă /ɨ/ (ı)[23]	a, e, i, o, u, ă (ı)
İkiz ünlüler	ui,ui̯,ei, ei̯ eu, eu̯,oe, oi̯ ~ oe̯, ou, ou̯	ea, oa	ea, oa

Yunanca

Ünlü sistemi	Eski Yunanca	Çağdaş Yunanca
Ünlüler	Kısa: α (ă), ε(ĕ), ι (ĭ), o (ŏ), υ (ў) Uzun : α (ā), η (ē), ι (ī), ω (ō), υ (ȳ)	αυ /α (a),αι/ευ/ε (e), ι /η/υ/ει/οι(i), ο/ω (o), ου(u)[24]: a, e, i, o, u
İkiz ünlüler	αι, ει, οι, αυ, ου, υι, ευ, ηυ	αϊ – ai, αυ-ou, οϊ – oi,υι – ui, ει-ei,εϋ - e[25]

[22] Tam telaffuzu konusunda farklı görüşler vardır fakat eski Hint-Avrupa"da uzun ū olarak belirlenmiştir (Duridanov, 1991:92)

[23] **ă**; Rumencede geniş yuvarlak Aa"nın yerine kullanılan harftir. **ɨ**; uluslararası fonetik alfabe (ipa) sembolüdür. Parantez içinde gösterilen ise Türkçe harftir.

[24] Çağdaş Yunancanın yazımı fonolojik değil tamamen etimolojiktir- yani sözcükler çağdaş telaffuzla değil, Eski ve çok sayıda ünlü ve ikiz ünlülerin olduğu Bizans Yunancası telaffuzuna uyumlu olarak yazılmıştır. Harfleri çağdaş yazım kurallarına dahildir ancak uygulamada mevcut olmayan sesleri gösterir. Bu nedenle Çağdaş Yunancada sadece beş ünlü olmasına rağmen ünlüleri gösteren daha fazla harf veya harf birleşimi vardır. Örneğin; ομικρον *(omikron)* o veya ωμεγα *(omega)* ω geçmiş zamanda kısa ve uzun o fonemine denk gelirken – şimdi sadece kısa o kullanılmaktadır.

[25] Çağdaş Yunancada ikiz ünlülerin sayısı oldukça tartışmalı bir konudur. Verilen ikiz ünlülerden bazıları nadiren kullanılırken diğerleri normal ünlüler gibi daha fazla telaffuz edilir.

Türkçe

Ünlü sistemi	Eski Türkçe	Çağdaş Türkçe
Ünlüler	Kısa : a, e, ı, i, o, ö, ė, ä Uzun : ā,ē, ī, ū, ō	a, e, ı, i, o, ö, u, ü
İkiz ünlüler	aa, ii, oo, öö, uu, üü (Uygur Türkçesi)[26] ie, uo, üö (Yakutça)[27]	

Yukarıdaki tablolardan da görüleceği gibi Balkan Dil Birliği'ne üye olan dillerin ünlü sistemi, tarihsel gelişim süresince daralmış ve basit bir yapıya dönmüştür. Birbirleriyle farklı ses özelliklerine karşı koyan a/ı, o/u, e/i ünlüleri olmak üzere üç çift bağlaşık ünlü vardır. Ancak bu sistemler kendi tarihsel gelişimlerine ve mevcut durumlarına göre Türk dillerinin ünlü sistemi ile oldukça yakınlaşmış, Slav ve Rumen grupları ile ilişik olan diğer Avrupa dillerinin ünlü sistemlerinden ise uzaklaşmışlardır. Balkan Rumencesinde[28], Doğu Bulgar ve bazı Kuzey Yunan ağızlarında yer alan ünsüz sistemin bağıntısı ve ünsüzlerin sayısı bakımından Balkan Dil Birliği üyesi olan dillerdeki bazı araştırmacıların, Jakobson ve Trubetskoy tarafından tanımlanan Avrasya fonolojik özelliklerinin çoğunu paylaştığı sonucuna varmasına neden olmuştur (Trummer 1996:260). Olası açıklamalardan biri de bu tipolojik yakınlığın tesadüf sonucu ortaya çıktığıdır. Ancak bu açıklamanın reddedilmesinde sağlam nedenler vardır (Saldzhiev 2015: 24).

Öncelikle yukarıda verilen Balkan ünlü sisteminde bazı ilginç olaylar bulunmaktadır. Nazal seslerin -ѧ ve ѫ- ve ѣ (ê) foneminin korunması gibi Eski Bulgar ünlü sisteminin pek çok özelliğini koruyan Bulgaristan'ın bazı izole dağ lehçeleri tarafından yeni tipik olmayan "ı" ünlüsü ortaya çıkmamıştır. Bu açıdan Rodop Dağları'ndaki birçok Bulgar lehçe ile ilk Balkan Dil Birliği araştırmacıları olan Gustav Weigand ve Theodor Capidan'a göre çok uzun zamandır yukarıda bahsedilen, Bulgar Rodop lehçeleriyle yakın ilişki içinde bulunan en küçük Balkan Rumen dili olan

[26] Uygur Türkçesinde uzun ünlüler ikiz ünlüler ile gösterilmektedir.
[27] http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi4/ba%C5%9Fdascahit.pdf (Erişim tarihi: 09.07.2017 17:46)
[28] Rumence de dahil olmak üzere Arumence, Mıglen Rumencesi, İstro-Rumence"dir.

"Mıglen Rumencesi" en önemli örneklerden biri olmuştur (Capidan 1925: 54-58). Her ikisi de -Rodop lehçeleri ve Mıglen Rumencesi- yukarıda tartışılan ünlü sisteminden daha farklı ve ortak fonolojik özellik geliştirmiştir: geniş o (ô) ve geniş (ê)nin ortaya çıkması ve Mıglen Rumencesinde çok sayıda çift ünlünün görünmesi gibi (Stoykov2002:127; Capidan 1925: 96). İzole edilmiş Balkan lehçeleri ve ağızlardan kaynaklı bu ve bunun gibi örnekler Balkan Dil Birliği üyelerinin ünlü sistemlerindeki yeniliklerden çok az bir kısmının, sadece Balkan Dil Birliği dillerinin etkileşimi sonucunda ortaya çıktığı görüşünün kabul edilemeyeceğini göstermektedir. İçlerindeki "doğal" gelişim durumunu, tüm lehçelerin ve ağızların etkilenmesi beklenmektedir. İkinci olarak da Balkan Dil Birliği[29] sınırları dışına çıkılmasına neden olmaktadır. Aşağıda ele alacağımız Balkan Dil Birliği'nin tipik olarak kabul ettiği birçok olayda Türkçenin ve diğer Türk Dillerinin izlerini göreceğimiz şüphesizdir.

1. Çağdaş Balkan dillerindeki ünlüler ötümlülüğün (açıklık veya yükseklik) dereceleri ile karşılaştırılırlar: dudaksıl ***o/u***, damaksıl ***e/i***, nötr (ne dudaksıl ne damaksıl) ***a/ı***.

2. Rumencede, Bulgarcada ve Arnavutçada (ve Türkçeden ödünçlenen Kuzey Yunancada[30]) ***ъ(ı)***,*ă, ë* gibi tipik ünlüler bulunur. Bu sebeple köken hakkında tartışmalar vardır. F. Miklosich'in zamanında bunun alt katmana devrolduğu düşünülmüştür. Ancak E. Petrovic burada genel bir Balkan sınırı olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

[29] Arnavutça, Arumence, Bulgarca, Makedonca, Rumence, Yunanca
[30] Kuzey Yunanistan"dan kastedilen Türklerin daha yoğun yaşadığı İskeçe, Gümülcine ve Dedeağaç olabilir.

2. ÜNLÜ SİSTEMİNDEKİ KARAKTERİSTİK OLAYLAR

2.1. Vurgusuz Geniş Ünlülerin Daralması

Bazı seslerin boğumlanması sırasında ses yoluyla meydana gelen daralma, *ı, i, u, ü* gibi dar ünlüler, ses yolunun daralması ile çıkarılan seslerdir. Yani başka ünlülerin bu seslere dönüşmesi bir daralmadır (Karaağaç 2010: 70).

Balkan dillerindeki ünlü sisteminin oluşumundaki benzerlik kendi ünlülerinin "davranışında" bazı karakteristik olaylara eşlik eder.

Lehçeler düzeyinde Balkan Dil Birliği'nin tüm üyelerinin fonolojik sistemi en yaygın olaydır.

Balkanizm, fonoloji alanında 19. yüzyıl araştırmacıları tarafından tescillenmiş ve günümüzde de devam etmektedir. Geniş *a, ı, o* sesinin ***ъ(ı)*** sesine daralması Balkan dillerinin fonolojik sisteminde görülen en belirgin özelliklerinden biridir ve bu olgu derinlemesine incelenmemiştir.

Balkan Dil Birliğine mensup olan dillerde daralmanın iki şekilde gerçekleştiği görülür: İlki basit daralma olarak adlandırılır ve yapısı gereği geniş vurgusuz ünlü kendine en yakın ünlü harfe dönüşür. ***И(i)***, ***ъ(ı)***, ***у(u)***gibi daha yüksek (geniş) olan ünlülere karşılık gelen *e, a, o* gibi vurgusuz ünlülerin daralmakta olduğu gözlenmiştir. Balkan Dil Birliği dillerinin hepsinde yaygındır. İkincisi ise vurgusuz geniş ünlülerin düşmesidir ve Doğu Bulgar ve Kuzey Yunan ağızlarında tespit edilmiştir.

и***(i)*** ъ***(ı)*** у***(u)***

↑ ↑ ↑

e ***(e)*** a***(a)*** o***(o)***

Bu tür daralmalar Bulgaristan'ın Kuzey Batı tarafındaki Bulgar lehçeleri ve Doğu Sırbistan'daki Prizren-Timok lehçeleri hariç, Doğu Yunan lehçeleri ile Arnavutluk, Balkan Rumen ve Balkan Slav dillerinin tüm lehçelerinde yaygındır.

2.1.1. e>i Daralması

Karaağaç'a göre ilk hecedeki *e* sesinin *i* sesine çevrilmesi, Tatar, Başkurt, Hakas ve kısmen Çuvaş dilleri için belirgin özelliktir (Karaağaç 2010: 133). Süleyman Kaan Yalçın'ın "Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünlüler" adlı eserinde ise Çuvaş Türkçesi ve Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde "e" ünlüsünün daraldığı herhangi bir örneğin tespit edilemediği yazmaktadır (Yalçın 2013: 158).

Oğuz grubu Türk lehçelerinde ilk hecede bulunan "*e*" ünlüsü bu grupta yer alan lehçelerin tamamında genellikle korunmuştur. Fakat Türkiye Türkçesinde bazı örneklerde daraltıcı ünsüzlerin yanında *i* sesine dönüşmektedir: Etü. *egdü*> TT. *iyi* "iyi" (Tekin 2003: 242; KTLS 1991: 412; Choi 1992: 174). *e>i* değişimine Türk dilinin çeşitli tarihi dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, Etü *sekiz*> Çağ. *sikiz* "sekiz"; Ot. *etmek*> Kpç. *etmek/itmek/ötmek* "ekmek"; Etü. *temir*> Çağ. *timür* "demir"; Etü. *ben*> Uyg. *min/men;* Çağ. *min*; Kpç. *ben/men/min* "ben zamiri" (Tekin 2003: 240-252-254; Caferoğlu 1993: 87; DLT: 41; Karasoy 1998: 546-607; LÇTO: 135; Toparlı vd. 2003: 27-77).

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde ilk hecedeki *e* ünlüsü bu grupta yer alan lehçelerde genellikle korunmuş olmasına rağmen Tatar ve Başkurt Türkçelerinde çoğunlukla; bu gruptaki bazı lehçelerde de nadiren daralarak *i* ünlüsüne dönüşmüştür (Yalçın 2013: 159): Etü *ek*-> Başk. *ik*-; Tat. *ik*- "tohum ekmek"; Etü. *elig*> Başk. *illĭ;* Kar. e*ñlĭ/iñli;* Tat. *illĭ* "elli"; Etü. *eşgek*> Başk. *işek;* Tat. *işek* "eşek"; Etü *keç*- > Başk. *kis*-; Tat. *kiç*- "geçmek"; Etü. *ben*> Başk. *min*; Tat. *min* "ben zamiri"; Etü. *temir*> Başk. *timĭr*; Tat. *timĭr* "demir"; Etü. *eb*> Kar. *ev̇/iv̇/yiv̇/yüv̇/üy/üv̇* "ev"; Etü. *em*-> Başk. *im*-; Tat. *im*- "emmek" (Tekin 2003: 240-243-246-254; Caferoğlu 1993: 47; Gabain 2003: 264-265; KTLS 1991: 60-61-160-161-206-207-210-211-214-215-224-225-262-263; Baskakov vd. 1974:653-663; Eker 1998: 146-147-154). İlk hece dışındaki *e* ünlüsünün Karaim Türkçesinde bazı sözcüklerde daralarak *i* ünlüsüne değiştiği

görülür. Etü. *üzengü*> Kar. *ezinge/özengi* "üzengi"; Ot. *kürgek*> Kar. *kirek/kerik/kürek* "kürek" (Caferoğlu,1993: 179; DLT: 79; Baskakov vd. 1974:323-438; Eker 1998:181-183).

Yakut Türkçesinde ilk hecedeki *e* ünlüsü de çoğunlukla daralarak *i* ünlüsüne değişmiştir: Etü. *elig*> *ilī* "el", Etü. *esür*-> Yak. *itir*- "sarhoş olmak", Etü. *ergüz*-> Yak. *ir*- "erimek", Etü. *temir*> Yak. *timir* "demir", Etü, *ben*> Yak. *min* "ben" (Tekin 2003: 240-243-254; Gabain 2003: 264-265; Killi 1996: 221-226-230; Vasiliev 1995: 31-63-82).

Bulgar edebi dilinde ise ilk hecedeki *e* ünlüsüne yüklenen daralma oldukça sınırlıdır: *вековe*>*виковe* (vekove>vikove) (Tilkov, Boyaciev 1977:199-201). *Село*>*сило* (selo>silo), *мене*>*мине* (mene>mine), *вечер*>*вичер* (veçer>viçer) vb. (Mirçeva, Dora Ivanova 1999: 75). İlk hece dışındaki e>i daralmasına örnek olarak şunları verebiliriz: *птиче*>*птичи* (ptiçe>ptiçi), *носел*>*носил* (nosel>nosil),

Yunanistan'ın kuzey diyalektlerinde (Epir, Teselya, Trakya, Aetolia, Attika, Midilli Adası ve diğer adalar) vurgusuz durumlarda *e*>*i* daralması ve Bulgarca ve Arnavutçadaki gibi vurgusuz ünlülerin düşmesi görülebilir: *Τήνε βρήκε*>*τνί βρήκε* (tine vrike>si vrike)(Sisam adası), *δένεται*>*δεν΄τι* (denete> den ti), *πίνεται*>*πίν'τι* (pinete>pinti), *λούζεται*>*λούζιτι* (luzete>luziti)(Midilli adası).

Rumen ağızlarında en sık görülen ise vurgusuz e fonemidir. En kuzeyde (Moldovalılar) hatta en güneyde (Muntenyalılar) bile bu daralma görülür. Bazı e>i daralmaları şunlardır: *carne*>*cárni fimeie*>*fimiéíi* (Moldova), zilele>zílili, fetele>fétili (Mutenya).

Dağlı ve Gacal ağızlarında *gine, gice* sözcükleri eski şekilleriyle muhafaza edilmektedirler. Bazı *e* sesinin *i* sesine çevrildiği örnekler şu şekildedir: *pembe*>*pimbe*, *domates*>*domatiz*, *nerede*>*nirede* vb. (Kalay 1998:33)

Ama her şeyden önce şu iki ayrımın farkına varmak gerekir: Eski ve çağdaş daralma. Rumence ve Arnavutçada Latincenin etkisinden dolayı eski daralma vardır. Örneğin; Lat. *parēns*> Rum. *părinte*, Arn. *përint* vb.

2.1.2. o>u Daralması

Bu daralma hemen hemen tüm Türk lehçelerinde görülmektedir. İlk hecedeki *o* sesinin *u* sesine dönmesi, Tatar, Başkurt ve kısmen de Çuvaşça için belirgin bir özelliktir. Etü. *toḳız*>Kaz.,Kkalp., Kmk. *toġız,* Kırg.*toġuz,* Tat.,Başk. *tuġız* Ttü. *doḳuz* gibi (Karaağaç 2010: 144)

Oğuz grubu Türk lehçelerinde, ilk hecedeki *o* ünlüsü genellikle korunmuş olmasına rağmen bazen ikinci veya daha sonraki hecelerdeki dar ünlünün benzetme özelliğine veya daraltıcı etkiye sahip ünsüzlerin etkisine bağlı olarak daralıp *u* ünlüsüne dönüşmektedir. Etü. *boġuz*> Gag. *buvaz/buaz* "boğaz"; Etü. *yoḳ(ḳ)aru*> Az. *yuḫarı*; Gag. *yuḳarı/ükarı* Ttü. *yukarı* "yukarı" (Tekin 2003: 241-260; KTLS 1991: 998-999; Choi 1992: 143-144-145).

o>u değişimine özellikle Kıpçak Türkçesinde olmak üzere Türk dilinin çeşitli tarihi dönemlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, Etü. *boġ*-> Kpç. *boġ-/bo-/ buv*- "boğmak"; Etü. *soġık*> Kpç. *savuḳ/suvuḳ/soyuḳ/savuḫ* "soğuk" Etü. *ortu*> Krh. *ortu/otra/otru/utru* "orta" (Nadelyaev vd. 1969: 109-371-451-507-570; Tekin 2003: 248-254-255; DLT: 69-89; Ata 1998: 270; Toparlı vd. 2003: 33-240-278).

Yine Yunanistan'ın kuzey ağızlarında vurgusuz durumları *o>u* daralması karşımıza çıkmaktadır: *κάνω>κάνου* (kano>kanu), *λέω>λέου* (leo>leu), *σέ το είπα>σ΄του είπα* (se to ipa>se tu ipa), *μεδουλλι>μ΄δουλλ* (meduli>medul).

Diğer Rumen alt diyalektlerinde ve Arumencede o>u ve a>ă[31] daralmaları görülür: orez>uriéz (Banat), morar>muráru (Arumence).

Edirne ağızlarının en belirgin ses özelliklerinden birisi de ilk hecedeki *o* ünlüsünün *u* ünlüsüne dönüşmesidir. Bu bölgedeki Dağlı ve Gacal ağızlarında pek çok örneği görülen bu ünlü değişmesi ilk, orta ve son hecelerde karşımıza çıkmaktadır: *soğan>suvan, komşuluk>ḳumşuluk, komutanı>ḳumutanı*. Pomak ağzında ilk hecede *o*

[31] **Ă:** Rumence, Çuvaş Türkçesi ve Vietnamca alfabelerinde yer alan bir sesli harftir. Rumencede geniş yuvarlak Aa"nın yerine kullanılan harf, Vietnamcada, alfabenin 2. harfi olan Ă, ton belirtmek için kullanılmaktadır. Harf bununla beraber Çekçe, Slovakça ve İsveççede, Bulgarcadaki Ъ/ъ (ı) harfini göstermek için kullanılır. "I" sesine benzer.

sesi yoktur diyebiliriz. Bu ünlünün yerine *u* ünlüsünün bulunması Pomak ağzının en belirgin özelliğidir: *oyun>uyun, topladı>tupladı, yoldum>yuldum* (Kalay 1998: 32-34).

Bulgaristan'ın doğu ağızlarında görülen e ve i seslerinde yuvarlaklaşma meydana gelir ve u olur: череша>чуреша (çereşa>çureşa), чешма>чушма (çeşma>çuşma), отивам>утубам (otivam>utuvam), ходих>ходуф (hodih>hoduf) (Mirçeva, Dora Ivanova 1999: 76). Gacallar, Dağlılar ve Pomakların ağızlarında e>u değişimine ortak olan iki örnek ise şu şekildedir: cevap>cuvap, metre>metere>meturu.

19. yy dilbilimcileri tarafından yapılan geleneksel açıklamaya göre daralma, Paleo Balkan dillerinin alt katmanı yani Trakça ve İlirce tarafından oluşan etkinin bir parçasıdır. Bu hipotez, Balkan Dil Birliği dilleri ile eski Balkan dilleri arasında kronolojik ve yapısal bağlantı üzerinde oldukça etkilidir. Trakça ve İlirce'nin özelliklerini taşıyan diller Latinceleştirilmişler, Yunancalaştırılmışlar ve Slavlaştırılmışlardır. Fakat asimilasyon sürecinde yok olan dillerinin fonolojik ve morfolojik özellikleri yeni dillerinde çok büyük ölçüde değişmiştir. Bu fikri destekleyenler daralmanın Trakça ve İlirceden alınan yapısal unsurlardan biri olduğunu düşünüyorlardı.

20. yy.ın ikinci yarısından sonra "alt katman hipotezine" karşı ciddi eleştiriler yapıldı ancak özellikle Balkan devletlerindeki belli başlı dil okullarında bu durum "memnuniyetle" karşılandı. Bunun yanı sıra yetersiz olan noktalar aşağıdaki maddelerle özetlenebilir:

a) Alt katman hipotezi gerçeklere değil, Balkan Dil Birliği üyelerinin morfolojisindeki ve fonetiğindeki tipik olmayan Proto-Slav, Latince ve Eski Yunanca olgusunun Paleo Balkan alt katmanına yönlendirilmesi önyargısına dayanıyor. 19. yy ve 20. yy'ın ilk on yılındaki dilbilimciler Balkan Dil Birliği üyeleri aracılığıyla Trakça ve İlirce gibi kaybolan Paleo Balkan dillerinin dilbilgisi unsurlarını yeniden yapılandırmayı amaçlayarak Proto Hint-Avrupa dilinin çağdaş yeniden yapılandırma modelini taklit ettiler. Ortaya çıkan Balkan dil çalışmalarını, her bir dış etkiyi dışlayan Paleo Balkan ve Hint-Avrupa çalışmalarının temeline oturtuyorlardı. Bu eğilimin özü,

Balkan ülkelerinin kendi dillerini Osmanlı öncesi ortaçağ ya da antik geçmişi temelinde "yenilemek" isteyen ulusal bir dilbilim çevresi tarafından kabul edildi.

b) Uygulamada Trakça ve İlirce hakkındaki bilgilerimiz modern Balkan toponomisinde korunan toponomik kalıntılardan ve Eski Yunanca ile Latince kaynaklardaki antroponomi ve birkaç sözcükten gelmektedir. Ayrıca Trakçaya ait iki kısa yazıt vardır ancak bunların çözülmesi tartışmalıdır. Mevcut dil materyali temelinde bunun Hint-Avrupa dillerine (Trakçadan "s" sesli dillere, İlirceden "k" sesli dillere[32]) ait olduğu sonuncuna varılabilir ancak Bulgar ve Arnavutça dilbilimcilerin çabalarına rağmen bu dillerde daralma olduğunu kanıtlayan hiçbir olgu bulunamamıştır.

c) Balkan dillerinde ilk olarak çok sesli ve niceliksel vurgunun yerine dinamik vurgunun daralması kaydedilmiştir. Bununla birlikte Avrupa'da yayılmış olan Hint-Avrupa dilleri ile ilgili tekdüzelik (dinamik vurgu) nispeten yeni bir olgu olup kısa ve uzun ünlüler arasındaki eski karşıtlığın ortadan kalkmasıyla ses sisteminin yeniden yapılandırılmasına geç kalınmıştır. Örneğin, 4. yüzyıla kadar Latince ve Yunancada vurgu niceliksel iken Slav dillerinde vurgu çok tonludur. Günümüzde sadece Baltık Dilleri ve Sırpçanın en yaygın Shtokavian lehçesi çok sesli vurguyu korumaya devam etmekte ve Jacobson'a göre "Hint-Avrupa dillerinden azımsanamayacak sayıda bir kalıntı" olduğu gözlemlenmektedir (Jacobson 1962:160)[33]. Ancak Sırpçadaki daralma bilinmemektedir. Dolayısıyla yok olmuş Hint-Avrupa dili olan Trakça ve İlirce İsa'dan yüzyıllar önce de konuşulmaktaydı. Fakat dinamik değil çok tonlu ya da niceliksel vurgu içermesi mümkündü**.** Son olarak daralma bir şekilde geliştirilmiş olsa bile (ispatlanamasa da) Balkan Dil Birliği üyelerinin çok farklı özelliklere sahip olacağı anlamına gelir. Buradan da anladığımız üzere Hint-Avrupa dilleri eskiden çok tonlu idi.

[32] Proto Hint Avrupa dili iki büyük lehçeye ayrılır - birisinde eski gh g veya k/h olur diğerinde s/z olur. İslav dilleri s/z (satem) koluna mensuptur. Yunanca, Latince veya Cermen dilleri g/k/h kolundan geliyor. Mesela Protoslavik serdtse (kökü serd) Yunancada kardia Latincede kor İngilizcede hard - kalp. Ya da Protoslavik zolto - İngilizcede gold - altın vb.

[33] Jacobson"un teorisine göre, tekdüzelik dalgası, İç Asya ve Türk dillerinden kaynaklanarak Avrupa dillerinin fonolojisini kökten değiştirdi (Jacobson 1962:160-162)

d) Akdeniz bölgesinin bazı yerlerinde olduğu gibi Balkanlarda da konuşulan Halk Latincesinde Balkan daralmasına tamamen ters düşen i>e ve u>o ses değişimleri gözlemlenmektedir. Geç Dönem Latince yazıtlarında olduğu gibi i>e ve o>u geçişlerinin yaşandığı günümüz Bulgar topraklarında yaygınlaşmış, (Boyaciev 1988: 96) tıpkı Bulgarcada da kabul edilen ve aynı değişikliklerin izlerinin de göründüğü eski toponim yapılarına uyarlanmıştır. Balkan Latincesi-Proto-Rumence kolundan sadece bir tanesinde ortak Latincedeki zıt özellikleri geliştirmesi imkansız görünmektedir.

e) Bulgarcadaki ilk daralma örnekleri 12.-13. yüzyıla tarihlenmektedir (Haralampiev, İvanova-Mirçeva 1999: 77). Yunancadaki daralma da yaklaşık olarak Bulgarca ile aynı döneme denk gelmektedir (Asenova 2002:33). Eğer bu Trakça ya da İlircenin alt katmanından miras kalsaydı Yunancada 6.-11. yüzyıllardan, Bulgarcada ise 9.-11. yüzyıllardan daha erken dönemden kalma anıtlarda görünürdü.

f) Aslında bu daralma Rumence ve Arnavutçadaki erken yazılı belgelerden çok iyi bilinmektedir ancak bunlar 16.-17. yüzyılın çok geç dönemlerinde çıkmıştır. Bununla birlikte Eski Bulgarcadaki bazı erken Proto-Rumenceye özgü sözcüklerdeki daralmanın Çağdaş Rumence, Arumence ve Mıglen Rumencesinde olmadığını göstermiştir. Bulgarca sözcük olan черешa (çereşa) ve кошара (koşara) Bulgarcaya Ortaçağın erken döneminde geçmiştir. Çağdaş Rumencedeki cireaşă/cireş ve căşărie ise eski formdan geçmiştir. Bulgar formları, bu dönemde Proto-Rumen dilinde daralmanın bilinmediğini ve yaklaşık 10. yy.dan sonar ortaya çıktığını göstermektedir[34].

Aslında Balkan Dil Birliği üye dillerindeki[35] vurgusuz geniş ünlülerin doğası gereği daralması yukarıda da söz edildiği gibi dillerdeki sesli harflerin (Avrasya

[34] *Cireaşă/cireş* sözcüğünde olduğu gibi Latincede e"den önce gelen boğazsıl c (k) foneminin ç"ye ve yine Latincede **e**"den önce gelen dişsil s foneminin ş"ye dönüşümü tipik Proto-Rumencede de gözlemlenmiştir ve Halk Latincesindeki *ceresia* sözcükbiriminden geçmiştir. Halk Latincesindeki *ceresia* geç Yunancadan gelmiştir. Türkçeye de Yunancadan *kiraz* olarak alıntılanmıştır. Halk Latincesinden gelen aslında kökü *căşărie* olan *caseria* (ağıl) sözcüğünde de e"den önceki ş"nin s fonemine geçişini görmekteyiz. Bulgarca örnek olan *кошара* (koşara) daki ilk "o" Eski Bulgarcanın ilk hecedeki yuvarlaklaşmasına bağlıdır. Dolayısıyla, Çağdaş Rumencedeki *cireaşă/cireş* ve *căşărie* daralması Bulgarcada görülmesinden çok daha sonra ortaya çıkmıştır.

[35] Arnavutça, Arumence, Bulgarca, Makedonca, Rumence, Yunanca

olmayan) sessiz harflere (Avrasya) geçişini sürdürdüğü anlamına gelmektedir. Bu sürecin en ayırt edici özelliği, 11. yy.dan beri Balkan Dil Birliği üyeleri tarafından geçerliliğini yitirmiş ve sesli harf sayısı indirgenmiştir. Daralma sonucu vurgusuz sesli harflerin sayısı altıdan üçe inmiştir. Balkan daralmasına çok benzer örnekler Türk dillerinde bulunabilir ve bu olay kronolojik olarak Balkan Dil Birliğinden daha önce ispatlanmıştır. Orhun-Yenisey yazıtlarının dili ile eski Uygur anıtlarında da net bir şekilde kanıtlanmıştır. Kronolojik olarak Balkanlarda 11. yy.dan sonra üç Türk dili olan Peçenekçe, Uzca ve Kumanca muhtemelen Bulgarca, Yunanca ve Ulahça ile yakın etkileşime girdiler ve aralarında zaman zaman asimile oldular[36]. Görünen o ki, bu etkileşimlerin ardından Osmanlı Türkçesiyle etkileşim devam etti ve Balkan Dil Birliğinin dillerini ilk fonolojisinden koparark Türk fonolojisine yakınlaştıracak çok sayıdaki sesbilimsel değişiklikle sonuçlandı.

Balkan dillerinin ana grubunda(Rumence, Bulgarca ve Sırpça) birkaç ses özelliği aynıdır. Vurgusuz sesli harfler azamla eğilimi gösteriyor. Bu azalmanın sebebi diller arasındaki ses ve ses sayısı, aksan gelişimidir. Bunun sonucundamerkezi ses ve spesifik tonlama meydana geliyor. (Lehiste 1988:63)

Haarmann (1976:79) orta sesli harflerin varlığından, eş seslinin olmadığından, uyumlu seslerin azlığından, örneksel uyum değişikliğinin varlığından ve de aktif kelime aksanından bahsediyor. Bu bahsettiği özelliklere daha çok girilmesini istemiyor. Ayrıca da tipik uyumlaştırılma eğilimi ile sistematik alomorftan[37] bahsediyor.

2.1.3. a>ı Daralması

Aşağıdaki tabloda bu benzerliklerden bazıları Eski Uygurca (9.-11. yy) ve Balkan dillerinden alınan dil materyali temelinde gösterilmektedir. Bulgarcada

[36] Türk halklarının Güney Ukrayna"dan Balkanlara göç etmesiyle Bulgarlar, Yunanlar ve Ulahlar"ın yakın temasta bulunduklarına dair çok sayıda yazılı kanıt vardır.

[37] Alomorf bir morfemin ses uyumlarına bağlı olarak farklı varyantlarının hepsine alomorf denir. Mesela Türkçedeki çoğul ekinin alomorfları iki tanedir: -lar ve –ler. Görülen geçmiş zaman ekinin toplam 8 tane alomorfu vardır: -dı/-di, -du/-dü, -tı/-ti, -tu/-tü. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Alomorf Erişim Tarihi: 10.07.2017 Erişim Saati: 18.07)

daralma üç şekilde oluşur[38]. Bulgar doğu ağızlarında görülen *a>ъ* (a>ı), *o>y* (o>u), *e>u* (e>i) ünlülerindeki daralma batıdaki ağızlara göre daha belirgindir:

Geniş vurgusuz ünlünün daralması	Eski Uygur	Bulgarca
a>ъ (ı)	b**a**rtmaḳ>b**ı**rtmaḳ bar**a**mlıġ>bar**ı**mlıġ	з**а**к**а**члив>з**ъ**к**ъ**члив ***(zakaçliv>zıkıçliv)*** зим**а**т**а**>зимът**ъ** ***(zimata>zimıtı)*** слам**а**т**а**>слам**ъ**т**ъ** ***(slamata>slamıtı)***
e>и (i)	**ä**diz>**i**diz **ä**girmäk>**i**girmäk **ä**därmäk>**i**därmäk **ä**şi>**i**şi **ä**şidmäk>**i**şidmäk b**ä**rmäk>b**i**rmäk k**ä**kän>k**i**gän k**ä**rtkünç>k**i**tkünç k**ä**mi>k**i**mi	**е**чемик>**и**ч**и**мик ***(eçemik>içimik)*** п**е**тел>п**и**тел ***(petel>pitel)*** л**е**ковит>л**и**кувит ***(lekovit>likuvit)***
o>y (u)	b**o**ġug>b**u**ġug b**o**zmaḳ>b**u**zmaḳ b**o**lung>b**u**lung b**o**lulmaḳ>b**u**lulmaḳ b**o**yla>b**u**yla **o**ğuş>**u**ğuş	б**о**гат>б**у**гат ***(bogat>bugat)*** г**о**лям>г**у**лям ***(golyam>gulyam)*** **о**вен>**у**вен ***(oven>uven)***
ö>ü	b**ö**ri>b**ü**ri k**ö**kättürmäk>k**ü**gättürmäk	-

[38] Eski Uygurcadaki örnekler Ahmed Caferoğlu"nun "Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü"nden alınmıştır. Balkan dillerindeki örnekler Petya Asenova"nın "Балканско езикознание" adlı kitabından alınmıştır. (Asenova 2002:31-32)

Yunanca ve Rumencede de daralmalar gözlenmektedir:

Geniş vurgusuz ünlünün daralması	Yunanca	Rumence
a>ə(ı)	έπλιγ**α**η>έπλιγ**ə**η ***(epligai>epligı)*** έραφτ**α**ν>έραφτ**ə**η ***(eraftan>eraftı)***	p**a**har>p**ă**har balaur>bălaur
e>ı (i)	λούζετ**αι**>λούζιτ**ι** ***(luzete>luziti)*** πίνετ**αι**> πίν'τ**ι** ***(pinete>pinti)*** δένετ**αι**> δέν'τ**ι** ***(denete>denti)***	carn**e**>carn**i** zil**e**l**e**>zil**i**l**i** fet**e**l**e**>fet**i**l**i**
o>ου (u)	λέ**ω**>λέ**ου** ***(leo>leu)*** κάν**ω**>κάν**ου** ***(kano>kanu)***	**o**rez>**u**riez ap**o**i>ap**u**i
ö>ü	-	-

"a" ünlüsü Oğuz grubu Türk lehçelerinde bazı sözcüklerde daraltıcı ünsüzlerin etkisiyle "ı" ya dönüşür. Etü. *taş*> Az. *dış;* Gag. *dış*; Tt. *dış* "dış"; Etü. *yaşu-* > Tt. *ışık*; Trkm. *ışık̨* "ışık"; At. *saçra*-> Az. *sıçra*-; Tt. *sıçra*-; Trkm. *sıçra*- "sıçramak" (Gabain 2003: 297-309; Choi 1992: 109; KTLS 1991: 170-360-361-770-771; Tekin vd. 1995: 574; Gaydarci vd. 1973:172).

Bu değişime Karahanlı ve Eski Türkiye Türkçesi dönemlerinde de rastlanmaktadır. Eski Türkçe dönemince daraltıcı ünsüzlerin etkisine bağlı olarak *a~ı*'nın nöbetleşe kullanıldığı bir sözcükte görülürken Etü. *alpaġut/yalpaġut ~yılpaġut* "cesur, savaşçı" Karahanlı Türkçesinde nadir olarak ikinci hecedeki dar ünlünün veya daraltıcı ünsüzlerin etkisiyle görülür: Etü. *yalıñ/yalañ* > Krh. *yalınçġa/yılınçġa*

"yalın"; Etü. *alımġa* > Krh. *ılımġa* "prens katibi" (Gabain 2003: 260-308; Eker 1998: 99; DLT: 7-143; Mansuroğlu 1998:137).

Kıpçak grubu Türk lehçelerinde ise bu değişimin bazen herhangi bir sebebe bağlı olmadan da gerçekleştiği görülür. Etü. *taş*> Bşk. *tış*; Kar. *tıs*; Krç-Blk. *tış*; Kkp. *tıs*; Kırg. *tış*; Kmk. *tış*; Nog. *tıs*; Kır. Tat. *tış* "dış"; Etü. *tayaḳ* "dayak, destek" > Krç-Blk. *tiyaḳ ~ tayaḳ ~ tıyaḳ* "baston, destek"; Kzk. *tıyanaḳ* "dayanak"; Etü. *yaltrı*-> Kmk. *yırtıla*-; Kar. *yıltra-/yaltıra*-; Kzk. *jıltıra*- "parlamak"; AK. *andız*> Krç-Blk. *ındız ~ andız* "dağlık yerlerde yetişen bir bitki"; Etü. *tavïış*> Kzk., Kkp. *dıbıs* "ses, gürültü" (Gabain 2003: 297-298-308; KTLS 1991: 170-171-692-693-764-765; Baskakov vd. 1974: 265-559; Tavkul 2000: 386-397; Baskakov 1958: 184-670; Bammatov 1969: 160-326; Baskakov 1963: 376; Üseinov 2005: 272; Eker 1998: 99-100-101-102; Bozkurt 2002:594; Yılmaz 2002: 51; Koç ve Doğan 2004: 75; Baykara 1998: 17; Yuhadin 1998: 734).

Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinde sadece Tuva Türkçesinde *a* ünlüsünün bazı sözcüklerde daralarak "ı"ya geliştiği görülür. Bu değişimde daraltıcı ünsüzlerin etkisi veya ilk hece dışındaki dar ünlünün benzeştirici etkisi söz konusudur.

Etü. *tap*-> Tuv. *tıv*- "bulmak"; Etü. *ḳalın*> Tuv. *ḳılın* "kalın" (Gabain 2003: 277-297; Killi 1996: 141-145; Arıkoğlu ve Kuular 2003: 67-107).

Çuvaş Türkçesinde de *a* ünlüsü normal süreli "ı"ya değişmektedir. Etü. *ḳap*- > Çuv. *hıp*- "kapmak" (Ceylan 1997: 154; Gabain 2003:277).

Yakut Türkçesinden de bu daralmaya örnek verirsek: Etü. *saç*-> Yak. *ıs*- "saçmak" Ot. *ḳamçı*> Yak. *ḳımn'ı* kamçı" (Gabain 2003: 292; Killi 1996: 147; Kirişçioğlu 2007: 1232).

Bazı Türk yazı dillerinde de düzenli olmayan ve zor açıklanan *a>ı* değişmesi gözlenir: Gtü. *yaz*->Çuv. *şır*- "yazmak", Gtü. *altın*> Yak.,Tuv. *Ildan* "altın", Gtü. *dabıl*> Kaz. *dıbıl*- "haber" vb. Edirne ve yöresi ağızlarında *a* ünlüsünün yerine *ı* ünlüsü karşımıza çıkmaktadır: *jandarmalar>candırmalar, bakalım>bıḳām* vb. (Karaağaç 2010: 133).

Yukarıdaki benzerlikler dinamik vurguya geçişle açıklanabilir. Bu nedenle Türkçe ve Balkan dillerinde daralmanın birbirinden bağımsız olarak gerçekleştiği varsayılabilir. Ancak bizim görüşümüze göre Balkan dillerinde vurgusuz geniş ünlülerin daralması en gereksiz görülen ve tartışılmamış olan bir konudur. Çoğu durumda sözcükler orijinal ses aralığını değiştirerek Türk dilleri ve Türkçeye ait tipolojik olan ünlü uyumu kuralına göre yeni bir ses aralığı kazanmıştır. Bazen bu değişim sadece vurgusuz ünlü harflerde olurken bazen tüm ünlü harflerin aralığını etkiler. Son olarak tüm ünlü harflerin daralması ya da düşmesini ayıran Bulgarca ve Yunanca örnekler bulunmaktadır.

Aşağıdaki tablo büyük ünlü uyumunu göstermektedir:

İlk hecedeki ünlü	Devam eden hecelerdeki ünlüler
a	a-ı/ı-a
a	u-u[39]
ı	ı-a/a- ı
e	e-i/i-e
e	u[40]
i	i-e/e-i
u	u-a/a-u
o	u-a/a-u
ü	ü-e/e-ü
ö	ü-e/e-ü

[39]Bu ünlüler Çağdaş Türkçeye özgü değildir. Osmanlı Türkçesi ve diğer eski Türk dillerinde bulunmaktadır (örneğin; kaçgunluk, altun, çaruk, baluk).

[40]Benzer biçimler Osmanlı ve Osmanlı öncesi dönemlerde görülmektedir. – örneğin; Selçuk, çeltuk etc. Aynı şekilde Türk dilinden ödünçlenen sözcüklerin 12.-14. yy Orta Bulgarca dönemindeki yazılı kaynaklarda görülmesi oldukça ilginçtir – örneğin; belčuk (halka).

Balkan dillerinin daralmasının ikinci aşaması ise vurgusuz ünlünün düşmesidir. Bu olay Doğu Bulgar ve Yunan lehçelerinde oldukça sık görünür. Daralmaya/düşmeye uğrayan Bulgarca ve Yunanca sözcükler:

Sözcüğün ilk hali	Ünlülerin ilk sıralanışı	Daralma/düşme sonrasında sözcük	Daralma/ düşme sonrasında ünlülerin sıralanışı
ра́бота ***(rabota)***	a-o-a	ра́пта ***(rapta)***	a-a
ба́ницата ***(banitsata)***	a-i-a-a	ба́нцътъ ***(bantsıtı)***	a-ı-ı
ло́зето **(lozeto)**	o-e-u	ло́зту **(loztu)**	o-u
се́лото ***(seloto)***	e-o-o	се́лту ***(seltu)***	e-u
мага́рето ***(magareto)***	a-a-e-o	мага́рту ***(magartu)***	a-a-u
ку́чето ***(kuçeto)***	u-e-o	ку́чту ***(kuçtu)***	u-u
κάηω ***(kano)***	a-o	κάηου ***(kanu)***	a-u
λέω ***(leo)***	e-o	λέου ***(leu)***	e-u
βουλικός ***(vulikos)***	u-i-o	βουλκός ***(vulkos)***	u-o
μεδούλι ***(meduli)***	e-u-i	μδούλλ ***(mdul)***	u
βουλή ***(vuli)***	u-i	βλή ***(vli)***	i

Yukarıdaki tabloda ünlü düşmesinin sadece vurgulu olan ünlü harfi değiştirmediğini, aynı zamanda Hint-Avrupa dillerinde tipik olmayan Türk harf uyumunun izlendiği harf aralıklarını görüyoruz. Bu değişim, kronolojik ve coğrafi olarak Balkan Dil Birliği üyelerinin kökeni itibariyle Türk dili olarak da sayılan dillerin fonolojik sistemini etkileyen diğer değişikliklerle örtüşmektedir.

Gerçeklere dayalı olarak aşağıdaki sonuçlar çıkarılabilir:

Bulgarca, Kuzey Yunanca ve Rumenceyi içeren oldukça büyük bir merkezi alandaki detayların farklılıklarına rağmen bir lehçe düzeyindeki daralmalar modern fonetik kanun olarak kendini gösterir.

2.2. "ı" Foneminin Ortaya Çıkışı

Balkan Dil Birliği üyelerinin[41] ünlü sisteminde görülen en yaygın olgulardan biri de "ı" foneminin ortaya çıkışıdır. Bu ünlü harf Arnavutça, Bulgarca ve Rumencede olduğu gibi Balkan Rumencesinin ayrı iki kolu olan Arumence ve Mıglen Rumencesinde de görülmektedir. Türk fonetiğine bakıldığında da "ı" sesi ile karşılaşmaktayız. Resmi dilde olmasa da bazı Yunan ağızlarında "ı" ünlüsünün varlığı bilinmektedir. Aynı zamanda çoğu Batı Bulgar ve Rodop ağızlarında "ı" fonemi gelişmemiştir (Stoykov 2002:127,149).

Etimolojik açıdan Balkan Dil Birliği'nde iki türlü "ı" fonemi görülebilir. İlki daralmaya bağlı, eski zaman etimolojisinde ve vurgusuz "a" ünlüsünün yerine geçen "ı" fonemidir. Bu durum Rumencede (Renwick 2012:29) oldukça iyi incelenmiş olup Bulgar ve Yunan ağızlarında da karşımıza çıkmaktadır.

Çağdaş Balkan dillerinde fonetik-fonolojik olarak ***ъ(ı)*** sesinin ortaya çıkışı (Naylor1980:55) , Bulgar fonemindeki ***ъ(ı)*** sesinin ortaya çıkışı diğer Balkan dillerinden tamamen farklıdır. Her şeyden önce Bulgarcadaki ***ъ(ı)*** sesi güçsüz (zayıf)

[41] Arnavutça, Arumence, Bulgarca, Makedonca, Rumence, Yunanca

bir ses değildir. Bu nedenle *a **(a)*** sesinin daralması ile bu sesin ortaya çıkışı birbirine bağlanamaz.

Ancak birçok durumda, sözcükteki yerine (vurgulu ya da vurgusuz) bakılmaksızın eski Bulgarcadaki "ѫ ***(a^n/o^n)***, ь ***(ĭ/ě)***, ъ ***(ŏ/ŭ)***" ve Balkan Rumencesindeki "e, i, o, u" harflerinin yerine "ı" harfi yazılmıştır (Renwick 2012:34-37). Burada daralma bağlamında olmayan kökeni itibariyle farklı bir "ı" ile karşılaşıyoruz. Bulgarca, Balkan Rumencesi ve Arnavutçadaki sözcüklerde "ı" fonemi genellikle titreşimli "n" ve "m" harflerinden önce görülmesi oldukça etkileyicidir (Trummer 1996: 260). Ayrıca Rumencedeki bu olgunun geç Türkçeden aktarma sözcükleri etkilediği de ilginçtir. Örneğin; *kantar>cântar, tahın>tahân, anasını>anasână*, gibi (Renwick 2012:57).

Rumencedeki ünlüler nitelikleri açısından Balkan Dil Birliği üyesi olan (Arumence ve Mıglen Rumencesi dahil) diğer dillerin dışında tutulur. Rumence iki farklı *ı* sunar: İlki, eski *a* ünlüsünün daralmasından kaynaklanan ve Balkan Rumencesinin diğer değişkenleri olarak bilinen, orta ünlüye çevrilen düz *ă* ünlüsüdür.[42] İkincisi, yakın ünlüye geçen *â (i)* fonemidir ve bu Arumence ve Mıglen Rumencesinde bilinmemektedir. Bunun ortaya çıkışı geç döneme (yaklaşık 15.-16.yy.a) dayandırılır. Telaffuzu ise oldukça kapalı *ă (ı)*'dır. Bazı dilbilimciler ise bu ikinci ve göreceli olan geç dönemde kaydedilmiş *â (i)*'nın ortaya çıkışında Türkçenin dolaysız etkisini aramaya başladılar. Örneğin Margaret Renwick, "Türkçenin Rumencenin kendi fonemine olan etkisinin *i* foneminden kaynaklandığını" iddia etmektedir.

Konuşucular sesbirim üyesi olan "ʌ" ünlüsünü çoktan üretmişlerdi bile. Fakat Türkçeden geçen bir sözcük dağarcığı /i/ ve /ʌ/ gibi seslerin farklı olduğunu anlamamıza yardımcı oldu. Chiţoran (2002b), Slavca aktarmalarda fonolojik uyarlamanın daha az olduğunu belirtirken kısmen asimile olmuş sözcük dağarcığı kategorisine Türkçe aktarmaları yerleştirerek bir Rumen sözlüğünün çekirdek-çevre modelini (Itô & Mester 1995) kullanır. Ancak Friesner (2009), aktarma sözcükler

[42] Rumen fonolojisine ilişkin günümüz araştırmalarında genellikle "ʌ" olarak gösterilmektedir. Aşağıdaki tabloda bu fonetik işareti de kullandık.

arasındaki kategorik ayrımların yeterli olmayacağını belirtirken bazı Türkçe aktarmaların diğerlerine oranla daha fazla yerlileştirilmeye uğradığını gösteren örnekler verir. Daha fazla derecedeki yerlileştirme Rumen ve Türk fonolojileri arasında daha büyük bir etkileşim yaşandığının göstergesi olabilir. Bu hipotezin kanıtlanabilmesi için aynı yazar Türkçede *ı* fonemini içeren Rumenceye *â (i̵)* olarak uyarlanan aktarma sözcüklerin uzunca bir listesini vermiştir (Renwick 2012:58-59):

Türkçe	**Rumence**
ağırlık	agarlâc /agarl'i̵k/
alım	alâm /a'li̵m/
babalık	babalâc /babali̵k
baldır	baldâr /bald'i̵r/
balık	balâc /ba'li̵k/
çakır	ceacâr /tʃa'ki̵r/
gıdıklanmak	gâdila /gi̵di'la/
hatır	hatâr /ha'ti̵r/
kalabalık	calabalâc /kalaba'li̵k/
kaldırım	caldarâm /kalda'ri̵m/
kantarcı	cântări /'ki̵ntʌri/
kılıç	călâci /kʌ'li̵tʃ/
kırbaç	gârbaci /gi̵r'batʃ/
kışla	câşlă 'ki̵ʃlʌ/
kızlar ağası	câzlar-aga /ki̵z'lara,ga/
sakız	sacâz /sa'ki̵z/
satır	satâr /sa'ti̵r/
yarlık	iarlâc /jarl'i̵k/

Rumence *â (i̵)* ünlüsünün kökeni ile ilgili sorunları bir kenara bırakarak Balkanlarda *ı* foneminin oluşmasında Balkan-Türk dilleri bağlamında tartışmaların oluştuğu sebeplere de göz atmakta fayda vardır. Aşağıdaki maddeler benzer savların nedenlerini vermektedir:

- “a” ünlüsünün daralması *(a>ı)* Balkan Dil Birliği üyesi olan dillerin fonolojisinde oldukça yeni bir kavramdır. Latin, Yunan ve Eski Bulgar fonolojisinde tipik değildir. Arnavut araştırmacılar da Proto-Arnavutçanın fonoloji sistemine *ı* ünlüsünü dahil etmemektedirler.

- Slav dilleri arasında benzer ünlülerin sadece Bulgarcada olduğu gözlemlenmiştir. Aynı zamanda bazı Bulgar ağızlarında da *ı* ünlüsünün gelişmediği bilinmektedir. Bu da *ı* ünlüsünün ortaya çıkmasında ünlü sisteminin doğal ve yerli gelişimi olarak kabul edilemeyeceğini göstermektedir. Aynı şekilde Balkan Rumencesi sınırları dışında kalan Rumen dillerinin hiçbirinde de bu ses yoktur. Ayrıca en batıda kalan Balkan eyaleti Dalmaççada da (Dalmaçya’da 19.yy.ın ortalarına kadar konuşulan ve günümüzde yok olmuş bir Rumen dili) bu bilinmemektedir[43].

- Ne Glagol ne de Kiril alfabesinde *ı* yoktu. Bu da Eski Bulgarcada (9.-11.yy.) “ı” sesinin olmadığını göstermektedir. Çağdaş olan ъ ***(ı)*** sesi ise ortaçağ döneminden tamamen farklı bir ses olarak (oldukça kısa u/o) karşımıza çıkmaktadır (Duridanov 1991:94). 20.yy.a kadar *ı* Çağdaş Kiril alfabesinin işareti haline geldi.

- Geçmişteki daralma Paleo Balkan dillerinde (Trakça ve İlircede) de “ı”nın etkisinin olduğu gösterilmeye çalışıldı fakat sonra bu dillerde bir sonuca varılamayınca bu hipotezden uzaklaşıldı.

- *a>ı* değişimi durumunda “a”nın daralmasıyla ilgili bir bağlantı oluştu. Yukarıda gördüğümüz gibi Balkan daralması Türk dillerindeki daralma ile aynı özellikleri paylaşmaktadır ve muhtemelen bu ortaçağ Türk halklarıyla olan temaslar yüzünden başlamıştı. Bu bağlamda, *ı* ünlüsünün oluşması Türkçe aracılığıyla oluştuğunu varsayabiliriz.

- Diğer durumlara ilişkin (ѫ, ь, ъ/e,i, o, u>ı) değişikliklerin bir kısmı Türk ünlü uyumu modeline göre tekrar uyarlanabilir. İkincisi ise sözcüklerin kesin

[43] Dalmaççа, Balkanlarda yayılmış olmasına rağmen, Proto-Rumenceden farklı Rumen ağızlarından kaynaklanıyordu. Günümüz Hırvatistan”ın Adriyatik kasabalarından Dubrovnik, Split, Nin ve Zadar gibi bölgelerinde konuşuluyordu.

biçimleri belli olmuş ve *ı* sesinin geçişinin gerçekleşmediği Bulgar ağızları kıyaslanmıştır:

Eski Bulgarca	Çağdaş Bulgarca	Latince	Balkan Rumencesi/Rumence
Дѫбътъ ***(dąbŏtŭ)(dyabıtı)*** a^n-ŏ/ŭ-ŏ/ŭ	Дъбът ***(dıbıt)*** ı-ı Fakat bazı ağızlarda: дабот ***(dabot)*** a-o	Romanus - *Aromanu a-o-a-u	Armăn (Arumen bir etnik gruba özgü) a-ı
Пѫтьтъ ***(pǫtĭtŭ)(pyatıtı)*** a^n/o^n – ĭ/ĕ - ĭ/ĕ	Пътят (път'ат) ***(pıtyat)*** ı-a Fakat bazı ağızlarda: патот ***(patot)*** a-o	Fontana o-a-a	Fântână i̇ - i̇ -ʌ
Жгълътъ ***(ągŏlŏtŏ) (yagılıtı)*** a^n-ŏ/ŭ-ŏ/ŭ- ŏ/ŭ	Ъгълът ***(ıgılıt)*** ı-ı-ı	Zinzala i-a-a	Tânţar i̇ - ʌ
Пѣсъкътъ ***(pêsŏkŏtŭ)(pyasıkıtı)*** ê- ŏ/ŭ - ŏ/ŭ- ŏ/ŭ	Пясъкът (п'асъкът) ***(pyasıkıt)*** a-ı-ı Fakat bazı ağızlarda: песокот ***(pesekot)*** e-o-o	incantat i-a-a	âncântă i̇ - i̇ - ʌ

Yukarıdaki örneklerden de gördüğümüz gibi, *ı* sesiyle değişime uğrayan sözcüklerin çoğu Türkçedeki ünlü uyumunu takip ederek ses aralığını değiştirmiştir. Bu eğilimin aksine "ı"nın gelişmediği ağızlardan alınan sözcükler büyük ünlü uyumu modelinden çok farklı bir dizi ünlü harf bulundurmaktadır. Sayıları nispeten daha fazla olan bu ve benzeri örneklere dayanarak 11.-14. yy.da Balkan Dil Birliği üyesi olan

dillerin Türk dilleriyle temaslarının açıklanmasında yardımcı olduğu düşünülmektedir. Bu açıklama, ünlü sistemindeki değişimlerin bir parçasıydı ve ünlülerin sayısında köklü değişiklikler yapılarak Türk ünlü uyumu unsurlarının benimsenmesine ekleniyordu.

2.3. Balkan Dil Birliği'ne Üye Olan Dillerde Ön Ses Türemesi

Ön ses türemesi; bir sözün ilk sesinin önüne bir ses veya bir hece getirilmesi biçiminde gerçekleşir (Karaağaç 2010:94). Balkan Dil Birliği'ne üye olan bu dillerde de ön ses türemesi görülmektedir. Öncelikle Türkçedeki ön ses türemelerini inceleyelim:

Türkçe sözcüklerde önseste akıcı sesdeşler bulunmadığından bu önsesi gidermek için dilimiz bir dar sesli türetegelmiştir: *U*rum, *U*rus, *İ*recep, *i*limon, *i*lāzım... Geniş sesli alanlardan da örnek verirsek: rūcik> *o*ruç, rişte> *e*rişte (Banguoğlu 2007: 66).

Türkçenin genel yapısı göz önüne alındığında ünlü türemelerinin ön seste genellikle alıntı sözcüklerin Türkçenin yapısına uymayan ünsüzlerle (özellikle r ve l ünsüzleriyle) başlamasından kaynaklandığı görülmektedir: Far. *rende*> Kır. Tat. *erende* "rende"; Ar. *layıḳ*> Kkp. *ılayıḳ* "layık" (Yüksel, 2005: 95; Tavkul 2000: 11; Uygur 2001: 32).

Yabancı kelimelerde önsesteki düzensiz çiftsesdeşleri gidermek, yani böyle çiftdoruklu bir heceyi ikiye bölmek için iki sesdeş arasında bir dar sesli türetiriz: *i*stasyon, *ü*stüpü, s*i*por (Banguoğlu 2007: 67). Rus. *stol*> Bşk., Tat. *östel* "masa" (Ganiyev vd. 1997: 468; Tokatlı 1994: 38).

Ünlü ile başlayan bazı kelimeler ise önlerinde bir yarım türetirler. *y, v, h* türemelerine örnek olarak şunları verebiliriz: ılan> *y*ılan, ıldız> *y*ıldız, utmak> *y*utmak, urmak>*v*urmak, olta> *v*olta, ögük> *h*öyük, örküç> *h*örgüç (Banguoğlu 2007: 67). İdiz> *y*itiz, ig> *y*ig, ıra> *y*ıra, ir> *y*ir (Gabain 1988: 39)

Çuvaş Türkçesinde görülen iki örnek dışında Etü. *biz*> Çuv. *ebir* "biz"; Etü. *siz*> Çuv. *ezir* "siz" (Tekin 2003: 241; Gabain 2003: 294; Ceylan 1997: 203) Türkçenin çağdaş lehçelerinde ilk hecede *e* ünlüsünün türediği herhangi bir örneğe rastlanmamıştır.

Kıpçak grubu Türk lehçeleri içerisinde yer alan Kazak Türkçesi ile Karluk grubu Türk lehçeleri içerisinde yer alan Yeni Uygur Türkçesinde görülen birer örnek dışında At. *sīş*> Kzk. (*sīş-ı>) isik* "şiş, yumru"; At. *sīş*> Y.uyg. (*sīş-ı>) isik* "şiş, yumru" (TDBUÜ: 176; KTLS 1991: 826-827) Türkçenin çağdaş lehçelerinde ilk hecede *i* ünlüsünün türediği herhangi bir örnek tespit edilememiştir.

Ön türeme Slav dilerinin karakteristik özelliklerinin başında gelir. Slavcanın etkisiyle Rumen ağızlarında görülür. Örneğin; el [iel], eu [ieu], eftin [ieftin], ele [iele] gibi (Rosetti 1964:50 ve bibliyografya).

Aynı olay Gagavuz ve Balkan yarımadasındaki Türk lehçelerinde de gözlemlenmektedir. Örneğin Gagavuzca *ješek (<ešek), jekmek (<ekmek), jev (<ev)* (Baskakov 1974).

Balkan Dil Birliğine dahil olan dillerde[44] ise ünsüz veya ünsüz grubuyla başlayan iki farklı ön ses türemesi bilinmektedir. Bunlardan ilki nazal "l/r" seslerinden önce görülen ön ses türemeleridir. Daha çok Arumencede yayılmakla birlikte Antik çağda da birçok Antik Yunan diyalektine özgüydü. Çünkü ön ses türemesi Proto-Balkan dilbilimcileri tarafından alt katmandan miras alınan fonolojik öğelerden biri olarak düşünülmektedir (Asenova 1999: 34). Epizodik olarak ön ses türemesi Mıglen Rumencesi (Capidan 1925:86) ve Orta Bulgarcada (13.-14. yy.) kaydedilmiştir. İlginçtir ki, bazı Türkçe kişi adları Orta Bulgarcada ön ses türemesi ile benimsenmiştir. Örneğin; kişi adı olan *Murat* Orta Bulgarca kaynaklarında *Amurad* olarak ifade edilmiştir (Poprujenko 1928:89).

Yunanca ve Arumence *a* ön ses türemesi ise daha çok *r* ve *l* ünsüzlerinden önce gözlemlenmektedir. Örneğin; *arîu* (Rum. *rîu* < Lat. *rivas*), *aspargu* (Rum. *sparg*),

[44] Arnavutça, Arumence, Bulgarca, Makedonca, Rumence, Yunanca

aungu (Rum. *ung*). Capidan'a göre bu ses olayı Yunancanın etkisi ile ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde Kuzey Yunan ağızlarında da *a* ön ses türemesi görülmektedir: βδελα> αβδελα (vdela> avdela), μαχη> αμαχη (mahi> amahi), μολοχα> αμολοχα (moloha> amoloha) (Triantafyllidis 1950: 274; Papadopulos 1926: 20).

Balkan Dil Birliği'ne üye olan diller arasında yer alan *a* ön ses türemesi dışında başka bir ön ses türemesi daha kaydedilmiştir: İki veya daha fazla sessiz harfle başlayan sözcüklerin başına "i" gelmesi. Özellikle Doğu Bulgar lehçelerinde bu olgu oldukça yaygındır ancak 13.-14. yy.a tarihlenen yazılı anıtlardan da bilinmektedir: *страх-истрах* ***(strah-istrah)***, *срам-исрам* ***(sram-isram)***, *слава-ислава* ***(slava-islava)*** vb. (Haralampiev, Mirçeva 1999:76). Bulgar dilbilimcilerin çalışmalarında "i" ön ses türemesinin kökeni hakkında aynı bir çalışma yapılmamıştır. Çoğu da bu olguyu herhangi bir açıklama yapmadan kayda geçer. Haralampiev "Bulgar Dilinin Tarihi" adlı eserinde "i" ön ses türemesinin "eski bir köken" olduğunu belirtiyor ve tezinde yanlış bir örnek veriyor: *скит>искит* ***(skit>İskit)*** (Haralampiev, Mirçeva1999:76). Aslında verilen bu örnek çeşitli nedenlerden dolayı yanlıştır:

- Bu, Orta Bulgarcadan değil gerçekten de Skitlerin varyantı olan İskit türevinin olduğu Halk Latincesinden alınmıştır. Geç Dönem Latincede "i" ön ses türemesinin görülmesi nedeniyle bu örneğin Bulgarca ön ses türemesine tipolojik yakınlığı oldukça yapaydır (taklittir). Halk Latincesinde "i" ön ses türemesi "sc" ünsüz grubundan önce görülür: *scripta>iscripta* (Hermann 1997:35). Bulgarcada ise ön ses türemesi farklı ünsüzlerden önce de görülebilir.

- Halk Latincesindeki ön ses türemesi Balkan Latincesinin yerel ağızlarında da bilinmemektedir. Bu ne Geç Antikçağdan kalan Latin yazıtlarında ne de Balkan Rumencesi ya da Dalmaççа gibi Balkan Rumen dillerinde kanıtlanmamıştır.

- Bulgarca yazılı belgelerde "i" ön ses türemesinin geç görülmesine ilişkin olarak Bulgarca "i" ön ses türemesinin kaynağı olarak Halk Latincesi hariç tutulmuştur.

Aslında Bulgarca ön ses türemeleri iki veya daha fazla ünsüzle başlayan yer isimleri veya alıntı sözcüklerin Türkçe modele uyarlanmasına oldukça uyar: Bulgarca;

*славянин**(slavyanin)*> *İslav, Смирна**(Smirna)*> *İzmir, Струмица**(Strumitsa)*> *Ustrumca/Usturumca, Скопие**(Skopie)*> *Üsküp* Yunanca; *Σμύρνη**(Smirni)*> *İzmir, σπανάκι**(spanaki)*>*ıspanak* gibi. Türkçedeki ön ses türemeleri genellikle Türkçeye yabancı dillerden alınmış sözlerde görülür, dolayısıyla söyleyiş kolaylığı için ortaya çıkan bir ses olayıdır: *lazım>ilazım, leş>ileş, limon>ilimon, scala>iskele, scarpine>iskarpin, station>istasyon* vb. (Karaağaç 2010:95) Edirne ağızlarında da diğer Anadolu ağızlarında olduğu gibi, bazı sözcüklerde ön ses türemesi görülmektedir: *leğene>ilēneye, reçeli>ireçeli* gibi (Kalay 1998:37). Bulgarca ve Yunanca olarak verdiğimiz örneklerden de görüleceği üzere, Türkçedeki ön ses türemesi dört adet dar ünlü içerir ve uygulamada uyumunun değiştiği görülür. Muhtemelen bu model 12-14. yy.larda Balkanlarda konuşulan Türk dillerinde Osmanlı öncesinde de kullanılmıştır. Öte yandan Bulgarca "i" ön ses türemesi, Türkçe veya diğer Türk dillerinde son ekler değişerek ünlü uyumunu sağlayan ünlü harflerin Balkan modeline uyarlanması apaçık ortadadır. Örneğin, *lı, li, lu,lü* veya *cı/çı, ci/çi, cu/çu, cü/çü* gibi son ekler Balkan dillerinin çoğunda (Sırpça da dahil) dört ünlünün "i" fonemine daralmasıyla *li/ci/çi* olarak uyarlanmıştır.

"i" ön ses türemesi ilk önce, günümüz Güney Ukrayna'sından Balkanlara gelen Türk halklarıyla temasları sonucu Ortaçağ Doğu Bulgar lehçelerinde meydana çıkmıştır ancak günümüze kadar devam eden Türklerle temas sonucu daha da pekiştirilmiştir. Kronolojik açıdan "i" ön ses türemesinin görülmesi daralmanın ilk izleriyle kaydedildi ve Balkan Dil Birliği üyesi olan dillerin fonolojik sisteminde benimsenen Türkçe unsurlardan biri olarak düşünülebilir.

3.ÜNSÜZLER

Bütün dillerde ünsüzlerin sayısı ünlülerin sayısından fazladır. Ünlülerle karşılaştırıldığında, ünsüzlerin sınıflandırılması daha geniştir. Bundan dolayı ünsüzleri tanımlama ve sınıflandırma, hem akustik hem de boğumlanmayla ilgili birçok özelliği hesaba katmayı gerektirir.

Dillerde ötümsüz ünlülerin ötümlü çiftleri, ötümlü ünsüzlerin de ötümsüz çiftleri olabilir: *k/g, k/ġ, p/b, t/d, s/z, f/v* vb. (Karaağaç 2010:33)

Balkan dilleri arasındaki fonolojik benzerlikler lehçelerin ve şivelerin ünsüz sistemi özellikleriyle doludur.

Balkan dillerinin ünsüz harfler modeli B. Simenov tarafından şu yolları izleyerek oluşturulmuştur:

a. Balkan dillerinin ünsüzleri de simetrik bir bağıntı oluşturur.

Ötümlü/ötümsüz karşıtı iki patlamalı alan (söyleyişin biçimine göre): patlamalı[45] *b/p, d/t, dz/c, dž/č, g'/k'*, *g/k* ve sürtünmeli[46] *v/f, dh/th, z/s, ž/š* gibi.

b. Balkan dillerinin ünsüz sistemlerinin gelişmesinde yakınlaşma yönünde eğilim olduğu kayda değer bir olaydır.

Yunancada *b* ünsüzünün geç görünmesi ve Bulgarcada *f* foneminin ortaya çıkması Bulgar-Yunan etkileşimine bağlıdır.

Latincede kaybolmuş olan *h* ünsüzü, tüm Rumen lehçelerinde iyice ispatlanmıştır

Ön damaksıl *ž, š, č, dž* ünsüzlerinin görünümü kuzey Yunan lehçesinde (Batı Makedonya) (Tsopanakis 1950:270), Epir, Teselya, Kiklad adaları, Mora yarımadası, Girit, Kıbrıs, Rodos adalarında, Megara ve güneydoğu ağızlarında farklı ünsüzlerin

[45] Patlamalı ünsüzler, ağız kanalında tam bir kapanmayla oluşurlar. Kapanmanın bitişiyle soluğumuz bir patlama biçiminde dışarı itilir (Aksan 2009:32).
[46] Hava akışının çok dar tutulması ve havanın neredeyse kapalı olan bu yoldan itilmesiyle elde edilen seslerdir. (Karaağaç 2010:40)

damaksıllaşmasından dolayı Balkan dillerindeki ünsüz sistemler arasındaki yakınlaşmanın süreci aynıdır.

3.1. ÜNSÜZLERDE SES DEĞİŞMELERİ

3.1.1. Ses Uyumu

Jacobson'a göre, Avrasya'daki fonolojik birleşmeyi şekillendiren ikinci yapısal bileşen; yumuşak ve sert ünsüzlere (ses uyumu) özgü bağıntının varlığıdır. Bu fonolojik yorumuyla da Avrupa'daki tek heceli dillerin Avrasya'daki tek heceli dillerden ayırt edilmesinde çok önemli olduğunu vurgulamıştır (Jacobson 1962:160). Bu özelliğin orijinal kaynağının da Türk dillerindeki ünlü uyumu olduğu fikrini öne sürmüştür. Bu görüşe göre; ince ve kalın ünlüler arasındaki olagelen zıtlık, ince ünlülerle sert ünsüzlerin, kalın ünlülerle de yumuşak ünsüzlerin birleşimiyle oluşan sert ve yumuşak heceler arasındadır (Jacobson 1962: 175). Orhun yazıtlarındaki alfabede bunu net bir şekilde gördü ve yumuşak ve sert ünsüzler arasındaki zıtlığı belirledi. Bu nedenle benzer zıtlığın ilk örneği Proto Türkçede de olmuş oldu (Jacobson 1962: 188).

Jacobson, diğer Avrasya dillerindeki (Moğolca, Fin-Ugor dilleri, Doğu ve Kuzey Kafkasya ile Doğu Slavca) yumuşak ve sert ünsüzler arasındaki ilişkiyi, sadece ünsüz kısmını benimseyen ya da koruyan Türk heceleme yapısının bir yan ürünü olarak açıklar (Jacobson 1962: 177).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Jacobson, ses uyumunu daha geniş boyutlarda niteledi: Bazı dillerdeki varlığının sadece Türk ve Türk dili olmayan diller arasında aktif etkileşimin yaşandığını değil, aynı zamanda Avrasya'nın dilbilimsel sınırlarını da çizdiğini vurguladı. Ve aksine söz konusu olan etkileşimin ortadan kalkması Fince, Macarca ve Türkçe gibi dillerin Avrasya Birliği'nin bir parçası olmak için durduğu anlamına gelir (Jacobson 1962: 174-175).

Yumuşak ve sert ünsüzlerin bağıntısı Balkan Dil Birliği üye dillerindeki iki dili (Bulgarca ve Rumence) diyalektik düzeyde eşitler ancak paradoksal olarak Türkçeye özgü değildir. Bulgarcada doğu lehçeleri yaygındır ve ses uyumunun bilinmediği Batı lehçelerinden Doğu'yu ayıran temel bir fonolojik yorum bulunur. Damaksıllaşmış lehçeler çağdaş standart Bulgarca ve Rumencenin üzerinde oluşturulmuştur. Bu yüzden ses uyumu hakkındaki tartışma sadece lehçeleri değil aynı zamanda kendi edebi dillerinin yapısını da ifade eder.

Doğu Bulgarca damaksıllarının yapısı ve sayısı hakkında Bulgar edebiyatında uzun süren bir tartışma yaşandı. Bazı yazarlar bunları sadece damaksılların bir çeşidi olarak veya damaksıl olmayan düz ve damaksıl "y" ile "a, ı, o, u" ünlülerinin birleşimi olarak gördüler ve ünsüz sayısını yirmi ikiye düşürdüler (İgnatova-Tsoneva 2008: 8-10). Dolayısıyla bu görüşe göre ses uyumu sadece Batı ağızlarında değil aynı zamanda Bulgarcanın da dâhil olduğu Doğu ağızlarında da mevcut değildir.

Diğer dilbilimciler, düz ünsüzlerin aksine ayrı bir damaksıl grup (17 veya 19) oluşturmuşlar (İgnatova-Tsoneva 2008: 9, Lyutskanova 2009: 269-270) ve Bulgarca ünsüz sistemini bazen de Rumenceye indirgeyerek Doğu Slavcaya ve Avrasya tipi ünsüz sisteminine de "güneydeki yorumlama" olarak bakma eğiliminde olmuşlardır (Savitska 2006:10). Makedoncanın Bulgarcadan ayrılması için sav olacak ses uyumu kuralları için çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmaları yürüten yazarların, Doğu Slav ve Avrasya dil özelliklerini taşıyan Bulgarcanın ünsüz sistemini "Balkan" olarak tanımlamayı tercih ediyorlar (Savitska 2006:10). Ancak Bulgar fonolojik sisteminin tarihsel gelişiminde damaksıllık yitimine ilişkin bariz izlerin olduğunu ve Bulgarcada sınırlı kullanıma yönelik eğilimlerin olduğunun farkında olsalar da, bu bulgu yalnızca diğer Slav dili olmayan dillerle değil; Sırpça, Hırvatça ve hatta edebi Makedonca ile de çelişmektedir (Savitska 2006:10). Örneğin, damaksılların farklı durumlarda kullanıldığı Rusça ile Bulgarca karşılaştırıldığında genellikle kalın seslerden önce tanınırlar. Ayrıca, Doğu Bulgar damaksıllarının kullanım sıklıkları dışında, Doğu Slav dillerinde göreceli olarak "orta" damaksılların derecelerine göre farklılık gösterdikleri de belirtilmelidir (Stoykov 2002:213). Bununla birlikte, Rodop ve Istranca bölgelerindeki birçok doğu lehçesinde ön sesli harflerle (e ve i) eşleşir ve hatta son

konumda kalırlar. Uzun damaksıllar ve ön damaksıllar arasındaki uyum durumları Istranca lehçelerinde de kayıtlıdır (Stoyokov 2002: 124,136).

Balkan özellikleri Rumencenin ses uyumu hakkında elde edilen verilerle tamamlanmaktadır. Rumence, diğer Balkan dili ve fonolojik sisteminin düz ve damaksıl ünsüzler arasındaki karşıtlığını gösteren tek dildir. Fakat Bulgarcada olduğu gibi burada da araştırmacılar özellikler hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Geçtiğimiz yüzyılın ortasındaki bazı yazarların aksine, düz ve damaksıl ünsüzler arasındaki zıtlığın Rumencede var olduğu görüşünü savunan Emil Petrovici gibi modern dilbilimcilerin çoğu bu tezi savunmuyor (Renwick 2012: 17) ve Rumence damaksıl ünsüzleri "damaksıllaşmış" olarak tanımlamayı tercih ediyorlar.

Örneğin, yakın zamanda yayınlanmış bir makalenin yazarları, Rumencedeki "ikincil damaksıllaşma"olarak adlandırılan ve daha sık kullanılan bir çekim ekinin varlığı ile ilişkin "i"ekinin bazı kelimelerin sonunda göründüğünü ifade eder: isimler ve sıfatlar için çoğul ve şimdiki zaman çekimindeki fiillerin 2. tekil şahıs çekimi gibi… Söz konusu sonek belirgin değildir ancak önceki ünsüzün damaksıllaşması ile belirginleşmiştir. Son damaksıl veya damaksıl ünsüzler çok az sayıda sözcüklerde de görülür (Spinu, Vogel, Bunnel, 2012: 25). Fonolojik araştırmaların sonuçları hakkında yorum yapan yazarlar, damaksılların "altta yatan sesbirimsel zıtlığın temelini" oluşturan Rusça ile "ikinci damaksıllarda yüzeysel zıtlığı" ortaya çıkaran Rumence arasında önemli farklılıklar olduğunu bildirmişlerdir (Spinu, Vogel, Bunnel, 2012: 25).

Yukarıdaki tezin aksine, Jacobson, Doğu Rumen (Moldovya) lehçelerindeki ses uyumunun Avrasya örnekleri ile yakından ilişkili ve ön ve art seslerle birlikte kelimenin farklı konumlarında olduğunu fark etmiştir (Jacobson 1962: 169-171).

Bazı duyumlara göre Doğu Yunanca lehçelerinde de ses uyumu unsurları bulunmaktadır. Ancak bu sorun üzerinde böyle bir çalışma henüz yapılmamış ve belirsizdir.

Bu sorunu Balkan Dil Birliği bağlamında araştıran bütün dilbilimciler Rumencedeki ses uyumu ilişkisinin Bulgarca tarafından uygulanan Slav etkisinin sonucu olduğu görüşünde. Ancak bu ses uyumunun ortaya çıkması ile ilgili olarak

farklı açıklamalar ve hipotezler vardır. En popüler hipotez; Proto Slavcadaki hecesel ünlü uyumuyla (Synharmonia)[47] ilişkisi olmasıdır. Bu, damaksıl ve düz art ünlülerle ön heceyi oluşturan bir tür ses uyumu çeşididir. Jacobson, ses uyumunun en eski örneklerinden biri olarak ve Avrasya alanındaki (Jacobson, 1962:188) ve muhtemelen Proto Avrasya Dil Birliği varlığındaki Türkçe olan ve Türkçe olmayan diller (Proto-Slavik) arasındaki erken temasların bir kanıtı olduğunu belirtmiştir. Nitekim, Hint-Avrupa dillerinin öncülerinden olan Proto-Slavcanın ses uyumu, Orhun Türkçesi'nin (Orhun Yazıtlarının dili) ve muhtemelen de Proto-Türkçeye ait hece uyumu ile bazı ortak özelliklerini paylaşmasından kaynaklanan önemli yeniliklerinden biridir. Proto-Slavca, daha sonra Proto-Slavların dağılması ve modern Slav dillerinin oluşumu sürecinde ortadan kalktı. Türk dilleri ile erken dönemde temasa geçip geçmediği gibi iddia edilen görüşler ise pek de açık değildir. Bu nedenle, ilk hipoteze göre, Doğu Slav dilleri ve Doğu Bulgar lehçelerindeki ses uyumu, Türk dillerinin doğrudan etkisi altında ortaya çıkan Proto-Slavcanın uyuşmazlığının geri kalan kısmıdır (Bu görüş Avrasya'daki Jacobson teorisine göredir). Zayıf "er" harflerinin (ъ / ь)[48] düşmesi, ön ünlülerin daralması ve arka sesli harflere dönüşmeleri mevcut duruma yol açmıştır (İvanova-Mircheva, Haralampiev 1999: 81). Bu hipotez aşağıdaki savlarla desteklenmektedir:

- Eski geniş "e" harfini oluşturan Glagolik harf ve iyotasyondan önceki "a" harfi aynıdır. Bu, Glagolik alfabenin geniş "e"ye dayandığı lehçelerde damaksıl ve "a" arasındaki birleşim olarak telaffuz edildiği anlamına gelir; yani geniş "e"nin "a"ya dönüşme süreci 9. Yüzyılın ortalarında Glagolik alfabenin oluşturulmasına dayanır. Öte yandan Glagolik, Selanik (Yunanistan) bölgesindeki en güneybatıdaki Bulgar lehçelerinin özelliklerini yansıtmaktadır. Son olarak ise Erken Ortaçağda ses uyumunun batı lehçelerinde de bulunduğunun açık bir göstergesidir.

[47] Synharmonia, Rusçanın yanı sıra Çincede de görülmektedir.
http://www.vestnik.mgimo.ru/en/razdely/philology/comparison-principles-phonological-structure-words-russian-and-chinese (Erişim Tarihi/Saati:03.01.2019 21:30)

[48] Bu harfler Bulgarcada "er" olarak adlandırılır. "ъ" harfi için "er golyam" "ь" harfine ise "er malık" derler. Er Golyam, Rusçada tam bir ses vermezken Bulgarcada "ı" ya yakın bir ses verir. Er malık ise Eski Bulgarcada çık kısa bir sese işaret eder. Çağdaş edebi Bulgar dilinde ise bu harf sadece "o" ünlüsünü yumuşattığını belli etmek için kelimelerin ortasında kullanılır. Örneğin "актьор" *(aktÖr)* gibi.

- Tüm Bulgar lehçelerinde sonu damaksıl ve damaksıl olmayan erkek cinsteki adlara karşılık gelmesi. Örneğin делъ (delı) ve учителя (uçitelya) – ilk kelime, son ünlünün "ъ" arka sesinin olduğu Eski Bulgarcadaki дѣлъ kelimesinden gelir. İkincisi ise, son ünlünün ь + sabit eki olan ть ön sesinin bulunduğu учитель (uçitel) kelimesinden gelir. Учителя (uçitelya) kelimesinin çağdaş olarak damaksıl telaffuzu ve делъ (delı) kelimesinin sert telaffuzu, arka ünlüden önceki "l" ve arka ünlüden önceki damaksıl "l" arasındaki zıtlığın Eski Bulgarcadan geldiği açıkça bellidir.

Bazı yazarlar, Eski Bulgarcadaki (Velçeva 2002: 27) ön ünlülerin önünde damaksıllaşmış ünsüzlerin varlığını reddetmekte ve ses uyumundaki görünüşünü geciken bir yerel olgu olarak kabul etmişlerdir. Yani eski damaksıllaşmış ünsüzlerin bir evrimi olarak değil, tamamen yenilik olarak görmüşlerdir. Bu iddiada görüyoruz ki, Glagolik ve Kiril alfabesindeki damaksıl ve damaksıl olmayan ünsüzlerin sınırlandırılmaması ifade edilmiştir ancak alfabetik sistemlerin fonolojik olarak tüm özelliklerini yansıtması beklenemez. Diğer bir iddia ise, Çağdaş Bulgarcadaki damaksılların, "a" arka ünlüsünden önce göründüğü fakat geçmişte geniş ön "e" ünlüsünün "a"ya dönüştürüldüğüdür ve yukarıda da bahsettiğimiz gibi damaksıllar birçok Doğu lehçesinde ön ünlünün önünde göründüğüdür. Bu durumda ayrıca, Çağdaş Bulgarcadaki damaksıl ve damaksıl olmayan (veya damaksıllaşmış) ünsüzler arasındaki uyumun ortaya çıkması tamamen anlaşılmaz görünüyor.

Ses uyumlarının Balkanlardaki çeşitlerinde parçalanmalar görülmüş ve köklerinde, çoğu dilbilimci Proto-Türkçenin fonolojisinde ve Proto-Slavcanın üzerindeki etkisinde Avrasya etkisinin azaldığı sonucuna varmıştır. Büyük olasılıkla Balkan dillerinin Doğu Avrupa'dan gelen Türk dilleriyle ve Türkçeyle yakın temasları bu fonemi Doğu Bulgar lehçelerinde ve Rumencede güçlendirdi. Bu durumda, Balkan dilleri arasında ses uyumu tipolojik eşdeğerlilik gösteriyordu. Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçeye uyarlanmasıyla *l / k / g* gibi ünsüzler dikkat çekici bir biçimde damaksıllaşmıştır. Balkan dillerine geçen kelimelere örnek olarak şunları verebiliriz: külah, dükkan, kâr, bekar, gavur, selam vb. Büyük olasılıkla Türkçenin başka dilden aldığı sözcükler ve Doğu Balkanlarda son derece güçlü olan Türkçe-Bulgarca iki dilliliği, damaksıl oluşu veya olmayışı eski ses uyumunun oluşturulmasına ve modern

görünüme dönüşmesine yardımcı olmuştur. Ancak bu varsayımın tam aksi varsayımlara rağmen "ses uyumu" sorununun bu yönü tamamen araştırılmamıştır.

3.2. Ünsüz Sistemdeki Diğer Türkçe Unsurlar

Balkan Dil Birliği üye dillerinin[49] ünsüz sistemi üzerinde Türkçe etkisinin görüldüğünü yukarıdaki örneklerle de belirtmiştik. Diğer Türk unsurlarına değinecek olursak üç ön damaksıl ödünçleme ses karşımıza çıkmaktadır: "c", "ç", "ş". Bu sesleri Ege Adaları ve Kuzey Yunanistan ağızlarında ve tüm Bulgar ağızlarında görmekteyiz (Tsopanakis 1950:270). Bahsedilen ünsüzlerin geleneksel değişimle sona ermediğini yani Yunancada ş>s, ç>ts, c>dz ya da Bulgarcada c>j değişiminin olmadığı örneklerini birçok Türkçe alıntı sözcüklerde görmekteyiz. Ancak diyalektik düzeyde "c" fonemi çoğu yerli Bulgarca sözcükte "j" yer almaktadır. Öyle görünüyor ki, "c", "ç", "ş" sesleri gibi benzer fonemlerin çoğu Yunanca lehçelerde de mevcuttur (Tsopanakis 1950: 270). Ne yazık ki bu fonem dilbilimcilerin eserlerinde derinlemesine incelenmemiştir. Ancak ünsüz olan "c" foneminin Bulgarcada karşılığı bulunmaktadır ve "дж"(dj) Türkçeden geçen bir fonemdir.

Türkçenin etkisinin olduğu diğer bir unsur ise; tüm Bulgar lehçelerindeki sondaki b, d, z, g gibi ünsüz harflerin p, t, s, k harflerine dönmesidir. Bu fonem olayı oldukça yenidir ve 18.yy.a kadar da rastlanmamıştır. Bunun da Türk lehçelerinin etkisi altında olduğunu söylemek mümkündür.

[49] Arnavutça, Arumence, Bulgarca, Makedonca, Rumence, Yunanca

III. BÖLÜM

BALKAN DİLLERİNDE TÜRKÇE FİİL SİSTEMİNİN ETKİSİ

1. Balkan Dillerinde Sentezci-Analitik Gruplaşma

Roman Jacobson bir makalesinde Avrasya Dil Birliği "fonolojik birliği" göz önünde bulundurarak morfolojik özelliklerin de benzer olacabileceğini inkar etmedi. Bu makalenin sonunda ise Avrasya Dil Alanının morfolojik açıdan en iyi gelişmiş "hal sistemlerinden" bahsetti (Jacobson 1962: 162). Avrasya'nın güneyindeki veya batısındaki bölgelerde "Avrasya" olarak adlandırılan aynı sistemin söz konusu olduğu veya daha önceden var olup sonradan bu sistemin kalktığı diller (Moğolca, Türkçe, Fin-Ugor dili, Arkaik Hint-Avrupa, Geç Baltık ve Doğu Slavca ile Kafkas dili gibi), bazı dilbilimcilerce Batı Avrupa ve Akdeniz dillerinin gelişmesine hâkim olan analitik eğilimlerin aksine, güçlü sentezcili dilleri olan Avrasya morfolojik tipini belirleme konusunda adımlar attılar. Avusturyalı dilbilimci Manfred Trummer, 28 yıl önce kısa bir yayında, Avrasya dillerinin birbirine bağlı birkaç seviyede fonolojik ve morfolojik özelliklerini özetledi: ünlü ve ünsüzlerin sayısı, ünlü uyumu, ünlülerin sayısını azaltma (indirgeme ve değiştirme), hal sistemlerinin varlığı, çekimli olmayan ve kişisiz eylemlerin (sıfat-fiil ve zarflarla oluşturulan) geniş kullanımı; dillerin 'to be' (olmak) yardımcı fiilinin kullanımlarındaki azalma (Trummer 1996: 260). Bu nedenle Avrasya, en güçlü sentezciliğe sahip bazı dilleri (Moğolca, Türkçe, Fin-Ugor dili, Arkaik Hint-Avrupa, Baltık ve Doğu Slavca mirasçıları ile Kafkas dili gibi) sadece 'vatanında' oluşan olaylardan değil, yakın etkileşimin olduğu bölgeleri de sentezci yapıların doğrulamasında ve sentezlemesinde rol oynadığını görür. Yapısal dilbilim ışığında Avrasya genellikle Rumence, Almanca ve Balkan Dil Birliği üye dillerinin analizine karşıt olarak sentezciliği merkezde tutar.

Bu görüşlere göre, Balkan yarımadasındaki her iki görüşünde kendine özgü bir geçiş noktası vardır: Sırpça, Hırvatça, Boşnakça ve özellikle Türkçe sentezizm açısından rol oynarken, Bulgarca analitik açıdan rol oynar.

Balkan Dil Birliğini araştıran bir dilbilimci sentezci/analitik oluşumla Türkçenin herhangi bir önemli yapısal etkisini ve bu birliğin üye dilleri ile Türk

dillerinin morfolojik ve tarihsel gelişimini reddetmiştir. Aslında Balkan Dillerinde Türkçe ve diğer Türk dillerinin sentezi o kadar da önemli değildir. Çoğu durumda bu sentezler belli lehçelerin kapsamı dışına çıkmazlar. Örneğin, Balkan dillerinde ödünç alınan ve yaygın olarak kullanılan üç Türk eki vardır: Meslek, alışkanlık, taraftarlık isimleri yapan (-cı/-ci) yapım eki; sıfat yapan, bir yere aitlik katan (-lı/-li) yapım eki; yer ismi, sıfat, araç gereç ismi vs. yapan (-lık/-lik) yapım eki. Bazı Bulgar lehçelerinde Türkçedeki ismin –den ayrılma hali etkisi ile Bulgar analitik bir ek olan /по/ *(po)* karşılaştırma ekinin kullanım şekli değişti. Mesela, /по/ *(po)* eki olduğu takdirde "benden iki yaş *daha* büyük" anlamına gelen cümle, Türkçe etkisi ile "benden iki yaş büyük" anlamına geldi.

От мен две години по- голям. *(Ot men dve godini po golyam)* yerine

От мен две години голям. *(Ot men dve godini golyam)* ifadesi geçti.

Bulgarcaya ait bazı yapıların Türkçedeki –in/-nin ilgi halinden etkilendiği de görülmektedir. Türkçede çoğu zaman aynı veya çok yakın benzerlikleri olan atasözleri ile karşılaşmak mümkündür:

Краката на лъжата са къси *(K*rakata na lıjata sa kısi) yerine; **На лъжата краката са къси** *(Na lıjata krakata sa kısi)* Yalanın bacağı kısa olur.

Зъбите на харизан кон не се гледат *(Zıbite na harizan kon ne se gledat)* yerine; **На харизан кон зъбите се не гледат** *(Na harizan kon zıbite se ne gledat)* Hediye atın dişine bakılmaz.

İlk önce dilbilimciler bu yapıya itiraz ettiler ancak Bulgarca bu yapı özelliklerinden hiçbirini taşımamaktadır. Sadece Türkçe sözdizimine uygun yapının Bulgarca edatlar tarafından yani analitik yoldan ifade edildiği görüşüne ulaştılar.

Bununla birlikte sentezizm/analitizm sorunlarından ve zayıf yönlerinden biri de, Avrupa'da tamamen analitik veya sentezci yapıya sahip dillerin bulunmamasıdır. Sentezci olarak tanımlanan dillerin çoğu bazı analitik unsurları taşır ve bunun tam tersi de geçerlidir. Türkçe ve diğer Türk dilleri, şüphesiz betimleyici ve analitik nitelik taşıyan bazı sözel yapılara sahiptir. İşlevlerinden bir kısmı Balkan dillerinde çok yakın

benzerlikler göstermektedir. Bu benzerlikler, Türkçe ve diğer Türk dillerinin etkisi ihmal edilmesi durumunda anlaşılmaz olmaktadır. Bunlardan bazılarını Bulgarca örnek olarak ele almaya çalışacağız: Çünkü Bulgarca yüzyıllardır Türkçe ve diğer Türk dilleriyle yakın ilişki içinde olan en gelişmiş analitik yapıya sahip Balkan dilidir. Aslında bugün bile Bulgar topraklarının ülke topraklarından farklı lehçeleri ile yakın temas halinde olan iki Türk diliyle (Türkiye Türkçesi ve Kırım Tatarcasıyla) etkileşime giriyor.

2. Sözcükbilim ve Türkçenin Karmaşık Fiil Biçimleri

Her dilde –şu ya da bu ölçüde- başka dillerden alınma sözcüklerin bulunduğu, başka toplumların kavramlarının var olduğu görülür. Genel olarak dillerin birbirleriyle etkileşmelerinde söz konusu olan üç kavram vardır:

a) Yankatman etkisi
b) Alt katman etkisi
c) Üst katman etkisi

Maddi ve manevi yaşamın topluluğu, ahlak değerlerindeki yakınlık sistemi, Balkan halklarının halk felsefesi, kısaca K. Sandfeld'in *un seul et même esprit* (tek ve aynı ruh) (Sandfeld 1930:7) denilen her şeyin, folklor ve sözcükbilim dahil en belirgin yansımasını bulmuştur.

Dil, genel Balkan sözcükbiliminin kurulması zor olan kaynağıdır. Balkan Dil Birliğinde bulunan dillerin çoğu hem Sırpça-Hırvatçaya hem de Türkçeye özgüdür. Bu da bazı durumlarda, özellikle cümleye yansıtılan dildışı gerçeklerin, Türkçe kökenli olduğu anlamına gelir.

Türkçenin Balkanlardaki sözcük varlığı azımsanamayacak kadar fazladır. Balkan dillerine verilen sözcüklerin yanı sıra burada alınan sözcüklerle ilk önce yardımcı fiillerin bir araya gelmesinden söz edeceğiz.

Türkçeden sözcük alıntılarını içeren, Türkçe kökenli sözcükbilimin engellenemediği örnekleri J. Thomai tarafından verilmiştir:

Arnavutça	Bulgarca (okunuşu)	Türkçe anlamı
u bë rezil	*ставам резил* (stavam rezil)	*rezil olmak*
bëri gajret	*чини гайрет* (çini gayret)	*gayret etmek*
bëri kail	*ставам каил* (stavam kail)	*kail olmak*
s'kam haber	*нямам хабер* (nyamam haber)	*haber yok*

Bu tabloya göre Thomai, Türkçedeki sözdizimsel yapıdaki farklılıklar nedeniyle (isim+fiil) diğer Balkan dillerinin semantik gelişiminden dolayı bunlar Türkçe kökenli sayılamayacağını yazar (Thomai 1981:249). Aynı yazar Balkan sözcükbilim sözlüğünde kökenlerine göre Balkan dillerini dört katmana ayırmıştır:

1) Balkanlarda genel tarihsel yaşam sürecinin oluşumu; 2) Bağımsız bir şekilde meydana gelmesi (en geniş katman); 3) Balkan dilleri arasında karşılıklı alıntılar (yayılmanın en kısıtlı alanı); 4) Balkan dillerinden olmayan Türkçe, Rumence (en az sayıda ama yayılmanın en geniş alanı) gibi dillerden alıntılar.

Balkan sözcükbilimindeki belirli benzerliklerin kökeni sorunu dilbilimin yanı sıra kültürel ve tarihsel verilere bağlanırsa çözülebilir.

Diğer yandan da Türkçedeki karmaşık fiil yapılarına özellikle de Bulgarcada karşımıza çıkan yapılara göz atmakta fayda vardır:

Görülen geçmiş zaman kipi kuran –DI / -DU ekiyle mI / mU soru ekinden kurulu şekil, olağan işlevi ile geçmiş zamana bağlı bir soru cümlesi oluşturur. Ancak, bazı durumlarda bu şekil anlam kayması ile soru özelliğini kaybedip bir zaman zarfı olma özelliği kazanmıştır. Bu görevdeki haliyle pekiştirici bir işlev kazanmıştır. –IncA ekinde olduğu gibi, bu ek de asıl fiildeki hareketin gerçekleşme zamanını kendisindeki gerçekleşme zamanına bağlar[50]:

[50] Korkmaz, Zeynep, Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), s. 1037, Ankara, 2003

Yaz gel - di mi tatile çıkacağız.

Bahçeye gir - di - niz mi bütün güzellikler önünüze seriliyor (Gülsevin 138).

3. Balkan Dillerinde Görülen Türkçe Analitik Fiil Biçimleri

3.1. Balkan dillerinin, Türkçenin tanımlayıcı ve analitik yapılarına paralellik göstermesi

a) İki veya daha fazla fiilin sıralanmasında sorgulayıcı tarzın (soru şeklinin) eşdeğer olmasına bazı örnekler verilebilir: Genellikle Bulgarcada, Türkçedeki –di'li geçmiş zamanların sorgulayıcı biçimlerine benzer yapılar kullanılmaktadır. Bulgarcada farklı zamanların sorgulayıcı biçimlerinin kullanılması mümkündür, ancak fiiller yönelme grubundadır.

Türkçedeki –di'li geçmiş zamandaki fiiller eylemin tamamlandığını gösterir: burada bir kalıp oluşmuş ve zarf fiil görevi üstlenmiştir.

Onluğu **uzattınız mı**... – **Подадете ли** (му/й) десетачето…*(Podadete li (mu/i) desetaçeto)*

Eve **geldi mi** hemen çalışmaya başlar. – **Дойде ли** си вкъщи веднага започва да работи. *(Doyde li si vkışti vednaga zapoçva da raboti)*

Onu **gördüm mü** artık sevincime hudut olmazdı – **Видех ли** го/я, радостта ми нямаше граници. *(Videh li go/ya, radostta mi nyamaşe granitsi)*

b) Sürekliliği ifade etmek ve eyleme vurgu yapmak için sorgulayıcı sözel formların paralel kullanımı:

Bastı mı gaza – **Настъпи ли** газта (Nastıpi li gazta)

gider mi gider – **отива ли отива** (**лети ли лети**) (otiva li otiva) (leti li leti)

c) Şüphe ve bilgi eksikliğini ifade etmek için olumlu ve olumsuz sorgulayıcı sözlü formların farklı zamanlardaki tekrarı:

- Gelmeyen tezkere hakkında yorum yapmanın doğru olmayacağına dikkati çeken Çiçek, "Hükümet neyi, nasıl takdir eder, **gelecek mi gelmeyecek mi** bilmiyorum." dedi.[51]

Чичек, който наблегна на това, че няма да бъде правилно да прави коментари по отношение на неидващото разрешение каза: "Правителството какво и как ще прецени, **ще дойде ли, няма ли да дойде**, не знам" *(Çiçek, koyto nablegna na tova, çe nyama da bıde pravilno da pravi komentari po otnoşenie na neidvaştoto razreşenie kaza: "Pravitelstvoto kakvo i kak şte pretseni,* ***şte doyde li, nyama li da doyde****, ne znam.")*

- CHP'li Genç, Adalet Bakanı Bozdağ'a "Soruşturmayı kapatması için İzmir Cumhuriyet Başasavcısına **telefon ettin mi, etmedin mi**?" diye sordu.[52]

Генч от НРП попита министъра на правосъдието Бозда "**Ти обади ли се, не се ли обади** на измирския областен прокурор за да спре разследването". *(Genç ot NRP popita ministıra na pravosıedieto Bozdaa "Ti* ***obadi li se, ne se li obadi*** *na izmirskiya oblasten prpkuror za da spre razsledvaneto")*

- **İstifa etmiş mi etmemiş mi** o konuda resmi açıklama yansımadı.[53]

Подал ли е оставка, не е ли подал, по този въпрос официалното комюнике мълчи. ***(Podal li e ostavka, ne e li podal,*** *po tozi vıpros ofitsialnoto komyunike mılçi)*

d) Gelecek zamanın rivayetindeki paralel kullanım: Her iki dil de (Türkçe ve Bulgarca) aynı analitik yolla gelecek zamanın kesinliğini oluşturur. Türkçede ek –mış/-miş iken Bulgarcada bunu cinsiyet ayrımına göre –л/-ла/-ло/-ли (-l/-la-/lo/-li) ekiyle yapılmaktadır. Ayrıca "olmak" yardımcı fiilinin çekimleri de mevcuttur.

- Onu durakta **görmüş olacağım**.

Ще (да) съм го/я видял на спирката/ **Видял ще (да) съм го** на спирката.
(Şte (da) sım go/ya vidyal *na spirkata/* ***Vidyal şte (da) sım go*** *na spirkata)*

---

[51] CHA "Çiçek, 'Tezkere Gelecek Mi Gelmeyecek Mi Bilmiyorum", Türkiye Gazetesi, 27 Eylül 2013.
[52] AA "Meclis'te Tansiyon Yükseldi", HaberTürk Gazetesi, 16 Kasım 2014.
[53] "BDP'li Kaplan: Karayılan Siyasete Katılabilir", Milliyet Gazetesi, 3 Mayıs 2012.

- Karısına **sormuş olacak** .

Ще (да) е попитал съпругата си /**Питал ще (да) е** съпругата си.
*(**Şte (da) e popital** sıprugata si/ **Pital şte (da) e** sıprugata si)*

Bu özelliğin görüldüğü bir diğer Balkan dili de Yunancadır. Aradaki tek fark ise fiil çekimleri olabilir:

- Okumuş olacak.

Ασφαλώς **θα το διάβασε**
(Asfalos da tha to diavase)

e) Yakın zamandaki eylemlerin olasılığını ifade etmek için kullanılan emir kiplerinin benzer şekillerde kullanımı:

- Savcı Doğan, bu savunmanın geçerli olup olmadığını geçtiğimiz hafta sorguladığı Celalettin Cerrah'a **sormuş olmalı**.[54]

Прокурорът Доан, **трябва да е попитал** Джелалеттин Джерах, когото разпитва миналата седмица, дали тази защитна теза е валидна.
(Prokurorıt Doan, **tryabva da e popital** Celalettin Cerah, kogoto razpitva minalata sedmitsa, dali tazi zaştitna teza e validna)

f) Geçmiş zaman ve kipler arasındaki birleşimin paralelliği ya da zorunluluk fiillerinin yüksek derecede olasılık bildirmesi:

- gelmiş olmalı – трябва да е дошъл *(tryabva da e doşıl)*

Türkçe ve diğer Türk dillerindeki betimleyici sözel yapıların kullanımıyla ilgili daha ayrıntılı bir çalışma, büyük olasılıkla Balkan dilleri arasındaki yeni benzerlikleri ortaya çıkaracaktır. Ancak bu araştırma aşamasında bile yukarıda sunulan eksik dilbilimsel malzemelerden yola çıkarak, Balkan dilleri ile (özellikle de

[54] Alper Görmüş, "İstanbul'dan Trabzon ve Ankara'ya ağır suçlama", Aljazeera Türk Gazetesi, 20 Aralık 2014.

Bulgarca) Türkçe ve diğer Türk dilleriyle olan temaslarının paradoksal olarak Balkan dillerinde analitik yapıya eğilimlerine yol açtığı söylenebilir.

4. Balkan Dilleri ve Türkçenin Bulgar Dilindeki Bitmiş Zaman Üzerine Etkisi

Balkan Dil Birliği üye dillerinin en tipik özelliklerinden biri de basit geçmiş zaman (bitmemişlik) ve karmaşık geçmiş zaman (bitmişlik) arasındaki karşıtlıktır. İlkelere göre, Hint-Avrupa dilbilgisinden miras kalan Bulgarca haricindeki Slav dilleri de dahil olmak üzere Avrupa dillerinin çoğunda bu fiil sistemi ortadan kalkmıştır. Ancak Balkanlarda Geç Antik Çağ ve Ortaçağ'da "zaman" konusunda önemli değişiklikler yaşandı.Gerçekte geçmiş zaman sıfat fiili ile oluşturulan karmaşık geçmiş zaman (bitmişlik) kaybolmuş ve analitik yapının fiil çekim ekleri bunların yerini almıştır (Asenova 2002: 242-244). İlk önce, yardımcı fiildeki (to have) geçmiş zaman sıfat fiili Geç Dönem Latince metinlerde[55] (yaklaşık olarak M.S. 5. yy.da) kaydedilmiştir[56]. Fransızca da dahil olmak üzere bazı dillerde ve bazı koşullarda yardımcı fiil olan *esse* soyundan da olabilir. Bu bileşik zamanlar, sentezci formlarla aynı işlevleri yerine getirir ve bazı zamanların kaybı büyük ölçüde telafi edilmiştir: *Habere* ve geçmiş zaman sıfat fiilinin birleşimi Klasik zamanlarda kullanılıyordu fakat Rumencenin gelişimi semantik olarak farklıdır. Orjinal olarak bu tür kombinasyonlarda "habere" kendi leksik anlamı olan "sahip olma", "tutma" ve "birinin kontrolünde olma" anlamlarını korudu ve sıfat fiil, her iki fiilin öznesi tarafından gerçekleştirilen eylemi ifade etmek için kullanıldı (Herman 2000:77).

Aynı değişikliklerin bir diğer sonucu da Yunancayı etkiledi; geçmiş zaman sıfat fiili ile έχω *(eho)* (to have) ve εἰμί *(ami)* (to be) arasındaki fiil kombinasyonları

[55] Yardımcı fiili *habere* olarak görmekteyiz.
[56] Aslında analitik perfekt yapıya doğru geçiş, Avrupada yayılan Hint-Avrupa dil ailesinin tüm grupları için ortak bir konudur. Başşlangıcı ve bu değişim sürecinin çıkış noktası belirsizdir ancak Geç Dönem Latincedeki metinlerde ilk kanıtları görebiliriz.

eski perfekt zamanın yerini aldı ancak daha sonra ἔχω *(eho)* (to have) olan yapılar tamamen εἰμί *(ami)* (to be) yapısıyla değiştirildi (Asenova 2002:242).

Arnavutça ile ilgili olarak, bu dilde yazılı metinlerin geç ortaya çıkması nedeniyle, bu sürecin zaman çerçevesi kesinlikle sabitlenemez. Proto Armavutça'nın dilbilgisini yeniden oluşturma aşamasında Vladimir Orel, "diğer zamanların (perfekt zaman gibi) analitik olarak yapıldığını ve Proto Atnavutçada bu izlerin sürülemeyeceğini" belirtiyor (Orel 2000:208).

Bulgarcada yeni analitik perfekt zamanlı ilk metinlerin 9. yy. ın sonlarına doğru görüldüğü teyit edildi. Eski Hint-Avrupa sentezci yapıdaki perfekt zamanının Eski Bulgarların temeli olan Güney Slav halklarında görüldüğüne dair de bir kanıt yoktur (Davidov 1991:299-300). Aslında diğer Slav dilleri de *-l* formlu geçmiş zaman sıfat fiili ve yardımcı fiil çekimleri ile oluşan analitik perfekt zamanı geliştirdi. İkinci olarak, yeni perfekt formlara geçişin yaklaşık 6. yy. da –Protoslavik çağın sonunda bitmesi gereken Slav yerel ağzı süreci içerisinde yaygın olduğunu gösteriyor. Ancak Bulgarca ile dünyanın diğer Slav dili konuşan kısmı arasında iki büyük fark vardır. İlki yukarıda da belirttiğimiz gibi, Balkan Dil Birliği'nin diğer üyeleri gibi Bulgarca da, -perfekt zamanda geçmiş için ifade edilen olayların sadece bir geçmiş zamanla ve sadece bir dilbilgisel kalıpla yapıldığı diğer Slav dillerinde tamamen kaybolan- geniş zamanı (geçmiş zaman Hint-Avrupa'dan kalmıştır) korudu. İkincisi ise, Ortaçağ Bulgarcasında iki farklı perfekt zaman biçimi vardı: *-l* geçmiş zaman sıfat fiili ve yardımcı fiilin çekimlenmesi ile oluşan yapı (diğer Slav dillerinde olduğu gibi) ve *–n* geçmiş zaman sıfat fiili ile yardımcı fiilin çekimlenmesi şeklinde oluşan yapı (Haralampiev, Mirçeva). Son olarak da Geç Dönem Latincesini takip etti ve bu da bazı dilbilimcilere Slav tipolojisi perfekt zamanı (писал съм/*pisal sım*) ve Rumen tipolojisi perfekt zamanı (имам писано/*imam pisano*) ile ilgili terimleri ortaya koymak için nedenler verdi.

Balkan Dil Birliği üye dilleri arasındaki tipolojik benzerlikler sadece geniş zaman ve bitmişlik türü arasındaki arkaik zıtlığın korunması ile sınırlı olmayıp, aynı zamanda her iki zamanın da işlevine atıfta bulunmaktadır. Tüm dillerde iki önemli anlamsal karşıtlık gösterilir:

Eylemin zamanının sınırlanması/sınırlanmaması: geniş zaman (aorist) geçmişte belli bir zamanda tamamlanmış bir eylemi gösterirken, perfekt zaman eylemin gerçekleştiği anı vermez (Asenova 2002:325). Bu bakımdan her iki zaman da, basit geçmiş zaman ve İngilizcedeki yakın geçmiş zamanın (present perfekt) işlevlerine çok yakın durmaktadır[57].

- Въ лѣто ѕ҃wд **въста** нѣкто Отмань оть въсточныѧ страны, оть горы нарицаемыѧ Ефѳры, оть рода измаилскаго, **нахаждааше** на Кармѣни **биѫ** сѧ съ ними и **съражаѫ** сѧ по въсѣ врѣмена и **поделѣваѧ** на ныхь и на Харсани, такожде и по малѣ по малѣ прїиде и на Таидиновѫ зелмѫ, Дїаделфїѫ и Малаина, и страны тыѧ **плѣноуѫ** и прѣемлѧ оумрѣть же Отмань. Прѣбысть .л҃. лѣть.

*(V lyato sid **vısta** nyakto Otman ot vıstoçnı stranı, ot gorı naritsaemı Eftrı, ot roda izmailskago, **nahajdaaşe** na Karmını **bil** se sı nimi i **sırajal** se po vısi pride i na Taidinovyu zelmyu, Diadelfiyu i Malaina, i stranı tı **plınouyu** i prıeml oumrıt je Otman. Pribıst l lıtı)*

*"*Otman (Osman) adında ve İsmail soyundan (yani Müslüman) olan birisi 1296 yılında doğudaki bir ülkeden , Eftra adlı dağdan çıkageldi. (orijinalde **kalktı**). Karmena'ya (Karaman Beyliği'ne) **saldırıyordu**, onlarla (yani Karamanlılarla) **çarpışıyordu**, ve böyle durmadan savaşarak (orijinalde **savaşıyordu**) onlara ve Hrasan'a (Horosan'a) üstün gelmişti. Tedriciyle (adım adım) Taidin (Aydın), Diadelfi ve Malaina'ya kadar

[57] Diğer Slav dillerinde olduğu gibi Bulgarca'da ve diğer birçok Hint-Avrupa dilinde de eylemin tamamlanması ve tamamlanmaması anlambilimde fiilin semantik görünüşüne dayanan sözel kategoride yer alır. Fiil türleri iki şekildedir: Bitmişlik (свършен / *svırşen*) ve bitmemişlik (несвършен / *nesvırşen*). Mesela "anlatmak" fiilinin iki türü vardır. Bitmişlik: Разкажа *(razkaja)* ve bitmemişlik разказвам *(razkazvam).* Her iki fiilde Türkçeye bir anlam farkı olmadan çevrilir. Ancak разкажа *(razkaja)* fiilinin geçmiş (aorist) zamanı разказах *(razkazah)* biçimini "anlattım" olarak çevirirken разказвам *(razkazvam)* fiilinin geçmişte bitmemişlik şeklini разказвах *(razkazvah)* "anlatırdım/anlatıyordum" olarak Türkçeye çevirebiliriz. Yani bu zaman Türkçede –yordu, -ardı, -erdi, -irdi şeklinde olabilir. Bu Türkçede şimdiki zamanın veya geniş zamanın hikayesi olarak bilinir. Üstelik Bulgarcadaki yakın geçmiş zaman bitmişliğin yanı sıra bitmemişlik türlerini de içerir: разказал съм *(razkazal sım)* – anlatmışım but разказвал съм *(razkazval sım)* – anlatıyormuşum/anlatırmışım. Bunun nedeni, her iki durumda da yakın geçmiş zamanun –l geçmiş zaman sıfat fiili ve yardımcı fiil şeklinin birleşmesi ile oluşmasındandır (Stoyanov 1964:346-363). Yani aorist/imperfekt-perfekt zıtlığından bahsetmek sadece aorist-perfekt hakkında bahsetmekten daha doğru olur. Açıklamada Türkçedeki –di'li ve –miş'li geçmiş zamanla (-di; -yordu, -ardı/erdi/irdi, -miş,- yormuş, -armış/ermiş) Bulgarca aorist/imperfekt-perfekt zamanın etkisini göreceğiz.

ulaşmıştı. Bu ülkeleri otuz yıl zarfında **yağma edip** (orjinalde yağma ediyordu) zaptederken Otman (Osman) öldü".

Osmanlı Devletinin başlangıcını ve kurucusu Osman'ın öyküsünü anlatan bu bölüm 1412'de yazılmış olan Anonim Bulgar tarihçesinden alınmıştır. Görüldüğü gibi, tüm zamanlar aorist ya da imperfekt şeklindedir. Çünkü olayı anlatan anonim yazar 13. yy. ın sonundaki bu olaya görgü tanığı değildir. Ancak yazar bu zamanları kullandı çünkü tarih 1296 ve sonrasına sabitlenmişti.

Birçok Ortaçağ metninde aynı mantığın görüldüğü perfekt zaman eylemin sabit olmadığı durumlarda kullanılırdı.

10. yy.dan olan bu örnekte, konuşması olayın (eylemin) görgü tanığıdır ancak zamanı tanımlanmadığı için fiil perfekt haldedir.

Çağdaş Bulgarcada aorist/imperfekt-perfekt yapı kullanımlarında da aynı özellikler görülmektedir:

- **През 1979 ходих в Англия.** *(Prez 1979 hodih v Angliya)* (1979 yılında İngiltere'ye gittim.):
- **Ходил съм в Англия.** *(Hodil sım v Angliya)* (İngiltere'ye gitmiştim – Burada zaman belirsizdir).

Geçmişteki eylemin gerçekleşmemesi/gerçekleşmesi: Aorist, eylemin kendisine yani geçmişteki gerçek bir olayın belirlenmesine dikkat edildiğinde kullanılır. Bunun aksine perfekt zaman, konuşmacı ile ilgili olan bir anda eylemin sonucunu vurgulamaktadır. Perfekt zaman şu anla ilgilidir (Asenova 2002:325)

- **Дойдоха ни на гости за да се видят с майка ми** *(Doydoha ni na gosti za da se vidyat s maykata mi)* (Annemle görüşmek için bize misafirliğe geldiler).

- **Сега са ни дошли на гости** *(Sega sa ni doşli na gosti)* (Şimdi bize misafirliğe gelmişlerdir.)[58]

[58] Burada *ca* Türkçede 3. çoğul şahıs çekiminde –dır/-dir anlamına gelirken *–l* formuyla gördüğümüz *дошли* (doşli) fiili ise gelmiş anlamındadır. İkisinin birleşimi Türkçede "gelmişlerdir" şeklinde olur.

Perfekt zaman aynı zamanda dilek ve selamlamaları ifade etmek için de kullanılır ve duygu bakımından aorist/imperfekt türü fiillerden daha etkileyicidir. Geçmişteki gerçekliği belirlemek üzere kullanılır:

- **Добре дошли** *(Dobre doşli)* - Hoş gelmişsiniz -
- **Добре заварили** *(Dobre zavarili)* - Hoş bulmuşuz -.

Bu özelliklerin tümü tamamen Balkan Dil Birliği ile ilgili olarak tanımlanabilir. Ancak, Osmanlı Dönemindeki Bulgarcada aorist/imperfekt-perfekt zıtlığı, Türkçenin etkisi sonucu değişmiştir.

Osmanlı Döneminde ilk olarak, Bulgarcada "sahip olmak" fiilinin çekimleriyle oluşturulan perfekt zamanın türleri oldukça azalmış ve neredeyse dilden silinmiştir. Bugün bu da standart Bulgarcada kaybolmuştur veya izole bölgelerin bazı lehçelerinde azalarak korunmaya devam etmektedir (Asenova 2002:). Ortadan kaybolmasının en muhtemel sebebi, Türkçenin, var/yok kiplerini içeren zamanlarını hiçbir zaman geliştirmemiş olan Balkan bölgelerinin orta kısımlarının daha geniş olması ve Türkçe-Bulgarca iki dilliliğinin Bulgarcayı oldukça fazla etkilemesidir. Türkçedeki duyulan geçmiş zaman yapısına benzeyen bir biçimde Bulgarcada perfekt zaman yapısı oluşturuldu.

Türkçenin bir başka etkisinin sonucu da Türkçe –miş'li/-di'li zamanların kullanımına benzeyen aorist ve perfekt yapının kullanıldığı Bulgarca ve Makedoncayı da içeren Orta Balkanlarda geniş bir alanın oluşturmasıdır. Modern Çağ'da Balkanların diğer bölgelerinde ve muhtemelen Balkan dili olmayan dillerle temas sonucunda aorist-perfekt yapısının "dengesi" bozuldu. Güneyde (Yunanca, Arumence, Güney Arnavutça ve en Güneybatı Bulgarca/Makedonca lehçeleri), aorist yapı yavaş yavaş geçmiş zamanın yerini almaya başladı. Kuzeyde (Rumence) ise aorist yapı tamamen kaybolarak perfekt yapıya dönüştü (Asenova 2002:326). Çelişkili bir biçimde Balkan Slavcasındaki (Bulgarca ve Makedonca) durum, Hint-Avrupa proto-dilinde eski aorist/perfekt zıtlığının çürümüş olması ve Balkan Dil Birliği üye dillerinin Orta Çağ'da Türklerle yakın etkileşimi yüzünden günümüz zamanlarının korunmasından kaynaklıdır.

Türkçenin etkisinin üçüncü sonucu ise her iki geçmiş zamanın (yani aorist-perfekt) işlevi ile ilgilidir. Anlamsal alanları genişlemiş ve Türkçenin geçmiş zamanlarındaki (-di'li/-miş'li) tipik olan eylemler tanık olunan/tanık olunmayan şeklinde olmuştur. Perfekt yapı ile ifaanlatılan cümleler, tek yönlü eylemleri, konuşmacının sadece sonuçlarının farkına vardığı eylemleri, şüphelerini, onaylamamalarını, güvensizliklerini veya bunlara katılmadıklarını ifade eder. Aorist yapı ise konuşmacının eylem anında orada bulunduğunu gösterir. Bir yandan aorist/imperfekt işlevlerinin büyük farkı ve diğer yandan perfekt yapının ispatlanabileceği örnek olarak aşağıdaki Çağdaş Bulgar tarih kitabından alıntılanan metinde verilmiştir:

- **"Най-после, на 3 август 1492 г., с испанска експедиция Колумб се отправил на югозапад през Атлантическия океан. По пътя сред безкрайния океан открил Саргасово море – морето без брегове. На 12 октомври 1492 г. моряците видели на хоризонта земя.**[59]**"** *(Nay-posle, na 3 avgust 1492 godina, s ispanska ekspeditsiya Kolumb se otpravil na yugozapad prez Atlantiçeskiya okean. Po pıtya sred bezkrayniya okean otkril Sargosovo more – moreto bez bregove. Na 12 oktomvri 1492 godina moryatsite videli na horizontal zemya.)*

"En sonunda, 3 Ağustos 1492 yılında bir İspanyol donanmasının başında olan Kolumb, Atlantik okyanusunun güney batısına açılmış. Uçsuz bucaksız okyanusun içinde Sargas Denizi'ni keşfetmiş – Deniz kıyısızmış. 12 Ekim 1492'de denizciler ufukta kara parçası görmüşler".

Yukarıdaki metinde 1412 yılından Anonim Bulgar kroniğinden alınan bölümdeki gibi eylemin zamanı belirlenmişti fakat kronik yazarının aksine çağdaş yazarlar aorist yerine perfekt zaman kullanmayı tercih ettiler. Bunun nedeni, Ortaçağ Dönemine göre her iki zamanın işlevindeki belli başlı değişimlerden kaynaklanıyor. Çağdaş yazarların çoğunun perfekt zamanı kullanıldığı anlaşılıyor çünkü onlar bahsi geçen olayların görgü tanıkları değildi.

[59]https://mysticallegends.wordpress.com/tag/%D0%B8%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%B8/page/2/ (Erişim Tarihi: 20.05.2019 00:18)

Aşağıdaki metinde ise Bulgar yazar olan Yordan Yovkov'un öykülerinden birinden alınan örneklerle aorist/imperfekt-perfekt zaman çiftinin yeni işlevlerini detaylı olarak göstereceğiz:

Еcки Арап *(Eski Arap)* –Eski Arap-

- **"Едно неотколешно предание разказва, че някой си Хюсеин паша <u>владял</u> тук големи чифлици. Работниците и слугите му <u>били</u> помаци от Родопите, но тия планинци не <u>понасяли</u> жегата и маларията около Кара су. Едни <u>измирали</u>, други <u>се разбягвали</u>. Тогава пашата <u>довел</u> отнякъде негри**[60]." *(Edno neotkoleşno predanie razkazva, çe nyakoy si Hyusein paşa <u>vladral</u> tuk golemi çiflitsi, Rabotnitsite i slugite mu <u>bili</u> pomatsi ot Rodopite, no tiya planintsi ne <u>ponasyali</u> jegata i malariyata okolo Kara su. Edni <u>izmirali</u>, drugi <u>se razbyagvali</u>. Togava paşata <u>dovel</u> otnyakıde negri.)*

"Eski bir efsaneye göre Hüseyin adında bir paşa buralarda büyük çiftliklere sahipmiş (orjinalde hakim olmuş). İşçileri ve hizmetçileri Rodoplardan inen Pomaklarmış ama bu dağlılar Kara Su bölgesinde sıcaklığa ve sıtmaya dayanamamış. Bazıları ölmüş, bazıları dağılmış. Paşa da bir yerlerden zenci bulup getirmiş".

Yazar "Eski Arap" adlı hikayesinin bu bölümünde zencilerin Kara Su bölgesine yerleştirilmesine şahit olmadığı, sadece efsanelerden öğrenmiş olduğu tarihini anlatıyor. Gördüğümüz gibi bütün bölümde perfekt zamanı kullanıyor. Fakat birkaç cümle sonra subay olduğu ve yakından bildiği sınır karakolunun binasını tanımladığı zaman tamamen aoriste geçiyor.

- **"Пограничната застава <u>беше</u> в един напуснат чифлик. Тая голяма и стара постройка <u>пазеше</u> всички спомени и всички тайни на Ориента: широки стрехи, замрежени прозорци и чардаци, стени, обвити изцяло с хмел, бръшлян и глицинии."** *(Pograniçnata zastava <u>beşe</u> v edin napusnat çiflik. Taya golyama I stara postroyka <u>pazaşe</u> vsiçki spomeni I vsiçki tayni*

[60] https://chitanka.info/text/7930-eski-arap (Erişim Tarihi: 20.05.2019 00:33)

na Orienta: şiroki strehi, zamrejeni prozortsi I çardatsi, steni, obviti iztsyalo s hmel, brışlyan I glitsinii.)

"Sınır karakolu terk edilmiş bir çiflikte bulunuyordu. Bu büyük ve eski bina Doğunun bütün anılarını ve sırlarını koruyordu – saçakları geniş, pencereleri parmaklıkla çevreli, şerbetçi otu, sarmaşık ve morsalkım duvarlarını sarıyordu".

Metinde Yovkov durmadan geçmiş zamanlarını (aorist/imperfekt - perfekt) anlattığı olaylara şahit olup olmadığına göre değiştiriyor ve anlatılan olayların zamanı bu değişimi etkilememekte. Zaten bütün hikayede zaman belirsiz olup kalıyor:

- **"Тата-Тита нямаше нищо общо с хората на Бернар Шоу. Той беше млад и хубав мулат и същинското му име беше Шевкет. Той е служил в турската армия и е бил тръбач. Войниците често се забавляваха с него и го караха да им свири турските военни сигнали. Тата-Тита не отказваше никога. Но той свиреше тия сигнали само с уста и все едно и също та-та-ти-та. Това му стана и прякор. Определено занятие нямаше и почти нищо не работеше. По-рано дълги години той управлявал един от саловете, които срещу малка такса пренасяли кола и пътници през реката. И затова Тата-Тита познаваше Кара су и горите около нея не по-зле от който и да било дивеч. Беше пъргав, лукав, пиеше много ракия и тайно се занимаваше с контрабанда."** *(Tata-Tita nyamaşe nişto obşto s horata na Bernar Şou. Toy beşe mlad i hubav mulat i sıştinskoto mu ime beşe Şevket. Toy e slujil v turskata armiya i e bil trıbaç. Voynitsite çesto se zabavlyavaha s nego i go karaha da im cviri turskite voenni signali. Tata-Tita ne otkazvaşe nikoga. No toy svireşe tiya signali samo s usta i vse edno i sışto ta-ta-ti-ta. Tova mu stana i pryakor. Opredeleno zanyatie nyamaşe i poçti nişto ne rabotaşe. Po-rano dılgi godini toy upravlyaval edin ot salovete, koito sreştu malka taksa prenasyali kola i pıtnıtsi prez rekata. İ zatova Tata-Tita poznavaşe Kara su i gorite okolo neya ne po-zle ot koyto i da bilo diveç. Beşe pırgav, lukav, pieşe mnogo rakiya i tayno se zanimavaşe s kontrabanda.)*

"Tata-Tita'nin Bernard Show'un kahramanlarıyla hiçbir alakası yoktu. O genç ve güzel bir mulattı gerçek adı ise Şevket'ti. Türk ordusunda görev almıştır - orada

borucuymuştur (düdükçüymüştür). Askerler sık sık onunla eğlenirlerdi ve Türk askeri sinyallarını ona çaldırırdı. Tata-Tita hiçbir zaman reddetmezdi ama sinyallari sadece ıslıkla çalardı ve aynı bir ta-ta-ti-ta sesi çıkardı. Bu da onun lakabı oldu. Belli bir mesleği yoktu ve neredeyse hiç çalışmıyordu. Önceden uzun yıllar küçük bir ücret karşılığında arabaları ve yolcuları nehirden geçiren sallardan birini kullanmış. Bu sebeple Tata-Tita tıpkı yabani hayvanlar gibi Kara Su'yu ve etrafındaki ormanları iyi biliyordu. Çevik ve kurnazdı, çok rakı içiyordu ve gizlice kaçakçılıkla uğraşıyordu."

Yukarıdaki alıntılanan kısımda, Yovkov'un kişisel izlerimlerinin bulunduğu ya da hatırladığı zamanlar aorist veya imperfekt kullanıldığı görülmektedir. Perfekt zaman, yazarın gelişinden önce olan olayları anlattığı cümleye hükmediyordu. Özellikle de ilginç olan cümle şudur: "Той е служил в турската армия и е бил тръбач" *(Toy e slujil v turskata armiya)* – "O Türk ordusunda görev almıştır - orada burucuymuştur". Burada perfekt yapı üçüncü tekil şahıs fiilinin eşlenik formu ile verilmiştir: – **е** служил, **е** бил *(e slujil, e bil).* Genellikle konuşma dilinde üçüncü kişilerde perfekt yapıda bu formlar (e/ca) kullanılmaz. Sadece konuşmacı veya yazar, iletilen bilgilerin doğruluğunu onaylamak ve altını çizmek ve bahsettiği olaylar hakkındaki herhangi bir süpyehi ortadan kaldırmak istediği zaman kullanır. Buna karşın bu formların olmayışı, bilgi konusunda şüphe veya tarafsızlığı ifade eder. Mesela: писал писмо *(pisal pismo)* – mektup yazmış örneğinde konuşmacı mektubu yazmış olduğunu birinden öğrendiği anlamına gelebilir ancak bu bilginin doğruluğunu onaylayamayacağını belirtmek için *е* yardımcı fiil eki kullanılmammıştır. Tam tersi ise – писал е писмо *(pisal e pismo)* mektup yazmıştır örneğinde konuşmacının eylemin görgü tanığı olmadığı halde, bilgiyi kesin olarak doğrulayabileceği anlamına gelir. Bu da Türkçenin Bulgarcadaki perfekt yapısının işlevleri ile ilgili diğer değişikliklere paralel olarak geliştirilmesi gereken duyulan geçmiş zamana karşı bir başka yapısal ve anlamsal benzerliktedir.

1970'li yıllardaki yayınlarda yer alan Amerikalı dilbilimci Victor Friedman, Türkçenin Balkan Slavcası (Bulgarca ve Makedonca) ve Arnavutça sözlü sistemi üzerindeki etkisine karşın olarak alternatif bir hipotez geliştirdi: Perfekt yapının aorist yapı aracılığıyla yapılan yeniliklerin taşıyıcısı olduğunu görüşüne zıt görüşler öne

sürdü: Balkan Slavcasındaki geçmiş zamanın kesinliği ve Türkçedeki görülen geçmiş zamana bağlamsal olmayan bir yapıdadır (Friedman 1978:108). Bu görüş, Balkan Slavcasındaki (Bulgarca ve Makedonca) tüm Türkçe –di'li fiil çekim biçimlerinin ödünç alındığına dair ilginç gerçeği desteklemektedir. Bir diğeri de iki dillilik koşullarında –di'li zamanın oluşturduğu güçlü etkiyi doğrulamaktır. Ancak Friedman, Balkan Slavcasının perfekt ve Arnavutçanın yapısında olan Türkçedeki duyulan geçmiş zamanın bu dillere etkisini reddetti. Reddetmesinin nedeni, perfekt yapının yeni işlevlerinin ortaya çıkması, doğal süreç ve aorist yapının işlevlerindeki değişikliklerin başlamasıdır. Ayrıca perfekt yapının kullanımının Türkçedeki duyulan geçmiş zamanına hiç uymadığını Bulgarca ve Makedoncadan aldığı çoğu örnekle hipotezini destekledi. Bu tezde Friedman'ın hipotezini şu nedenlerden dolayı kabul edemiyoruz:

-Türkçedeki duyulan geçmiş zaman Balkan Slavcasındaki perfekt yapıyı etkilemediğini varsaydığımızda "to have" (sahip olma) fiil formunun ortadan kalkması anlaşılmaz görünmektedir.

- Anlamsal ve yapısal olarak da üçüncü şahıs formları (писал *(pisal)* – yazmış, писал е *(pisal e)* – yazmıştır) arasındaki paralellikler de açıklanamaz. Ayrıca aorist yapı kapsamındaki değişikliklerden de yararlanamazlar.

- Balkan dilbilimi çalışmalarında olan lehçelere ve ağızlara odaklanmayı bazı çağdaş eğilimler takip etmiştir. Friedman burada "Balkan Slavcasının" yazılı geleneklerine hiç dikkat etmemiştir. Bu nedenle perfekt yapıdaki art zamanlı görünümleri ayırt edemedi. Çalışmalarında verdiği tüm örneklerde perfekt yapının eski kullanımlarını yansıtmış – geçmişteki eylemin gerçekleşmesini ve yerinin belli olmadığını ifade etmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, -den ayrılma durumu/imperfect yapı bir yandan, diğer yandan da perfekt yapı kullanım şekillerinin birçoğunu Osmanlı öncesi dönemden almıştır. Bu yüzden ağızlarda veya Çağdaş Bulgarca ve Makedonca'nın yazılı kaynaklarında Türkçe ile örtüşmeyen –di'li/-miş'li zamanın, perfekt ve aorist/imperfect yapılı örneklerde bulunması şaşırtıcı değildir. Ancak edebi dile bakıldığında, uzun araştırmalar sonucunda kategorik olarak,

Türkçenin etkisiyle aorist/imperfect-perfekt yapının eski yapısına göre üstün olduğu görülmektedir.

Bununla birlikte, Victor Friedman'ın çalışmaları, Balkan Slavcasında (Bulgarca ve Makedonca) perfekt yapıya üstün gelen Türkçe kalıpların tamamen aynısı olduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. Ayrıca Bulgarca-Türkçe ve Makedonca-Türkçe çevirmenlerinin de bu zamanların kullanım durumunlarına karşın dikkat etmeleri gerektiğini de gösteriyor.

Türkçedeki duyulan geçmiş zaman etkisi, Arnavutça *admirative* [61] olarak görülmektedir. Edebiyatında ise Arnavutça *admirative* yapının doğası ve kökeni hakkında tartışmalar bulunmaktadır. Friedman bu yapıyı şöyle açıklamıştır: "Çoğu zaman ruh hali veya hali hazırda formun özel bir kullanımı yerine ayrı bir çekimleme şekli" (Friedman 1980:16). Arnavutçada dört zaman vardır: Şimdiki, şimdiki zamanın hikayesi, görülen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman: *Jam* (to be) fiilinin çekimiyle oluşan yapılar (sadece şimdiki zamanda) ve *kam* (to have) fiilinin kullanımı (Friedman 1980:16). Dilbilimciler Bulgarca perfekt zaman ile Arnavutçanın admirative perfekt zamanı ile Türkçenin –miş'li zamanı arasında sürpriz ya da beklenmedik bir şeyin keşfi ifadesinde paralellik buldular:

Toj bil bogat! (Bulgarca, Macedonca)

Ai qenka i pasur! (Arnavutça)

O zengin imiş! (Türkçe) (Friedman 1980:7).

Asenova, Arnavutçadaki admirative yapının Türkçeden etkilenebilecek eylemlere tanık olmadığını ifade etti ve her iki dilde de (Bulgarca ve Arnavutça) bu fonemleri "morfolojik düzeyde anlamsal aktarım süreci" olarak değerlendirdi (Asenova 2002:325). Arnavutçadaki admirative yapı Türkçedeki –miş'li zamanı Balkanların orta bölgelerinden gelen dillerin sözlü sistemleri üzerinde önemli bir etkisi

[61] Sürpriz ifade eden bir kelime, cümle vb. Şimdilerde temel olarak özellikle Balkanların çeşitli dillerinde şaşkınlık uyandıran ruh hali, hayranlık verici sözel bir yapı veya biçim (https://en.oxforddictionaries.com/definition/admirative Erişim tarihi: 20.05.2019 16:30)

olduğu görüşünü teyit ediyor. Bu etki Bulgarca veya diğer Balkan Slavcasında daha etkilidir (Bulgarca ve Makedonca). Bu da Türk dillerinin anlamsal boyutlarını tipik olarak aorist/imperfekt – perfekt yapıdaki işlevlerini değiştirdi.

Bulgarcada ilgeçlerin sayısının ve kullanımlarının azaltılması:

Bulgarca, Ortaçağ döneminden kalan, kesinleşen ve yerelleşmeyi ifade eden belirtme ekleri gelişmiş bir sistemi ifade ediyordu. Bu özellik de Bulgarcanın karakteristik özelliklerinin önemli bir parçası olarak kabul ediliyordu. Belirtme edatları Balkan Rumencesinde ve Arnavutçada da bulunuyordu fakat diğer Slav dillerinde tam olarak bilinmiyordu. Ortaçağ sisteminde Rodop Bulgarcası lehçelerinde ve bazı Makedon asıllı halklarda da kullanılmaya devam ediyordu (Stoveykov 2002:127). Ancak Bulgar diyalektik sürekliliğinin geri kalan kısmında, modern standart dilde olduğu gibi sadece yerelleştirmenin tamamen yok olduğu zamanlarda bile kesinliği ifaade eden yalnızca ilk belirteç edatları korunuyordu.

Bu gelişmenin en muhtemel nedeni de "Bulgar Türkçesi" olarak tanımlanabilecek bir olguya dayanıyordu. Bu, Osmanlı Döneminde Bulgarlar arasında yayılan ve yabancı dil olarak değil, Bulgarca ile birlikte ikinci bi rana dil olarak kullanılan Türkçenin belirli bir çeşidiydi. Bulgar aydınlarının 19. yy.daki kanıtlarına göre bile, Türkçenin (sadece Türkçe olarak adlandırılan) bu türeni çoğu yerde Bulgarca olarak değiştirildi.[62] Örneğin, 1869'da Stefan İliev ve Dimo Hranov, üç dilli bir "Fransızca-Bulgarca-Türkçe Sözlük" yayınlandı. Giriş bölümünde yazarların kendileri tarafından yapılan açıklamaya göre, sözlük, Fransızcada okul yardımlarının çok gerekli olduğu Bulgar okulları için tasarlanmış olmasıdır. Sözlüğün Türkçe kısmında "Bulgarca kelimeler pek kullanılmıyordu" ve Bulgar öğrenciler Fransızcayı Türkçe ile daha iyi anlayabilmeleri için eklendi (Saldzhiev 2010: 52)

Türkçenin bu özel çeşidi, 19. yy. da Bulgar yazarlarının Türkçe olarak Kiril harfleri ile basılmış kitaplar sayesinde kısmen bilinmektedir. İçeriklerinde dini (Hristiyan) ve toplumsal yaşamın farklı yönlerine atıfta bulunuldu. Bunların arasında

[62] Türkçedeki "Bulgarca sözlüğü" katmanını araştıran yazarların hepsi Türkçe kökenli kelimeleri ödünçleme olarak tanımlamaktadır. Aslında bunlar bize göre klasik ödünçlemeler değil, mecazi olarak "Bulgar Türkçesi" olarak adlandırdığımız Türkçe türevlerinden kalanlardır.

ayin, halk şarkıları ve atasözleri, şiir ve dramatik eserler, kitap cümleleri vardı. Bulgar basınında da bu dönemde Türkçe olarak çok sayıda şiirsel ve diğer türde eserler yayınlandı. Basılanların dili, resmi Osmanlı Türkçesinden çok uzaktı ve tamamen Türk Balkan lehçelerine dayanıyordu. Fakat bu, doğrudan Bulgarcadan tanıtılan çok sayıda morfolojik ve sözdizimsel yeniliği de içermekteydi. Birçoğu Balkan Dil Birliği'nin tipik özelliklerini taşıyordu. Nitekim Türkçeyi yalnızca yakın çevrelerinden değil, aynı zamanda evlerinde ana dili konuşanlarla dışarıdaki kişilerin temaslarından "popüler Türkçeyi" akıcı bir şekilde anlatan yazarlar da bulunuyordu. Ancak, Türkçenin konuşulduğu yerlerde diğer eserlere de yansıdığı gerçekti. Bu bağlamdaki en önemli örnekler, 1841 yılında Dojran'dan (günümüz Makedonya Cumhuriyeti) Bulgar bir keşiş olan Teodosi Sinaitski tarafından basılan örneklerdir[63]. Türkçe metinlerinde, çevrede konuşulan Türkçe türünde açıkça işleyen çok sayıda Balkanizm sunuyordu. Bunlardan en önemlisi de yer (bulunma hali) ile hareketin yönü (yönelme hali) arasındaki zıtlığın zayıflamasıdır: çoğu durumda da bulunma hali kullanılıyordu: *kaçaralar Anadolda* yerine *Anadol'a (Anadolu' ya);* datif ve nominatif ile türetilen hallerin yerine genitif halin geçmesi: *domuzlara var yağ* yerine *domuzların yağısı va*r; *ne, kim, nerede* gibi soru zamirlerinin belgisiz zamire dönüşmesi: – *Onların ne var akılı* yerine *aklı olanlar* ya da *kim var evlat em kızlar* yerine kızları ve *evlatları (oğlanları) olanlar*; istek kiplerinin yerini mastar hallerin alması: *korktum atayım oltayı* yerine *oltayı atmaktan korktum*; gelecek zaman fiil çekiminin analitik bir şekilde yapılması: örneğin istemek fiili – *isterim satın alayım* yerine *satın alacağım* gibi... (Saldzhiev 2009:87-90).

Bu ve bazı diğer metinlerde yer alan Balkanizmler arasında Türkçe belirtme durumu yalın halde, ayrılma halinde, yönelme halinde ya da bulunma halinde kullanıldı. Bu yapılarda kullanılması, cümle içindeki dolaylı nesnelere dikkat çeker. Mevcut olan tek açıklama, belirli belirtme edatlarının durumunda işlev görmeleridir. Örneğin şu cümlede: *Ederimda çok bal balmumuda satırım yıl**ı**nda* – Yılda (yıl içinde) çok bal ve balmumu üretip (ederim) satarım (Saldzhiev 2009:87), dolaylı nesne: *yıl**ı**nda* açıkçası burada Bulgar yapısı gözlemlenmektedir: през годин**та:**Правя

[63] Eserlerini Türkçe olarak adlandıran, Karamalitski'den (yani Karamanlı) olan tek kişidir.

много мед и восък и продавам през годината *(Prez godina**ta**: Pravya mnogo med i vosık i prodavam prez godinata)*. Bu nedenle Türkçe belirtme durumu, Bulgarca taşıyıcılar tarafından ilerye dönük *ilgeç* olarak algılandı ve her koşulda belli belirtme edatları olarak Türkçenin Bulgar varyasyonunda kullanılmaya başlandı. Bunun nedeni, yapılar arası tipolojik benzerliktir: **Видях един човек** *(Vidyah edin çovek)*– Bir adam gördüm / **Видях човекъ, за който ми говори** *(Vidyah çovekı, za koyto mi govori)* – Bana konuştuğun adam**ı** gördüm: yani Türkçedeki belirtme hali, sadece cümle içindeki doğrudan nesneyi değil, aynı zamanda konuşmacı olduğunu bildiğini gösterir. Aynısı Bulgarcada ilgeç işlevindedir. Ancak işlevleri ne olursa olsun, konuşmacının nesneleri veya konuları bildiğini gösterir.

Ancak ilgeçlerde farklı olarak eksik olanları yerelleştirmeyi belirten yazılarda Türkçe ile herhangi bir paralellik yoktur. Örneğin – женаса/женава *(jenesa/jenava)*– "bana yakın olan kadın" ya da женана *(jenana)* "benden uzak olan kadın" Türkçe eklerden hiçbiri ile ifade edilemez. Sadece Türkçe-Bulgarca iki dilliliğinden etkilenmeyen dağ gruplarının lehçelerinde çalışmaya devam etmektedirler.

SONUÇ

Balkan dilleri üzerindeki çalışmalar, tarihsel açıdan bakıldığında 19. ve 20. yy.da ortaya çıkmıştır. Bazı dilbilimcilerin Türkçe, Balkan Dil Birliği'nin neresinde sorusunun cevabı oldukça ilgi çekici oldu. Birkaç dilbilimci Türkçe'yi Balkan Dil Birliği'ne dahil etmezken (Kopitar, Miklosich gibi), birkaç dilbilimci de Türkçenin üçüncü dereceden bir Balkan dili olduğu görüşünü savunuyordu (Shaller gibi).

Balkan Dil Birliği üye dilleri sorunsalı uzun süre tartışıldı. Bulgarca BDB'nin merkezinde yer alırken Yunancanın dahil edilip edilmemesi ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Arnavutça, Arumence, Bulgarca, Makedonca, Rumence ve Yunanca günümüzdeki Balkan Dil Birliği üyeleri olarak bilinmektedir.

Türkçe ve ölü Türk dillerinin Balkan Dil Birliği üye dillerine etkilerini maddeler halinde sıraladığımızda şu sonuçlara vardık:

1. Fonolojik sistemde ilk önce ünlü sistemini ele aldık. Eski ünlü harflerin sayılarında azalma olduğu, nazal seslerin kaybolduğu (özellikle Bulgarcada), vurgusuz geniş ünlülerin daraldığı ya da düştüğü, "ı" foneminin ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır.

2. "ı" sesinin tarihsel gelişimine bakıldığında ise ne Glagol ne de Kiril alfabesinde olmadığı, 20.yy.da ise Çağdaş Kiril alfabesinde yerini aldığı tespit edilmiştir.

3. Daralmalar e>i, o>u ve a>ı seslerinde görülmüş ve örnekleri daha çok ağız araştırmalarında ortaya çıkmıştır. Ünlü düşmelerinde ise bu diller Türkçedeki "büyük ünlü uyumu" sistemine oldukça yakınlaşmışlardır.

4. a>ı daralmasında Türk dillerindeki daralma ile aynı özellikleri taşıdığını ve bunun da Türk halklarıyla olan temaslarından kaynaklandığını, bu bağlamda "ı foneminin oluşması Türkçe aracılığıyla oluşmuştur" tezini daha da kuvvetlendirdiğini söyleyebiliriz.

5. Ön ses türemeleri Türkçenin genel yapısı göz önüne alındığında genellikle Türkçenin yapısına uymayan (özellikle *l* ve *r* ünsüzleriyle başlayan) alıntı sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır. Balkan Dil Birliğine dahil olan dillerde de ön ses türemesine rastlamaktayız. Bu dillerde de daha çok *r* ve *l* ünsüzlerinden önce türemeler olduğu kaydedilmiştir.

6. Fonolojik sistemde bir diğer önemli konu da ünsüzlerdir. Balkan Dil Birliği üye dillerinde Türkçe etkisi ile üç ön damaksıl ödünçleme ses karşımıza çıkmaktadır: *c, ç, ş*. Türkçenin etkisinin olduğu diğer bir unsur da *b, d, z, g* gibi ünsüzlerin *p, t, s, k* seslerine dönmesidir. Bu olayın dillerde oldukça yeni olduğunu 18. yy.a kadar rastlanmadığını yani Türk lehçelerinin etkisi altında olduğunun sonucuna varılmıştır.

7. Türkçenin, Balkan dillerinin fiil sistemini ve ismin hallerini etikilediği sonucuna ise bazı örneklerle vardık: Türkçedeki ismin ayrılma hali ile iki şeyin karşılaştırılması görevini Bulgarca örneklerde de gördük. Yani Bulgarcada по (po) eki olduğu takdirde karşılaştırma olduğu anlaşılırken, Türkçenin etkisiyle bu ekin kalktığı ve sadece –den hali ile yapıldığı görülmüştür.

8. Bulgarcanın bazı yapılarda ilgi halinden etkilendiği görülmektedir. Yapısı gereği ilk önce dilbilimciler bu duruma itiraz etseler de Türkçe sözdizimine uygun yapının Bulgarca edatlar tarafından ifade edildiği görüşüne sonunda ulaştılar.

9. Bir diğer önemli olay da görülen geçmiş zamanın kipi kuran –dı/-du ekiyle mı/mi soru ekinden kurulan (-dı mı) yapısının, anlam kayması ile soru özelliğini kaybedip zaman zarfı olma özelliğinin aynen Bulgarcada görülmesidir. Bunun yanı sıra karmaşık fiillerde de Türkçenin etkisinin azımsanamayacak kadar yoğun olduğunu göstermiştir.

10. Görülen ve duyulan geçmiş zaman kullanımlarında ise Türkçe ile aynı özelliklere rastlanmıştır. Kişinin orada bulunuşu/bulunmayışı, zamanın belirli/belirsiz oluşu, olayın belirli/belirsiz oluşu gibi durumlarda kullanılan zaman Türkçe ile eşdeğerlik göstermektedir.

Bütün bu veriler bize sunmaktadır ki Türkçe çağdaş ve arkaik özellikleriyle Balkan Dil Birliğinin kaçınılmaz bir öğesidir. Yaptığımız çalışma nihai bir çalışma değildir. Bundan sonra yapılacak daha ayrıntılı çalışmalarda başka ortak özelliklerin de ortaya çıkacağından şüphemiz yoktur.

KAYNAKÇA

Afendras, Evangelos Angelou, "Can One Measure A Sprachbund? A Calculus Of Phonemic Distribution For Language Contact." Kanada 1970.

Aksan, Doğan, "Her Yönüyle Dil", Ankara, 2009

Areas. Türkler Vol. 20: Türk Topluluklarπ / The Turks, Vol. 6: Turkish World, ed. by Hasan

Asenova, Petya, "Balkansko Ezikoznanie", Faber, Tırnovo 2002.

Banguoğlu, Tahsin, "Türkçenin Grameri", Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 2007.

Бернштейн Самуил Борисович, "Разыскания в области болгарской исторической диалектологии. Т. I. Язык валашских грамот XIV–XV веков.", 1948. (Brenshtein, Samuil, Raziskvaniya v oblasti bolgarskoy istoricheskoy dialektologii. T. I., Yazik valashskih gramot XIV–XV vekov, 1948.)

Boyadzhiev, Dimitar, Ezikat na kasnite latinski nadpisi v Balgariya. Godishnik SU "Sv. Kliment Ohridski". Fakultet klasicheski I novi filologii. 78. N . Sofia, 1988

Catasso, Nicholas, "Genitive-Dative Syncretism in the Balkan Sprachbund: An Invitation to Discussion", SKASE Journal Of Theoretical Linguistics, Sayı: 8/2, 2011.

Capidan, Theodor, "Meglenoromânii: istoria şi graiullor, vol. I, Bükreş, Cultura Naţională", 1925.

Celâl Güzel et al.. Ankara: Yeni Türkiye. 2002. 455-463 / 609-616.

Davidov, Atanas, Minalo predvaritelno vreme, "Gramatika Na Starobılgarskiya Ezik", Sofya 1991

Duridanov, İvan, “Gramatika Na Starobılgarskiya Ezik”, Sofya 1991.

Eker, Süer, “Çağdaş Türk Dili”, Ankara 2011

Friedman, Victor, “After 170 Years Of Balkan Linguistics: Whither The Millennium?”, Chicago 2000.

Friedman, V., “Turkish İn Macedonia And Beyond: Studies İn Contact, Typology And Other Phenomena İn The Balkans And The Caucasus”, Berlin 2003.

Friedman, V., “The study of Balkan admirativity: its history and deevelopment”, - Balkanistica 6, 1980.

Friedman, V., “Admirativnost vo Balkankskite jazici: Kategoriya protiv upotreba”, Üsküp 1980

Friedman, V., “Confirmative/nonconfirmative in Balkan Slavic, Balkan Romance, and Albanian with additional observations on Turkish, Romani, Georgian, and Lak”, Berlin 2000

Friedman, V., “Evidentiality in the Balkans”, 2003

Friedman, V., “Grammatical Categories and a Comprative Balkan Grammar”, Berlin 1983.

Friedman, V., “Balkanlar ve Kafkasya’da Geçersizlik Kategorisi, Slavcıların Uluslararası Onuncu Kongresi’ne Amerikan Katkıları”, Sofya 1988.

Friedman, V., “One Grammar, Three Lexicons: Ideological Overtones and Underpinnings in the Balkan Sprachbund”,Chicago 1997.

Friedman, V., “Turkologica 52, Turkish in Macedonia and Beyond”, Wiesbaden 2003

Haarmann, Ulrich, “Turcica- Revue d’Etudes Turques T: 8/1” 1976

Haarmann, Harald, Aspekte der Arealtypologie. Narr, Tübingen 1976

Herman, József, Vulgar Latin, The Pennsylvania State University, 2000

Havranek, Bohuslav, "Spisovná čeština a jazyková kultura", Prag 1932

Ignatova-Tsoneva, Dimitrina, Otnovo za palatalnostta na saglasnite v balgarskiya ezik, Nauchni trudove na Rusenskiya universotet, tom 47, seriya 5.3., 7-12, 2008.

İlieva, Liliya, Uvod v Ezikoznanieto, Blagoevgrad 2001.

Jakobson, Roman, "K Charakteristike Evraziyskogo Yazykovogo Soyuza", Gravenhage 1971.

Jakobson, Roman, "Selected Writings", Lahey 1962

Kalay, Emin, "Edirne İli Ağızları, İnceleme-Metin", Ankara 1998

Karaağaç, Günay, "Türkçenin Ses Bilgisi", İstanbul 2010

Kopitar, Jernej, "Albanische, walachische und bulgarische Sprache" Jahrbrücher der Literatur, Band 46. Wien. 1829

Korkmaz, Zeynep, "Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)", Ankara, 2003

Lehiste, Ilse, "Lectures on Language Contact" Cambridge 1988

Lyutskanova, Tsonka, "Diferentsiraniyat priznak palatalnost v kosonantnata sistema na savremenniya balgarski knijoven ezik. Upravlenie i obrazovanie", Tom V, (3), 267-272, 2009

Mandić, Mirjana, "Contact-induced Grammaticalization with Particular Reference to Balkan Sprachbund Future Tense"

Marguliés, A. "Historishe Grundlagen des südslavischen Sprachgliederund", Archive für slawische Philologie, 1926.

Мирчева Иванова, Д., Харалампиев Иван, “История на български език”,, Варна, 1999 (Ivanova-Mirçeva, Dora, Haralampiev Ivan, Istoriya na balgarskiya ezik, Faber 1999)

Младенов, Максим “Балканославянски и/или български?. Диалектология. Балканистика. Етнолингвистика”, София 2008 (Mladenov, Maksim, Balkonoslavyanski i/ili bılgarski?. Dialektologiya Balkanistika Etnolingvistika, Sofya 2008)

Orel, Vladimir, A Concise Historical Grammer of The Albanian Language. Reconstruction of Proto-Albanian. Brill. 200

Özder, Adem, “Avrasya Kavramı Ve Önemi”, Avrasya İncelemeleri Dergisi, Sayı: II/2, 2013.

Popović I., “Geschichte der serbokroatischenSprache”, Wiesbaden 1960

Попруженко, М. Г., “Синодик царя Бориса” Odessa 1899; aynı şekilde “Синодик царя Борила”, София 1926, (Български старини; Кн. 8) (Poprujenko, M.G., Sinodik tsarya Borisa, Odessa 1899 ve Sofya 1926); Божилов И., Тотоманова А.-М., Билярски И. Борилов синодик. София 2010. (Bozhilov İ., Totomanova A.-M., Bilyarski İ. Borilov Sinodik. Sofya 2010) imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta (iz istorii literaturnoy deyatelnosti v Serbii XV veka) 1928.

Renwick, Margaret E. L. “What does %V Actually Measure? Cornell Working Papers in Phonetics and Phonology”, 2012

Rusakov, Aleksandr Yurevich, Sabolev, Andrey Nikolaevich, “Substantsialno – funktsionalnaya teoriya balkanskogo yazıkovogo soyuza i slavyanskie yazıki”, Nauka, Sankt Petersburg 2008.

Sabolev, Andrey Nikolaevich, “Antibalkanizmı”, Beograd 2011.

Saldziev, Hristo, Cyrillic Literature in Turkish in the 19th century – Social and Cultural Aspects, Zeitschrift für Balkanologie, Vol. 46, No. 1, pp. 44-63, 2010

Saldziev, Hristo, The Karamanli Text of Teodosiy of Sinai's "A book for learning of three languages" Language and Cultural Problems, Zeitschrift für Balkanologie, Vol. 45, No. 1, pp. 77-98, 2009

Sandfeld, Kristian., Linguistique balkanique. Problèmese et rèsultats, 3, Paris 1930

Savitska, Irena, Spetsifika na balgaraskata fonetika, Balgarska reç, Tom 12, 2-3, 9-13, 2006.

Schaller, Helmut W. "Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag", 1975

Shaller, W, "Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie", Heidelberg 1975

Simeonov, Boris, "Obshtie Chertı Fonologicheskih Sistem Balkanski Yazıkah", Sofya 1977.

Слависки, Ф., "Взаимоотношенията между южнославянските езици. Български език 6/2" 1954 (Slaviski, F, Vzaimootnosheniyata mezhdu yunoslavyanskite ezitsi, Bılgarski ezik 6/2, 1954)

Sobolev, Andrey Nikolaevich, *"Antibalkanizmı",* Beograd 2011

Stoykov, Stoyko, Balgarska dialektologiya, Sofia 2002

Соболев , А. Субстанциально-функциональная теория балканского языкого союза и славянские языки, Санкт Петербург 2008 (Sobolev, Andrey Nikolaevich, Substantsialno-funktsionalnaya teoriya balkanskogo yazıkogo soyuza i slavyanskie yazıki, S. Petersburg 2008)

Simeonov, Boris, "Obshtie Chertı Fonologicheskih Sistem Balkanski Yazıkah", Sofya 1977.

Spinu, Laura, Vogel, Irene, Bunnell, Tımothy, Palatalization in Romanian – Acoustic Properties and Perception. – Journal of Phonetics, 40 (1), 54-66, 2012.

Sultanzade, Vügar, "Bir Daha Zamir N'sinin Kökeni ve Nazal Ünlü Hakkında", Dil Araştırmaları, Bahar 2016/18, 7-16

Tilkov, Dimitır, Stoyanov, Gramatika na syvremenniya bılgarski ezik, Tom 2, Morfologiya, Sofya 1993.

Tomić, Mišeska Olga. 2008. An integrated areal-typological approach. Local convergence of morpho-syntactic features in the Balkan Sprachbund. In Muysken, Pieter (ed.):From linguistic areas to areal linguistics (Studies in language companion series 90), 181-219. Amsterdam: John Benjamins

Trubetzkoy, Nikolay Sergeeviç, "Actes Du Premier Congres International Des Linguistes", Leiden 1928.

Trummer, Manfred, Bemerkungen zur arealen Einbettung und typologischen Charakteristik der Balkansprachen, Linguistique balkanique XXXVIII, 3, 1996, 259-261.

Tsopanakis, Agapitos F. "Ερμηνεντικά στόν "Ομηρο. I: άβρομοι, άνίαχοι καί συναφή. (Εταιρεία Μακεδονίκων Σπουδων," Επιστημονικαί Πραγμάτειαι, Σείρα Φιλολογική καί Θεολογική,4. Pp. 36. Salonica: Society for Macedonian Studies", 1950.

Vardar, Berke, "Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü", İstanbul 2002

Velçeva, Boryana, Srednobılgarskiyat vokalizım, Preslavska knijovna şkola, Tom 6, 25-30, Şumen 2002.

Wagner, Angelika, Was ist ein „linguistisches Areal"? Methodologisch-theoretische Problemstel- lungen bei der Entwicklung einer linguistischenm KonzeptualisierungGraz: Karl-Franzens-Universität Diplomarbeit, 2010

Weigand, Gustav, “Ethnographie Von Makedonien Geschichtlich-nationaler, spraechlichstatistischer Teil Leipzig, Friedrich”, Brandstetter 1924

Weigand, G., “Etnografiya na Makedoniya”, Sofya 1998

Weigand, G., “Texte zur vergleichenden Syntax der Balkansprachen, Balkan Archiv IV” 1928

Yalçın, Süleyman Kaan, “Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünlüler”, Ankara 2013

İnternet Kaynakları

http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi4/ba%C5%9Fdascahit.pdf

http://www.vestnik.mgimo.ru/en/razdely/philology/comparison-principles-phonological-structure-words-russian-and-chinese

https://chitanka.info/text/7930-eski-arap

https://en.oxforddictionaries.com/definition/admirative

https://en.wikipedia.org/wiki/Isogloss

https://mysticallegends.wordpress.com/tag/%D0%B8%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D0%B0%D0%BD%D1%86%D0%B8/page/2/

https://sbd.aku.edu.tr/II2/11-Gurer-gulsevin.pdf

https://slideplayer.biz.tr/slide/10711501/

https://tr.wikipedia.org/wiki/Pidgin_(dil)

https://tr.wikipedia.org/wiki/

www.academia.edu

www.tdk.gov.tr